

Az anyag keletkezése és megszűnése.*)

I.

Egy különös és csodálatos történetet akarok önöknek elbeszélni, melyről a tudománynak, alig tíz éve, sejtelve sem volt. Az anyag történetét akarom elbeszélni, akármilyen anyagdarabnak történetét, a ködarabét, melyet lépteinkkel koptatunk, a papirosét, mely előttem hever, a különböző fémdarabokét, melyek naponta kezünkbe kerülnek.

Nemrég a tudomány még azt hitte, és sokan hiszik ma is, hogy az anyag tehetetlen és elpusztíthatatlan elemekből áll. Valami megteremtette a világ kezdetén és minden változáson át örökre megmarad. Semmi sem születik, semmi sem vész el, mondotta a kémia, és ez a kijelentés volt az alapja, mert úgy látszott, hogy az anyag minden változása mellett is megtartja súlyát. A tudomány ma egészen másként beszél. Megtanít bennünket arra, hogy az anyag apró, miniatűr naprendszerkékből áll,

*) Gustave Le Bon fizikai kutatásai, melyeket a legutolsó években végzett, feléje irányították az egész művelt világ figyelmét, mert azok nemcsak pozitív tudásunkat gyarapítják, hanem alkalmasaknak látszanak lenni arra, hogy világnézetünket lényeges pontokban módosítsák. A francia kutató vizsgálatai eredményét *L'evolution de la matière* és *L'evolution des forces* c. munkáiban rendszeresen feldolgozta. E könyveket szemlélnek valamelyik számában ismertetni fogja egyik társunk. Ennek bevezetéséül közöljük ezt az érdekes előadást, melyet Le Bon néhány hónap előtt Ostendeben tartott a laikus közönség számára.

A szerk.

melyeknek elemei óriási sebességgel keringenek egymás körül s ennek a sebességnek köszönik stabilitásukat. A tudomány ma azt mondja, hogy az atom hatalmas erőknek székhelye, melyekhez képest elenyésző semmiségek az iparban ma felhasznált erők, s melyeket talán az ipar egykor hasznára fog fordítani. A tudomány ma azt állítja, hogy ez az anyag intenzív életnek székhelye s hihetetlen az érzékenysége, melynek következtében a legenyhébb hatások is módosítják. És ugyanez a tudomány végül kijelenti, hogy az anyag épen nem örökkévaló, hogy az anyag is alá van rendelve annak a végzetes törvényszerűségnek, mely a dolgokat és a lényeket halni kényszeríti.

Egy óra alatt lehetetlen ily tárgynak mélyére hatolni. Arra fogok tehát szorítkozni, hogy az anyag szétfoslására vonatkozólag több mint tíz éve folytatott kísérleteimnek egy-két következményét ismertessem meg önökkel, melyeket részletesen kifejtettem két újabban megjelent munkámban.

Ezek a kísérletek, melyeknek pár évvel ezelőtt alig sejtett eredménye az a bizonyosság, hogy az anyag nem elpusztíthatatlan, gyorsan elterjedtek a laboratóriumokban. Több állításunk, melyeket eleinte nagyon forradalmiaknak tekintettek, ma úgyszólván banalitásokká kezdenek válni, bár még messze vagyunk attól, hogy minden következményüket kellően mérlegeltük volna. Mikor azonban ezek is kibontakoznak, akkor a mai tudomány-nak épületét, melynek stabilitása örökösnek látszott, egészen meg kell újítanunk.

Felsorolom azokat az alapvető gondolatokat, melyeket kísérleteim alapján bizonyossá akartam tenni:

1. Az anyag, melyet azelőtt elpusztíthatatlannak tartottak, lassankint megsemmisül atomjainak folytonos szétfoslása következtében.

2. Az anyag (*substance*) anyagtalanná válásának (*dématerialisatio*n) termékei oly állományok, melyek a ponderábilis testek és az imponderábilis éter, azaz ama két világ közé esnek, melyeket a tudomány eddig élesen szétválasztott.

3. Az anyag, melyet eddig tehetetlennek gondoltak s olyan-nak, hogy csak azt az energiát szolgáltathatja, melyet előbb kapott, épen ellenkezőleg egy óriási energiátartó, az atomközi energia lerakodó helye, melyet felhasználhat anélkül, hogy kívülről kapna valamit.

4. Az anyag szétfoslása folytán felszabaduló atomközi energia az, mi a világegyetem legtöbb erejének forrása, nevezetesen az elektromosságé és a napmelegé.

5. Az erő és az anyag ugyanazon dolognak két formája. Az anyag az atomközi energia stabilis formája. A meleg, a fény, az elektromosság stb. ugyanezen energiának nem stabilis formái.

6. Mikor az atomok szétfoszlanak, vagyis az anyag anyagtalanná válik, akkor nem történik egyéb, mint az, hogy az anyagnak nevezett stabilis energiaforma nem stabilis formákba megy át, melyeket elektromosság, fény, meleg stb. néven ismerünk. Az anyag tehát folytonosan energiává alakul.

7. Az élő lények fejlődéstörvénye az egyszerű testekre is alkalmazható. A kémiai fajok ép oly kevésbé változatlanok, mint az élő fajok.

8. Az energia ép úgy elpusztítható, mint az anyag, melyből kiárad.

A múltnak tudománya az anyag örökkévalóságán alapult, a jövő tudományának az anyag szétfoszlására kell épülnie. Az lesz a főcélja, hogy könnyű módszereket találjon ennek a szétfoszlásnak siettetésére s ezzel egy majdnem kiapadhatatlan erőforrást adjon az emberiség kezébe.

II.

Mielőtt az anyag szerkezetére vonatkozó mai gondolatokat kifejténém, emlékezzünk vissza röviden azokra, melyekkel eddig élt a tudomány.

A tegnap még klasszikus gondolatok szerint az anyag oszthatatlan elemekből áll, melyeknek atom a neve. Minthogy megmaradni látszanak a testnek minden változásain át, elfogadták, hogy elpusztíthatatlanok.

Ez az alapvető fogalom több mint 2000 éves. A nagy római költő, Lucretius a következőkben mondotta ki s a modern munkák alig tettek mást, mint ugyanezt ismételték:

A testek nem semmisülnek meg, mikor eltűnnek szemeink elől; a természet új lényeket alkot romjaikból és csak bizonyos lények halála árán adhat másoknak életet. Az elemek változhatatlanok, elpusztíthatatlanok. Az anyag elemei, a nagy egésznek részei mind örökkévalók, semmi külső hatás nem változtathatja őket. Az atom a legkisebb test a természetben. Ez a felosztás végső eleme. Vannak tehát a természetben változhatatlan mivoltú testecskék, különböző összetételeik alkotják az összes testeket.

Ezek voltak Lucretius-nak és húsz évszázad óta minden tudósnak alapgondolatai. A mai tudomány azonban kísérleti

kutatások révén — melyekről azonnal lesz szó — az anyagnak egészen más fogalmához jutott.

Elismerjük ma, hogy az atom éter-örvényekből áll, melyek egy vagy több középponti tömeg körül oly rendű sebességgel keringenek, mint a fény sebessége. Az atom a naphoz hasonlít, melyet bolygókíséret vesz körül.

De hogyan alakulhatnak ezek az immateriális éter-örvények oly szilárd anyaggá, mint a szikla, vagy az acél? Ennek megértésében a tapasztalás-szolgáltatta bizonyos analógiák lesznek segítségünkre.

Valószínű, hogy az anyag merevségét tisztán elemei forgássebességének köszöni s hogy ha ezek a mozgások megszűnének, az anyag azonnal eltűné az életben anélkül, hogy hagyna valamit maga után. Oly páz-örvények, melyeknek sebessége olyan rendű lenne, mint a katódsugaraké, valószínűleg oly keménnyé válnának, mint az acél. Ezt a kísérletet nem tudjuk keresztül vinni, azonban eredményét megsejthetjük abból a merevségből, amit nagy sebességű folyadékokon tapasztalunk.

A hidro-elektrikus gyárakban végzett kísérletek kimutatták azt, hogy egy 2 cm. átmérőjű vízoszlopot, mely 500 méter magaságú csövön esett keresztül, erősen nekilódított karddal sem vagyunk képesek keresztül vágni. A fegyver ép úgy fennakad a folyadék felületén, mintha falba ütődnek. Ha a vízoszlop sebessége elég nagy, akkor az ágyúgolyó sem képes áthatolni rajta. Néhány centiméter vastagságú vízrétegen, melynek elég nagy a sebessége, ép oly kevéssé képes a golyó áthatolni, mint a páncélhajó acélfalán.

Képzeljük a vízoszlopot örvény formájában s azonnal képet alkothatunk az anyag részecskéiről és keménységének valószínű magyarázatáról.

Megérthetjük tehát, hogy az anyagtalán éter elég nagy sebességű Örvények alakjában, hogyan válik erősen anyagivá. Látjuk azt is, hogy ha ezeket az örvényeket valami megállítaná, akkor az anyag azonnal eltűné, azaz visszaalakulna éterré.

Az anyag tehát, mely látszólag a stabilitásnak, a nyugalomnak képe számunkra, csupán részecskéi nagy forgássebessége következtében van. Az anyag tulajdonképpen sebesség és minthogy egy sebességgel ellátott állomány egyszersmind energia is, tehát szabad az anyagot az energia egy különös formájának tekintenünk.

A sebesség az anyag létének egyik alapvető föltétele lévén, mondhatjuk, hogy az anyag akkor született meg, mikor az éter-

örvények növekedő sűrűségük következtében elég sebességre tettek szert ahhoz, hogy keménnyé váljanak. Mikor elemeinek sebessége lassul, akkor öregszik. Mikor majd részei nem mozognak többé, akkor megszűnik.

Ilyenformán a következő lényeges ismerethez jutottunk: akármilyen híg állománynak részecskéi pusztán forgási sebességük révén igen nagy keménységre tehetnek szert és anyaggá alakulhatnak.

Ezekben az oly sokáig félreismert természetű apró világegyetemekben, az atomokban kell keresnünk a bennünket körülvevő titokzatosságok legnagyobb részének magyarázatát. Az atom, mely nem örökkévaló, mint a régiek hitték, egész más képen hatalmas, mint lenne akkor, ha elpusztíthatatlan s így a változásra képtelen volna. Ez nem tehetetlen dolog, s a mindenség erőinek vak játékszere többé. Épen ellenkezőleg, ő teremti ezeket az erőket. Ő a dolgoknak a lelke maga. Leköti az energiákat, melyek a világnak s a világot lelkessé tevő lényeknek rugói. Minden atom egy rendkívül szövevényes alkatú parányi világegyetem, hajdan ismeretlen erők székhelye, mely erők nagysága óriási mértékben felülmúl mindent, amit eddig ismerünk.

III.

Azt mondtuk, hogy az anyag éter-örvényekből áll. Mi az éter?

A fizika tüneményeinek legnagyobb részét, a fényt, a meleget, a sugárzó elektromosságot stb. az éterbe képzeljük. A gravitáció, melyből a világ mechanikája, a csillagok járása származik, úgy látszik, szintén ennek egyik megnyilatkozása. Minden elméleti kutatás, mely az atom szerkezetére vonatkozik, odavezet, hogy az atom ezen tünemények gerince. Az éter a világok és mindama lények alapállománya, melyek e világok felületén élnek.

Bár az éter benső természetét alig gyanítjuk, a létét már régen föl kellett tételeznünk.

Föl kellett tételeznünk akkor, midőn az erők távolbahatásának magyarázatára volt szükség. Kísérletileg bebizonyítottnak látszott, mikor Fresnel kimutatta, hogy a fény olyanféle hullámokban terjed, aminőket a vízbe dobott kő okoz maga körül. Fénysugarak találkozásából sötétséget kapott, mikor egyik fényhullám dombját a másik fényhullám völgyével bocsátotta össze. Minthogy a fény hullámokban terjed, e hullámzásoknak valamiben végbe kell menni. Ezt a valamit nevezik éternek.

Igaz, hogy az éter titokzatos ható, nem tudjuk a többitől elkülöníteni, de kénytelenek vagyunk fölteni, hogy van, mert egyetlenegy tüneményt sem tudunk nélküle megmagyarázni. Nem lehet elszigetelni, de mégsem mondhatjuk, hogy sem nem látjuk, sem nem érintjük. Ellenkezőleg ezt látjuk és érintjük leggyakrabban. Mikor egy test hősugarakat bocsát, melyek melegítnek, égetnek bennünket; mikor a sötét kamara homályos üvegén zöldelő vidék jelenik meg, mi más alkotná ezt a meleget, ezt a képet, mint az éter rezgése?

Az éter szerepe fontossá vált és a fizika haladásával e fontossága szüntelenül növekedett. A tünemények legnagyobb része magyarázhatatlan volna nélküle. Éter nélkül nem volna nehézség, se fény, sem elektromosság, se meleg, szóval semmi, amit ismerünk. A mindenség csendes volna és halott vagy oly formában születnék újra, mit nem is sejthetünk. Ha lehetne készíteni oly üvegszobát, melyből teljesen kivonnánk az étert, a fény és a meleg nem hatolhatna át rajta. Teljes sötétség volna benne és valószínűleg a nehézség sem hatna a belehelyezett testekre. Elveszítenék súlyukat.

Így a természet legfontosabb jelenségei, a meleg, a fény, az elektromosság, mint láttuk, az éterben székelnek. Ez anyag-talan fluidum bizonyos zavarodásaiból származnak, melyek az egyensúly állapotából indultak ki, vagy egyensúly felé tartanak.

A fény pl. nem egyéb, mint az éter egyensúlyának oly megzavarodása, mit a rezgések jellemeznek; mikor az egyensúly helyreállt, megszűnik. Laboratóriumaink elektromos szikrái ép úgy mint a villám az éteri fluidum változásainak egyszerű megnyilatkozásai, melyek egyensúlyi zavar folytán álltak elő és oda igyekeznek visszatérni. Addig, míg nem voltunk képesek az elektromos fluidumot nyugalmi állapotából kizavarni, addig nem tudták, hogy van.

A sugárzó meleg szintén az éter rezgéseinek következménye. A sugárzó hő a fizikának egyik leghibásabb elnevezése, minden látszólagos helyességének dacára. Ha a kályhához közelünk, meleget érzünk; valami tehát kisugárzik. Mi más lenne ez, mint a meleg?

Nagyon sokáig tartott, míg észrevették, hogy a meleg test nem sugároz ki semmi olyat, mi a meleghez hasonlítana. Ma azt mondjuk, hogy éterrezgéseket okoz, melyeknek magukban véve semmiféle hőfokuk nincsen. Távolról is melegít bennünket, mert az éter rezgései, melyeket okoz, a levegő vagy az oda-

helyezett testek molekuláiban megakadnak s ezek okozzák a meleget. Ezek a rezgések nem a melegnek rezgései, hanem a melegnek egyszerű okai, mint akármilyen más mozgás.

Az tehát, amit helytelenül sugárzó melegnek mondanak, tisztán az éter rezgéseiből ered. Meleget okoznak, mikor mozgásuk akadályra talál, mint a kő, mikor valamibe beleütközik, de ismétlem, nincs semmiféle hőfokuk. Ez könnyen bizonyítható úgy, hogy jégkensét teszünk a sugárzó meleg egy sugárnyalábjára elé. Legyen a hőszugár bármilyen erős, a lencse nem fog megolvadni, bár a fókuszába tett fémdarab izzóvá válik. Minthogy az éternek nincs hőfoka, s a jég nagyon könnyen elbocsátja rezgéseit, átmentek a fagyott vizén anélkül, hogy olvadást okoztak volna. A fém azonban, mely megállítja őket, az éterrezgések elnyelése folytán izzóvá vált.

Minthogy a sugárzó melegnek nevezett éterrezgések csak akkor okoznak meleget, ha valamely test elnyeli őket, világos, hogy a mindenség térében, ahol nincs ily elnyelő légkör, mint a föld körül, igen nagy hidegnek kell uralkodni, még az oly izzó csillagok közelében is, mint a nap. A hőmérő azonban ezeken a tereken igen magas hőfokot mutatna, mert megakadályozná az éter rezgéseit, tehát a hőfok, melyet mutat, nem a környezet, hanem a saját hőfoka volna. A jég nem olvadna meg, mert az át bocsátja az éter rezgéseit; azonban a fém izzóvá lenne, mert e rezgéseket elnyeli.

Maga az élet is csak azért lehetséges a földön, mert a légkör és a föld elnyeli az éter rezgéseit. Ha ezeket a rezgéseket át bocsátaná, akkor egész bolygónkon nagy hideg uralkodnék.

A növények belsejében végbemenő összes kémiai folyamatok, nevezetesen a szénsav átalakulása szénné szintén az éternek ez elnyeléséből erednek. A növény tényleg a világító éter egyik átalakulását mutatja be. A növényektől elnyelt és átalakított éter érleli meg a vetést és teszi zölddé az erdőt. Az élet tehát az éter átalakulásainak egyike.

IV.

Láttuk, hogy az anyag mily elemekből áll. Vizsgáljuk most ez anyagnak tulajdonságait, melyből földünk és lakói alakultak.

A régi kémiából azt tanultuk, hogy az anyag igen stabilis részekből áll, határozott és állandó szerkezete van, csak erőszakos hatások módosíthatják, minő például az igen magas hőmér-

séklet. Az utolsó években mindinkább kialakult az a fogalom, hogy minden test egyszerűen egyensúlyi állapotot jelent az őt alkotó s az őt körülvevő és reá ható elemek között. Ha ez az összefüggés nem mutatkozott tisztán bizonyos testek esetében, ez azért volt, mert úgy vannak alkotva, hogy egyensúlyuk fel-tűnő változások nélkül elég sokféle környezetben megmarad. A víz folyékony tud maradni 0° és 100° között s a fémek legnagyobb része nem mutat állapotváltozást ennél sokkal nagyobb határok között sem.

Az atom-összetételekből álló kémiai testek, melyeknek együttese az anyagot alkotja, igen állandóknak látszanak, pedig mind igen nagy mértékben módosíthatók. A környezetnek — hő, nyomás stb.-nek — legkisebb változásai azonnal megváltoztatják az anyag alkotóelemeinek mozgásait.

A látszólag oly kemény testek, mint egy acéldarab, egyszerűen a belső energiák és a külső energiák, (meleg, „nyomás stb.) közt egyensúlyi állapotot fejeznek ki. Az anyag enged ez utóbbiak befolyásának, mint a rugalmas fonál enged a reá gyakorolt húzásnak, de a húzás megszűntével, ha az nem volt túlságos nagy, visszanyeri alakját.

Az anyag elemeinek mozgékony-sága egyike azon tulajdon-ságainak, melyeket legkönnyebb bemutatni, mert elég kezünket a hőmérő higanytartójához közelíteni és oszlopa azonnal emelkedni fog. Molekuláit tehát már egy parányi hő is kitérítette útjokból. Ha egy fémdarabhoz közelítjük kezünket, annak elemei is azonnal ép így módosulnak, de érzékeink számára oly csekély mértékben, hogy nem vesszük észre s ezért látszik az anyag oly kevésbé mozgékony-nak.

Az anyag stabilitásába vetett hitet különben látszólag a megfigyelés is megerősíti, mert ahhoz, hogy nagyobb változtatásokat tehe-sünk valamely testen, pl. megolvassunk, vagy elpárologtassunk valamit, igen hathatós eszközökre van szükségünk.

A kutatásnak elég pontos módjai azonban mutatják, hogy az anyag nemcsak rendkívül mozgékony, hanem oly mértékben van meg benne bizonyos tudattalan érzékenység, hogy azt semmi-fele élő lény tudatos érzékenysége meg nem közelíti.

A fiziológusok valamely lény érzékenységét azzal a legkisebb ingerrel mérik, mely már elég- arra, hogy reakciót okozzon benne. Nagyon érzékeny-nak tartják azt, amely nagyon gyenge ingerekre is visszahat. Ha a nyers anyagra ugyanily kutatásmódot alkalmazunk, azt találjuk, hogy a látszólag legkeményebb és

legérzéktelebb testeknek épen ellenkezőleg hihetetlen az érzékenysége. A bolometer anyaga, melynek főrésze egy platinaszál, oly érzékeny, hogy oly fénysugár hatására is reagál, mely csak egy százmilliomod foknyi hőemelkedést képes okozni. Egy acéldarab tulajdonképpen végtelen sokkal érzékenyebb, mint a legérzékenyebb élő lény.

Az anyagnak ez érzékenysége, mi annyira ellentétes azzal, amit a közönséges megfigyelések mutattak, mindinkább ismeretessé válik a fizikusok előtt; ez az oka annak, hogy az ily kifejezések, mint „az anyag élete”, melynek alig huszonöt éve, semmi értelme sem volt, egészen forgalomba jöttek. A nyers anyagnak tanulmányozása tényleg oly tulajdonságokat fedez föl, melyek eddig kizárólag az élő lények sajátjainak látszottak. Mr. Böse azon az alapon, hogy „az élet legáltalánosabb és legfinomabb jele az elektromos visszahatás”, kimutatta, hogy ez az elektromos visszahatás, „melyet általában valami ismeretlen életerő hatásának tekintenek”, megvan az anyagban. Szellemes kísérletekkel mutatja ki a fémek „kifáradását”, e fáradtság eltűnését a nyugalom után, s az ingereknek, a mérgeknek ugyanezen fémekre gyakorolt hatását.

Az anyag tehát, úgy amint ismerjük, nem egyéb, mint kifejezése egy egyensúlyi állapotnak a magába rejtett és a külső, reá hatni képes erők között. Az utóbbiakat nem módosíthatjuk anélkül, hogy az előbbieket is ne módosulnának, ép úgy, mint ahogy az egyensúlyban levő emelőnek egyik oldalát nem mozdíthatjuk meg anélkül, hogy vele ne mozduljon a másik.

Az anyag elemei tehát szakadatlan mozgásban vannak: az ólomdarab, a szikla, a hegylanc csak látszólag mozdulatlanok. A környezet minden változásában részt vesznek s állandóan alakítják egyensúlyukat, hogy a környezethez alkalmazkodjanak. A természet nem ismeri a nyugalmat. Ha van valahol nyugalom, ez nem lehet abban a világban, melyben mi lakunk, sem azokban a lényekben, melyek e földön élnek. Nincs meg a halálban sem, mely csupán bizonyos pillanatnyi atomegyensúlyoknak másokat tesz a helyébe, melyek ép oly ideiglenesek lesznek, mint előzőik.

Bár az anyag- rendkívül mozgékony, a világ nagyon stabilisnak látszik. Valóban az, mert fejlődésének mostani szakaszában környezete elég szűk határok között változik. Az anyag tulajdonságainak látszólagos állandósága egyedül azon környezet tényleges állandóságából foly, melyben elmerül.

Az anyag tulajdonságai, melyeket felsoroltam, épen nem az egyetlenek. Valamennyit nem sorolhatom fel, így arra szorítkozom, hogy figyelmüket e tulajdonságok egyik legfontosabbjára irányítsam, s ez az állandó sugárzás, mely belőle árad.

Az abszolút zérus fokig, azaz a jég hőmérséke alatti 273-ik fokig, az anyag szakadatlan rezgéseket bocsát az éterbe. A jég-tömböt ép úgy sugárzó meleg forrásának kell tekintenünk, mint az izzó szénét. Csak a kisugárzott hő mennyiségében különböznek. A sarkok jégsivatagai a sugárzó melegnek forrásai ép úgy, mint az egyenlítő forró síkságai és ha a fényképlemezek érzékenysége nem volna oly korlátozott, akkor a legsötétebb éjszakában is visszadarthatná a testek képét a sötétkamara lencséjétől megtört sugarak segítségével.

A sugárzó aureolákat, melyek minden testet körülvesznek, csak azért nem látjuk, mert szemünk a fényhullámok legnagyobb részére érzéketlen. Az élő lények alakját csak azért látjuk oly határozottnak, mert érzékeink a dolgoknak csak töredékeit vesznek észre. A szem nem arra van alkotva, hogy mindent lásson. A formák tengeréből kiválogatja azokat, melyek számára hozzáférhetők és azt hiszi, hogy ez a mesterséges határ igazi határ. Amit mi az élő lényekből észreveszünk, az igazi alakjuknak csak egy része. Belőlük kiáradó gőzök és sugarak veszik körül őket, melyek hőfokuk következtében sugároznak ki. Ha szemünk mindent láthatna, akkor az élő lények változó körvonalú felhők gyanánt jelennének meg előttünk.

A szemünknek láthatatlan fényhullámok, melyeket minden test kibocsát, valószínűleg sok éjjeli állat számára láthatók, melyek a sötétben el tudnak igazodni. Számukra az élő lények, melyeknek hőmérséke körülbelül 37 fok, fényes aureolával lehetnek körülveve, melyet mi csak szemünk tökéletlensége miatt nem látunk. Nincsenek igazán sötét testek a természetben, csak tökéletlen szemek vannak. Minden test látható vagy láthatatlan sugárzások forrása, melyek azonban mindig fénysugarak.

V.

Most az anyag anyagtalanná válásával fogunk foglalkozni.

Igen sok kísérlet, melyeknek értéke nem vitás többé, bizonyossá tette azt, amit én állapítottam meg először, hogy az eddig nagyon stabilisnak gondolt anyagi atomok feloszolhatnak önként vagy különböző okok hatása alatt.

Ennek a feloszlásnak termékei minden testre nézve azonosak, akár a Crookes-cső katódja, akár a fémnek sugárzása a fény hatása alatt, akár az önként radio-aktív testek feloszlása okozta őket, minők az uranium, a tórium, a rádium.

Mikor az anyag feloszlását tanulmányozni akarjuk, olyan testeket kell választanunk, melyek ezt a jelenséget a legnagyobb mértékben mutatják, minő például Crookes csöve, melyben a katódot képező fémdarabot egy indukció-tekerces elektromos árama ingerli, vagy az erősen radio-aktív összetételek, mint a toriumsók vagy a rádiumsók. A fény vagy más okok folytán feloszlott testek ugyanily eredményeket mutatnak, azonban a feloszlás gyengébb s a jelenség megfigyelése nehezebb.

Azt is megállapították, hogy az anyag feloszlásának ma ismeretes különböző termékei a következő hat osztályba sorozhatók: emanációk, negatív iónok, pozitív iónok, elektrónok, sugarak és analóg sugárzások.

Nem kell azt hinnünk, hogy ezek az állományok az anyag anyagtalaná válásának minden szakaszát feltüntetik. Ezek, amelyeket ismerünk, valószínűleg csupán egy nagyon hosszú sorozatnak töredékei.

Az anyagtalanodás folyamata alatt kibocsátott részecskék mennyisége a különböző testeknél különböző. Az urániumnál és a tóriumnál egy grammra másodpercenként 70.000 esik, a rádiumra pedig 100.000 milliárd a különböző megfigyelők számításai szerint.

Ha a foszforeszkáló testeket megütjük, akkor a feloszlott anyag részecskék fényesekké teszik. Erre a jelenségre van alapítva a *spinthariscopes*, mely a leghiteltlenebb szemek számára is láthatóvá teszi az anyagnak állandó feloszlását. Főrésze egy cink-szulfid ernyő, felette egy kis tű, melynek a vége önként feloszló anyag oldatába van mártva. Ha nagyítóval nézzük az ernyőt, akkor szakadatlanul özönlő szikraesőt látunk, melyet a részecskék ütközése okoz. Nekem van egy ilyen eszközöm, mely négy év óta szakadatlanul árasztja a szikraesőt, mi egy gombostűre szűrt tized miligrammnyi radiumbromid feloszlásából származik.

Mondottuk, hogy egy gramm radioaktív test másodpercenként milliószámra bocsáthatja ki magából ama testecskéket századokon át. Az ekkora számok mindig némi bizalmatlanságot keltenek, mert nem sikerül elképzelnünk az anyag részecskéinek rendkívüli kicsinységét. Ez a bizalmatlanság eltűnik, ha arra gondolunk, hogy igen közönséges anyagok esetében is látunk

ilyen jelenséget, s mely anyagok anélkül hogy szétfoszlanának, évekig képesek magukból részecskéket kibocsátani, ami szaglászérékünkkel könnyen észrevehető, s e testeken a legérzékenyebb mérleg sem érez súlyvesztéséget.

Berthelot ebben a tárgyban nagyon érdekes kutatásokat végzett. Megpróbálta meghatározni a nagyon illatos és kevésbé párologó testek súlyvesztését. A szaglás végtelen sokkal érzékenyebb, mint a mérleg, mert voltak anyagok, pl. a Jodoform, melyből egy milligramm milliomodrészének századrészét igen könnyen észrevevesszük ezzel az érzékkel.

Ezeket a kísérleteket elvégezve, arra az eredményre jutott, hogy a Jodoform egy év alatt csak egy századmilligrammot veszített súlyából, vagyis 100 év alatt egy milligrammot amellet, hogy szakadatlanul és minden irányban illatos részeket bocsátott ki.” Berthelot hozzáteszi, hogy ha a Jodoform helyett mosuszt vettünk volna, akkor még kisebb súlyvesztéséget tapasztalunk „talán ezerszer kisebbet”, s ez annyit jelentene, hogy 1 milligrammot 100.000 év alatt veszít a súlyából.

A feloszló anyag kibocsátott részecskéi másodpercenként 20.000—300.000 kilométer sebességgel mozognak. Az ilyen sebességgel mozgó testeknél nehéznek gondolnák a méréseket. Ez mindazonáltal igen egyszerű.

Valami módon, pl. radioaktív testből nyert vékony sugárnyalábot foszforeszkálásra képes lemezre bocsátunk. Ahol a sugár a lemezt éri, ott fényes folt keletkezik.

Ha ezt a nyalábot elektromossá tesszük, akkor a mágneses mező kitéríti. Mágnessel tehát elhajlíthatom. A fényes folt eltolódása a foszforeszkáló ernyőn mutatja, hogy az ismert intenzitású mágneses mező mekkora kitérést okozott. Ha tudjuk, hogy mekkora erő szükséges arra, hogy bizonyos mértékben kitérítsek ismeretes mennyiségű kilökött anyagot, akkor ennek sebességét meghatározhatjuk s így világos, hogy a részecskék eltéréséből sebességüket kiszámíthatjuk. Ha a sugárkéve különböző sebességű részecskéket tartalmaz, akkor e részecskék a foszforeszkáló ernyőn pont helyett vonalat rajzolnak s így valamennyinek a sebességét ki lehet számítani.

VI.

Láttuk, hogy az anyag szédítő sebességgel mozgó apró részecskékből áll, melyek különböző befolyások alatt, vagy önként is eltűnnek az atmoszférába, mint a kő, melyet a parittyavető elbocsátott.

Világos, hogy ily sebességeket csak óriási erők okozhatnak. Ez vezetett arra az állításra, hogy az anyag eddig nem sejtett energiamennyiségnek székhelye, melyet én atomközi (*intra-atomique*) energiának neveztem. Látni fogjuk, hogy ez minden más erőnek, a nap melegének, az elektromosságnek forrása.

Minden más ismeretes energiától különbözik nagy koncentrátságában, óriási hatalmában s az egyensúlynak stabilitásában, melyet alakítani képes. Ha az anyag milligrammjának milliomodrészei helyett valamikor kilogrammokat tudunk feloszlatni, akkor oly energiaforrásnak leszünk birtokában, melyhez képest összes bányáink készlete jelentéktelen semmisség.

Az atomközi energia nagysága okozza azt, hogy a radioaktív jelenségek a megfigyelt intenzitással játszódnak le. Ez okozza az óriási sebességgel kiáradó részecskék szabadulását, az anyagi testeken való keresztülhatolásukat, az X-sugarakat stb.

Az atomközi energiának elterjedt voltát megállapítani a legkönnyebb dolgok közé tartozik. Mindenütt feltaláljuk, mert radioaktivitást mindenütt találunk.

Az egyensúly, melyet létrehoz, mindig nagyon stabilis, mert az anyag oly lassan oszlik fel, hogy soká elpusztíthatatlannak tartották. Épen ezen stabilis egyensúlyoknak érzékeinkre gyakorolt hatásait nevezzük anyagnak. A többi energiaformák mint fény, elektromosság stb. főjellemonása épen az, hogy egyensúlyuk nagyon labilis.

A kutatás természetes folyamata arra vezetett bennünket, hogy az atomközi energia nagyságát mérni próbáljuk. A nyert számok rengeteg sokkal meghaladják mindazokat, melyeket az eddigi kémiai reakciók, pl. a kőszén elégetése szolgáltatott.

Vegyünk egy filléres rézdarabot, mi körülbelül egy grammot nyom s tegyük fel, hogy a feloszlás gyorsításával teljesen anyag-talaníthatnók.

A mozgásban levő testek kinetikus energiája a tömegnek és a sebesség négyzetének félszorzata, s így egészen elemi számítással juthatunk ahhoz az energia-mennyiséghez, amit az egy grammnyi anyagnak részecskéi szolgáltatnának oly sebességgel ellátva, melyet a testek feloszlása közben a részecskék nyernek. Ez annyi, mint 510 milliárd kilogramméter, mely szám körülbelül 6 milliárd 800 millió lóerőnek felel meg. Ez az energiamennyiség elég volna arra, hogy egy tehervonatot négyszer körülvigyen a föld körül. Hogy szénnel ugyanezt megteheessük, 68.000 koronát kellene elköltenünk. Ez a 68.000 korona mutatja az 1 fillérben foglalt atomközi energiának kereskedelmi értékét.

Mily formában lehet meg az atomközi energia az anyagban? Hogyan rejtőzhetnek ily óriási erők oly parányi részecskékben?

Ily sűrűsödés első pillantásra magyarázhatatlannak látszik, mert a közönséges tapasztalat azt mutatja, hogy a mechanikai hatás mindig arányban áll a termelő eszközök nagyságával. Egy ezer lóerejű gépnek már tekintélyes térfogata van. A képzet-társulás ahhoz a hithez vezetett bennünket, hogy a mechanikai energia nagyságával együtt jár az őt termelő eszközök nagysága is.

Ez pusztán illúzió, mi mechanikai rendszereink tökéletlenségéből származik és nagyon könnyen eloszlatja egy egyszerű számítás. A dinamika egyik legegyszerűbb formulája mutatja, hogy tetszés szerint növelhetjük egy állandó nagyságú test energiáját azzal, hogy egyszerűen a sebességét növeljük. Elméletileg elgondolhatjuk tehát, hogy egy gyűrűben forgó gombostűfejéből álló kis gépezet minden kicsinysege mellett is forgató erejénél fogva több ezer lokomotívnak megfelelő mechanikai erőt fejthessen ki.

Ma már tudjuk feloszlatni az anyagot, de nagyon kis mennyiségben. Azonban remélhetjük, hogy a jövő tudománya eszközöket fog találni arra, hogy teljesebben feloszlassa. Ezzel óriási erőforrásnak fog birtokába jutni. Nekem már sikerült igen egyszerű eszközökkel elérni azt, hogy igen stabilis formák egyenlő felületét véve, negyvenszer erősebben radioaktívvá váltak, mint az önként feloszló anyagok, pl. az uranium.

A kutatás ezen területén valóban óriási eredményeket várhatunk. Az anyag könnyű feloszlatása határtalan energia-forrást adna kezünkbe és fölöslegessé tenné a köszönet, melynek készlete úgy is gyorsan ki fog merülni. Az a tudós, aki az erők gazdaságos felszabadítására eszközt talál, úgyszólván pillanat alatt fogja megváltoztatni a világ képét. Határtalan energia-mennyiséget fog adni az ember kezébe s nem kell azontúl kemény munkával keresni azt.

Az anyagban felhalmozott atomközi energia felszabadulása magyarázza a dolgok kezdete óta a mindenség erőinek eredetét. Naprendszerünk távoleső chaotikus korszakában, melyről a csillagködök homályos képet adnak, az éter lassan sűrűsödött. Helyhez kötött örvényei, melyek valószínűleg az anyag eredeti elemeit alkották, forgásuk növekedő sebességével összegyűjtötték az atomközi energiát, melynek létét most állítottuk. A sűrűsödés korszakát a feloszlásnak egy korszaka követte. Világegyetemünk új korszakba lépett. Az atomban lassan felhalmozódott energia

az atom szétfoszlásával kezdett szabaddá válni. A nap melege, mely a legtöbb felhasznált energiákat szolgáltatja, e feloszlás egyik legfontosabb megnyilatkozása.

Így tehát a nap, mely a földi energiák legnagyobb részének termelője, nem tesz egyebet, mint elkölti azokat az erőket, melyeket az anyag abban a korszakban gyűjtött össze, mikor az éter kezdetleges fellegeiben az atomok elraktározták azt az energiát, melyet egykor vissza kell szolgáltatniuk.

VII.

Eddigi tárgyalásainkban megmutattuk, hogy az anyag nem örökkévaló, hanem feloszlik, hogy visszatérjen abba a titokzatos éterbe, mely a dolgoknak első szubsztrátuma. Ezek az állítások ahhoz a kérdéshez vezetnek, hogy miként születhetnek és halhat meg az anyag?

A dolgok eredete és vége a világegyetem nagy titkai közé tartozik, mi a vallásokban, a filozófiákban s tudományban a legtöbb elmélkedésre és erő kifejtésre kényszerített. Az emberi szellem sohasem nyugodott bele a nemtudásba, ábrándokat sző, ha a magyarázatok nem sikerülnek s ábrándjai lassan uraivá válnak.

A tudomány még nem gyújtott olyan fáklyákat, melyek bevilágíthatnak abba a sötétségbe, mely multunkat fedi és jövőnket is elfátyolozza. Azonban egy-két fénysugarat mégis bocsát ebbe a homályos éjszakába.

Az anyag szerkezetére vonatkozó előadott gondolataink szerint a testek atomokból állnak s az atomok mindenike részecskének forgásban levő halmaz, mely valószínűleg éterörvényekből áll. Sebességük következtében ezek a részecskék óriási mozgásenergiákkal rendelkeznek. Aszerint, hogy egyensúlyuk mily módon zavartatott meg, különböző erők származnak belőlük, mint a fény, a meleg, az elektromosság.

Azonban hogyan születtek ezek az atomok és hogyan alakultak át? Tudjuk, hogy a színképelemzés segítségével követni lehet az egyes világokat alkotó elemek keletkezését. A csillagok színképeinek a vörösből az ultravioláig történő váltakozása jelzi a csillagok hőmérsékletét, ezzel aránylagos életkorukat s a színkép vonalai megmutatják összetételüket. Így sikerült meghatározni a csillagokban a váltakozó hőfokokkal megjelenő testeket, melyek különböző fejlődési szakaszoknak felelnek meg. A legfiatalabb vagyis a legmelegebb csillagokban csak egy-két gáz

van, főleg hidrogén; kihűlésük folyama alatt egymásután jelennek meg azok az egyszerű testek, melyeket ismerünk, legelőször azok, melyeknek atomsúlya legkisebb.

Mióta a csillagászat fényképezés útján meg tudja örökíteni a csillagok képét, sokkal több csillagot fedeztek föl, mint hittük volna. Ma körülbelül 400 milliónál többet ismernek, nem számítva a láthatatlanokat és megismerhetleneket, hanem csupán az egünkön tényleg meglevő csillagokat, bolygókat és ködöket. A szinképelemzés azt mutatja, hogy a fejlődésnek nagyon különböző szakaszaiban vannak. Múltjuk rettenetes hosszú lehet, mert a geológusok a mi bolygónk életkorát is több százmillió évre becsülik.

A történelem előtt ismeretlen századok alatt a tért benépesítő csillagok milliói kezdték és végezték fejlődésüket, mely hasonlít ahhoz, melyen a mi bolygónk is átesik. Lakott világok, mint a miénk, virágzó városokkal, melyekben a tudomány és művészet csodái voltak felhalmozva, léptek elő az örök éjszakából és tértek oda vissza nyomtalanul. A bizonytalan alakú sápadt ködök talán világoknak utolsó foszlányai, melyek nemsokára a semmiségbe vesznek, vagy világok csírái, melyekben új mindenség magja rejtőzik.

A csillagok megfigyeléséből ismeretes átalakulások tehát a világok fejlődésének általános menetére utalnak. Minden a dolgoknak e végzetes körfutásába van zárva: születni, nőni, hanyatlani és meghalni.

Az eddig előadottakban összegyűjtött tények mutatják, hogy az anyag, nem örökkévaló, hogy óriási erőtartó, hogy eltűnik más energiaformákká alakulva, mielőtt visszatérne oda, ami ránk nézve a semmi.

Az égő, vagy a valami módon megsemmisíteni próbált testeknek elemei átalakulnak, de nem vesznek el, mert a mérleg kimutatja, hogy súlyuk nem változott. Az atomnak feloszló elemei azonban visszavonhatlanul elpusztultak. Elvesztettek minden anyagi tulajdonságot, a legalapvetőbbet is, a súlyt. A mérleg többé nem ismeri fel őket.

Hogyan vesztik el az éterörvények s az általuk termelt energiák egyéni mivoltukat, hogy eltűnjenek az éterben? A kérdés erre vezethető vissza: hogyan tűnhet el a folyadékban alakult örvény, mely ebben rezgéseket okoz?

Ebben a formában a probléma megoldása elég egyszerű. Könnyű ugyanis belátni, hogyan tűnhetik el egy folyadékban

keletkező örvény, ha egyensúlyát valami megzavarja, dacára az örvény elméletileg kimutatott állandóságánál s energiáit rezgés alakjában hogyan sugározza szét ama közeg rezgéseinek formájában, melybe elmerült. így történik például, hogy a folyadék-örvényből alakult vízforgatag lassan elvész és az óceánban eltűnik. Kétségtelen, hogy ugyanily módon alakulnak éterrezgésekké az atom elemeit alkotó éterörvények. Ezekben mutatkozik az anyag anyagtalanná válásának és megsemmisülését megelőzőleg energiává alakulásának végső adata.

Így tehát, mikor az atomok minden energiájukat kisugározták fény, meleg vagy más rezgések alakjában, akkor épen a feloszlásuk következtében fennálló sugárzások által visszatérnek az éterbe, melyből származnak. Az anyag és az energia tehát visszatér a semmiségbe, mint a hullám az óceánba.

Első pillanatra nem valami érthető, hogy a világok, melyek lehülésük arányában mind stabilisebbeknek mutatkoznak, oly labilisakká válhatnak, hogy teljesen feloszlanak. Ennek a jelenségnek magyarázatára először elméleti megokolást adunk s azután megvizsgáljuk, hogy az asztronómiai megfigyelések nem tanuszkodnak-e ily feloszlásról.

Tudjuk, hogy a mozgásban levő testnek, mint pl. a bűgöcsigának vagy a biciklinek stabilitása lehetetlenné válik, ha forgási sebessége egy bizonyos határ alá süllyed. Mihelyt ezt a határt elérte, elveszti stabilitását és eldül. I. I. Thomson ugyanígy magyarázza a radioaktivitást és figyelmeztet arra, hogy mikor az atomot alkotó elemek forgási sebessége egy bizonyos határ alá süllyed, akkor instabilisakká válnak s hajlandók elveszteni egyensúlyukat. Ennek eredménye az, hogy a feloszlás megkezdődik, potenciális energiájuk fogy s mozgásenergiájuk megfelelően növekedik úgy, hogy a térbe kiárasszák az atomközi feloszlás termékeit.

Nem kell elfelednünk, hogy az atom, ez az óriási energia-készlet épen ezen tény következtében a robbanó testekhez hasonlítható. Ezek mindaddig tehetetlenek, míg belső egyensúlyukat valami meg nem zavarja. Mihelyt azonban valamely ok megváltoztatja őket, felrobbannak, s mindent összezúznak, ami körülöttük van, miután már önmagukat szerteúzták.

Az atomok tehát, melyek atomközi energiájuk egy részének fogyása révén öregednek, lassankint elvesztik stabilis voltukat. Elérkezik tehát az a pillanat is, mikor ez a stabilitás oly gyenge, hogy az anyag többé-kevésbé gyors robbanásszerű jelenség

kíséretében eltűnik. A rádiumhoz hasonló testek képet szolgáltatnak erről a jelenségről, ugyan elég lefokozott mértékben, mert ezen testek atomjai az instabilisságnak csak oly korszakában vannak, melyben a szétfoslás még elég lassú. Ez valószínűleg csak egy másik, gyorsabb folyamatnak előzménye, mely végső szétrobbanásukkal fejeződik be. Az olyan testek, mint az uranium és a rádium, kétségtelenül oly öreg kort értek, melyet egykor az összes testek el fognak érni s melynek előjeleit már ma is látjuk érvényesülni a mi világegyetemünkben, mert minden anyag legalább enyhén radioaktív. Elégséges, hogy a feloslás elég általános és elég gyors legyen ahhoz, hogy szétrobbantsa azt a világot, melyben megnyilatkozott.

Ezek az elméleti megfontolások bizonyos csillagok hirtelen megjelenésében és eltűnésében szilárd alapjukra lelnek. A világok szétrobbanásai, melyek e tüneteményeket valószínűleg okozzák, talán azt mutatják meg nekünk, hogyan vesznek el a mindenségek, mikor megöregedtek.

Az asztronómiai megfigyelések szerint ezek a szétrobbanások gyakoriak, azt kérdezhetjük tehát, hogy vajon a mindenségeknek hirtelen szétrobbanás okozta vége, hosszú öregség után, létük legáltalánosabb befejezése-e.

Ezek a hirtelen megsemmisülések abban nyilvánulnak számunkra, hogy az égen izzó csillag jelenik meg, mely elsápad s néha pár nap alatt eltűnik, legtöbbször nyomtalanul, vagy csak halvány köd marad a helyén.

Mikor az új csillag megjelenik, színe elöbbről hasonlít a napéhoz s mutatja, hogy a mi naprendszerünkben előforduló fémekhez hasonló anyagokat tartalmaz. Azután lassankint ez a színekép átalakul s végre a bolygó ködök színekéhez válik hasonlóvá, azaz csupán a legegyszerűbb egy-két elem vonalát tartalmazza, melyek közül egyik-másik ismeretlen. Világos tehát, hogy az ideiglenes csillag atomjai gyorsan és bensőleg átalakultak.

Ez a visszamenő fejlődés fordítottja annak, amit a csillagok fölmenő fejlődésében jeleztünk. Ezek, mikor még nagyon melegek, egyszerű elemeket tartalmaznak, melyek a kihűléssel mind összetettebbé és számosabbakká válnak.

Ezek az átmeneti csillagok, melyek kétségtelenül egy világ szétrobbanásai, melynek atomjai feloszlának, nem valami ritkák. Alig van esztendő, hogy közvetlenül, vagy a fényképek tanulmányozása révén ne akadnának ilyenre. A legérdekesebbek gyike az újabb megfigyelések közül a Perzeusz csillagképében

ment végbe. Néhány nap alatt az ég legfényesebb csillaga lett; de 24 óra múlva sápadni kezdett, színe lassan átalakult, hasonlónak lett, mint fentebb jeleztük, a bolygó ködökéhez, világosan jelezve, hogy ott atomfeloszlás ment végbe. Ezen átalakulások pillanataiban a hosszan exponált fényképeken a csillag körül ködös tömegek mutatkoztak, kétségtelenül az atomok szétfoslásának termékei, melyek a csillagtól a fény sebességéhez hasonló rendű sebességgel távolodtak, azaz olyanformán, mint a feloszló radioaktív testekből kibocsátott részecskék. Az asztrológusok tehát egy világnak gyors pusztulását nézték végig. Mindezeket néhány sorban foglalhatjuk össze.

A világot éteratomokból képzeljük összetéve, melyek különböző okoknál, nevezetesen forgásuknál fogva elraktározta sok energiát. Ez az energia, melynek egyik formája az anyag, szétoszlik és különböző állapotokban jelenik meg: elektromosság, meleg stb. alakjában úgy, hogy az anyagot az éterbe viszi vissza. Semmi sem teremődik, az azt jelenti, hogy mi nem tudunk anyagot teremteni. Minden elvész, azt jelenti, hogy az anyag mint anyag teljesen eltűnik és visszatér az éterbe. A körfutás tehát teljes, a világ történetének két fejezete van: 1. az energia sűrűsödése anyag alakjában, 2. ennek az energiának elhasználása.

Ezt a végső pusztulást az idők folyamán a születésnek és fejlődésnek újabb ritmusa követheti anélkül, hogy e valószínűleg örök pusztulásoknak és kezdeteknek határát ki tudnók jelölni.

Gustave Le Bon.

Fölösleges emberek.

— Jegyzetek Budapest lakásügyéhez. —

A

múlt ősszel, úgy házbérnegyed táján, kevés hija, hogy ki nem ütött a forradalom Budapesten. Egy napon szervezkedni kezdett a nyomor és megindult az utca. A külterelken, ahol a szegény és a legszegényebb ember lakik a csetepatékat és háziúr-bojkottokat rendeztek a lakók. Lovasrendőrök verték szét a rendetlenkedőket. A láрма elcsitult, a rend helyreállott, de az okot, amely az utcai ribilliókat előidézte, rendőrkarddal agyonütni nem lehetett. A hatóság kénytelen volt konstatálni, hogy Budapesten lakásínség és lakásdrágaság van. Megmozdult a nehézkes közigazgatás. Ankétéztek, tanácskoztak és utasításokat adtak a szakhivataloknak, hogy gondolkozzanak, miképen lehetne segíteni a bajon, miképen lehetne megoldani Budapest lakásproblémáját?

Két javaslat lett a gyümölcse az utcai ribillióknak.*) Az egyik javaslat lakáshivatal fölállítással akar segíteni a bajokon, a mérnöki hivatal pedig munkáslakás-terveket készített. Úgy látszik, hogy a lakásínség és a lakásdrágaság mégsem volt olyan nagy, mint ahogy hitték, mert mikor elmúlt a házbérfertály, elhallgattak a panaszkodók; a lakáspolitikai javaslatokat pedig félretették a városházán.

De ezekkel a pihenő javaslatokkal érdemes foglalkozni, mert érdekesek és nagyon jellemzők azokra, akik csinálták. Szalay Sándor tervezete a lakáshivatal fölállításáról becsületes hivatalnoki munka, mint az eféle munkálatok szoktak lenni. Sokat dolgozott rajta, megérdemli

*) Az egyik javaslatot dr. Szalay Sándor tanácsjegyző készítette. Címe: *A tanácsi I. jog-, ipar- és rendészeti ügyosztály előterjesztése Budapest székesfőváros tekintetes tanácsához a székesfőváros lakáspolitikai feladatai és a lakásügyi hivatal szervezése tárgyában.* A másik javaslatot Orczy mérnök terjesztette a tanács elé munkáslakások építése tárgyában.

a dicséretet. Ahogy nálunk mondani szokták: „nagy jóakarattal” foglalkozott azzal a nagy kérdéssel, amely fontosságánál és komplikált-ságánál fogva kivált a többi szociális problémák közül, — nagy jóaka-rattal foglalkozott a lakásproblémával.

A lakásprobléma azonban megoldatlan maradt, mert a lakás; problémát nem lehet tisztán jóakarattal megoldani. De a jóakaraton kívül egyéb jellemző tulajdonsága is van ennek a javaslatnak. Tisztára Budapest emberfölségeire van bázírozva. A mi szociális törvényeink jórészt ilyenek. Mi mindig a szegény embert adminisztráljuk, igaz-gatjuk, rendszabályozzuk, pedig a szegény embert anélkül is gúzsba köti már maga a szegénység. Mi törvényt csinálunk a gazdasági cselé-dek jogairól, amelyben kimutatjuk, hogy a gazdasági cselédeknek tulaj-donképen nincsenek is jogaik; csak kötelességeik vannak. Budapesten külön szabályrendelettel rendszabályozzák meg azt a néhány éhenkórász embert, aki esernyőjavításból tengeti a maga és a családja életét; ellenben az automobilközlekedésről máig sincs szabályrendelet, pedig a gyanútalan járókelőket nem az esernyőjavítók gázolják el, hanem az automobilok.

De így vagyunk mi minden szociális tendenciájú törvényünkkel és szabályrendeletünkkel. Mikor valami nagy társadalmi baj provokálja a hatósági beavatkozást, akkor a hatóság a maga hatalmával és rideg humanizmusával ránehezedik arra az osztályra, amely reászorult, és a hatósági humanizmus úgy operálja meg a bajt, hogy a szegény páciens belehal. Mikor a viszonyok egy nagy társadalmi problémát vetnek föl, a hatóságok a probléma mögött mindig csak az emberfölsleget látják, mely mindig akkor alkalmatlankodik a maga nyomorával, szerencsétlen-ségével, amikor legkevésbbé van rá szükség. A hatóság olybá tekinti az embereket, akiknek nincs lakásuk, és akiknek drága a lakásuk, mint a gazdag ember a szegény rokont, aki mindig pumpolja, mindig szé-gyent hoz rá. A mi hatóságaink mindig kelleetlenül fognak hozzá a szociális kérdések megoldásához, és a megoldás mindig a város ember-fölslegei ellen irányul; a fölsleg ellen, amelynek nincs lakása, amely-nek drága a házbér, mert nem tud annyit keresni, hogy megfizethesse; az emberfölsleg ellen, amely már nem fér meg a városban, kiszorul innen, mint az a bizonyos csepp a színültig megtelt pohárból, és még-sem akar elmenni innen. Kapaszkodik, görcsösen kapaszkodik a város-hoz, az életéhez.

Ezt a tendenciát találom én meg abban a javaslatvezetben is, amely Budapest lakásproblémáját akarja megoldani. Mikor nyilvánvaló, hogy nincs lakás és ami kevés van, az drága, akkor a javaslat „lakás-felügyelet” című fejezete azt magyarázza, hogy miképen ürítheti ki

a hatóság azokat a lakásokat, amelyek egészségtelenek, és amelyekben sokan laknak. Szigorú törvényt tervez az ágyrajárásról és a zsúfolt lakásokról, de a szigorú hatóság nem tud egészségesebb és kevésbé-túlzsúfolt lakást adni a rossz lakás helyett annak, akit kitett az utcára.. Mert a hatóságnak nincs pénze, és nem tud építeni sem népszállókat, sem olesó lakásokat. Csak ép annyi pénze van a hatóságnak, hogy az egészségörököt fizethesse, akik a kilakoltatást végzik. A lakásfelügyelet tehát, amely odú helyett nem tud egészséges lakást adni annak, akinek az egészségét olyan féltékenyen őrzi, hogy inkább kiteszi az utcára: az a lakásfelügyelet közönséges zaklatásnál nem egyéb, Szalay Sándor javaslatának az a legnagyobb érdeme, hogy napirendre tűzött egy problémát, megindított egy akciót, amelyet most már elaltatni, agyonütni nehezen lehet. De minden nagyrabecsülésem mellett, amelyet a javaslat szerzője iránt érzek, kénytelen vagyok konstatálni, hogy Szalay Sándor javaslatában sok mindenféle olyan dolog van, amely a papíron nagyon tetszetős, a gyakorlatban azonban csütörtököt fog mondani. Szalay Sándor föl akarja állítani a lakáshivatalt, meg akarja csinálni a lakáspiacot. A tervezet szerint minden háziúr tartozik bejelenteni a hivatalnak, ha van kiadó lakása. A bejelentő-cédulán pontosan megjelöli, hány szobából áll a lakás, és mi jár vele a lakással? Mennyi a lakásbér? A lakáshivatal aztán ezeket a bejelentéseket feldolgozza, kerületenkint rendezi és a hivatal lakáshirdető újságjában közzéteszi. A hivatalnak külön termei lennének, amelyekben a lakástkereső közönség a falragaszokról tudhatja meg, hol van kiadó lakás. Ezenkívül a hivatal tisztviselői felvilágosításokat és tanácsokat adnak lakáskérdésekben. A lakáshirdető plakátokat közszemlére kiteszik minden kerület előljáróságánál is. Szóval az, aki — mondjuk — a Terézvárosban keres lakást, nem kénytelen elmenni a lakáshivatalba, hanem egyszerűen elmegy a VI. kerületi előljáróságra és megnézi a lakáshirdetőt, van-e kedvére való lakás?

Ha a háziúr kiadta a lakást, kiállítja a bejelentési blankettát és beküldi a lakásügyi hivatalnak. A hivatal emberei aztán statisztikailag földolgozzák ezeket a blankettákat és az eredményt időnkint közzéteszik a hivatal lapjában. Így tartja nyilván állandóan a hivatal, hogy hol és mennyi az üres lakás, és melyik kerületben milyenek a lakásárak. Ezekből a blankettákból állapítja meg a hivatal azt is, hogy hányan mondták föl a lakást és hány ember keres új lakást. Látnivaló, hogy ilyenformán a lakáshivatal lakásbörze akar lenni, ahol a lakáskínálat és kereslet szabályozná a lakásbéreket.

Ennek a tervezetnek azonban van egy nagy baja. Az t. i., hogy nincs üres lakás. És ha a pénzviszonyok még sokáig olyanok lesznek,

mint most, akkor még nagyon sokáig nem lesz üres lakás, mert nem fognak építkezni az emberek, egyrészt azért mert drága pénzzel nem érdemes építkezni, másrészt pedig azért, mert a bankok építkezésre nem adnak kölcsönt. Azt a célt tehát, hogy a kínálat és kereslet nyilvántartásával szabályozni fogja, illetve lenyomja a lakásbéreket: a lakáshivatal fölállítása egyelőre legalább nem fogja elérni.

De sok baja lesz a lakáshivatalnak a lakásközvetítés lebonyolításával is, mert Budapest túlságosan nagy ahhoz, hogy eféle munkát lebonyolíthasson. A baj ott van, hogy Szalay Sándor a strassburgi és a stuttgarti városi lakáshivatalokat vette mintául, amikor a maga lakáshivatalát megtervezte. Már pedig figyelembe kellett volna vennie, hogy 1905-ben Stuttgartnak csak 196.212, Strassburgnak pedig körülbelül 150.000 lakója volt. Ennyi ember lakásügyeit el tudja intézni egy lakáshivatal, de a nyolcszázezer lelket számláló Budapestét nem. A dolog ugyanis úgy áll, hogy aki lakást keres, annak csak tíz-tizenöt napi ideje van a lakáskeresésre. Már most Szalay Sándor tervezete szerint három napon belül kell a kiadó lakásról értesíteni a lakáshivatalt. Negyedik nap érkezik a bejelentés a hivatalba. Ötödik nap rendezik a bejelentéseket, hatodik nap nyomdába adják. Legalább három-négy napba telik, amíg a nyomda elkészül a munkájával és a lakásértéstartó ki lehet ragasztani az előljárási lapokra és szét lehet küldeni az előfizetőknek. Ha ezt a műveletet a lakáshivatal gyorsabban el nem tudja végezni, akkor a lakáskeresők csak mérsékelt hasznát látják az intézménynek, és a lakáspiac nem fogja szabályozni a lakásárakat, mert nem az igazi kínálatot és keresletet fogja közvetíteni. Már pedig nem valószínű, hogy gyorsabban tudjon vele végezni, mert lehetetlen. Egy esztendőben a rendőrségen másfél millió lakásváltoztatást jelentenek be. Ennek a fele lakáskijelentés. Ezt a hétszázezer lakáskijelentést osszuk el négygyel, mert átlag négy személynek vehetünk egy családot. Így kapunk 175.000 költözködő családot. Mivel esztendőnkint csak három költözködési negyed van: május, augusztus és november, ennél fogva egy-egy házbérnegyedre 58.333 család költözködése esik. Ha nemcsak a kiköltözködést, hanem a beköltözködést is figyelembe vesszük, akkor a lakáshivatalnak házbérnegyedkor legalább százezer blankettát kell elrendezni. És erre négy napi ideje és négy embere van a lakáshivatalnak. Mert Szalay tervezete szerint ugyan tizenkét emberből áll a lakáshivatal személyzete, de ebből csak két kezelőtiszt és két kezelő foglalkoznék a blanketták elrendezésével. Az igazgatónak, az I. osztályú szakelőadónak, a II. osztályú szakelőadónak, a II. osztályú mérnöknek, a nyilvántartási osztályvezetőnek, az ellenőrnek és a két szolgának más dolga van.

Ezek ugyan aprólékos hiányosságai a javaslatnak, de ezek az apróságok teszik aztán, hogy olyan rosszak és haszontalanok a hatósági szociális reformok. Hogy példát is említsek, itt van a munkásházak építésének a dolga. A főváros tanácsa utasította a mérnöki hivatalt, hogy a Gyáli-úton építendő munkáslakásokra készítsen költségvetéses terveket és állapítsa meg azt is, hogy a főváros milyen lakásbéreket szedhet majd az utcaseprőktől és egyéb munkásoktól? A tervek el is készültek, és a mérnöki hivatal számítása szerint egy szobakonyhából álló lakásért a városnak 280—360 koronás béreket kellett volna kapnia. A tanács aztán a terveket átdolgozás végett visszaadta a mérnöki hivatalnak. A gyáli-úti munkáslakások ügye pihent egy jó ideig, mikor aztán az átdolgozott tervek kerültek a tanács elé, azokban már jóval drágább béreket kontemplált a mérnöki hivatal. Az új előterjesztésben az egyszoba-konyhából álló lakás bére már nem 280, hanem 380 koronánál kezdődik és nem 360 koronánál végződik, hanem 460 koronánál. A kétszoba-konyhából álló lakás maximális bére pláne 540 korona, a 3 szoba-konyhából álló lakás maximális bére pedig 960 korona. A mérnöki hivatal a munkabérek és az építőanyag drágulásával okolta meg a lakásbérek fölemelését. A nagy számítgatás közben azonban, úgy látszik, teljesen kifelejtették a számításból, hogy ezeket a lakásokat utcaseprők és efféle kiskeresetű munkások számára építik. Egy utcaseprőnek ma 2 korona 40 fillér a maximális bére. Esztendei fizetése tehát 876 koronára rüg. Miképen fizessen ebből a bérből 380, meg 460 koronás házbéreket? Miből telik akkor a rendszerint 4—5 tagból álló családnak ruhára, élelemre? Londonnak is vannak községi munkáslakásai, azok is drágák, de mégis olcsóbbak, mint a főváros által tervezett lakások, pedig ott nem a Gyáli-úton építették ezeket a lakásokat, hanem Central Londonban, és nem szabad elfelednünk, hogy Londonban jobbak a munkabérek, mint nálunk. Érdekesség kedvéért leközzöljük (1. London stat. 17. köt.) a londoni községi munkáslakások átlagos béreit. Íme:

Central Londonban

1 helyiségből álló lakás hetibére	3 sh. 10½ p	(4-60 K.)
	6 11	(8-30 K.)
	8 10	(10-60 K.)

London többi részeiben

1 helyiségből álló lakás hetibére	4 sh —p.	(4,80 K)
2 (szoba-konyha) álló lakás hetibére	6 4	(7,20 K)
3	8 9	(10,50 K)

Itt meg kell jegyeznünk, hogy London városa ugyancsak ráfizet ezekre a munkáslakásokra, mert amint a *Local Government Board* legutolsó jelentéséből kitetszik: London 1907. március 1-ig 2,251.886 fontot költött a munkáslakásokra, 45.111 fontot pedig ráfizetett. Érdekes, hogy a tulajdonképeni veszteség ennél sokkalta nagyobb, mert a telkeket, amelyeket munkáslakásépítés céljára sajátított ki a város, a kisajátított összegnél sokkalta kisebb összeggel vette föl a munkáslakások mérlegébe. De hát London városa meghozhatta ezt az áldozatot a munkásaiért.

Pedig, hogy nálunk is elkel az okos lakáspolitiká, hogy Budapesten megdöbbsentők a lakásviszonyok, ahhoz statisztika sem kell; elég, ha az utcai ribilliókra, meg a háziúrbojkottokra hivatkozunk. De a hatóság nem lett volna kénytelen bevárni az utcai ribilliókat. Már az 1900-iki népszámlálás statisztikájából tudhatta, hogy baj van. Már az 1900-iki népszámlálás adatai szerint a lakosság 58,8 százaléka lakott egyszobás lakásban. Berlinben 236.000 ember élt egyszobás lakásban akkor, amikor Budapesten 365.000 ember lakott ugyancsak egyszobás lakásban. Pedig Berlinnek egymillió nyolcszáz-kilencvenezer lakója volt 1900-ban, míg Budapestnek csak hétszáz-ezer. De aztán nézzük meg jól, hogy mint élt az a 236.000 berlini, akinek egyszobás lakásra telt. Bizony ennek a 236.000 embernek a fele: 53,5 százalék egyedül lakott egy szobában, 28,8%-a pedig másodmagával, Budapesten pedig száz lakó közül lakott egy személy szobánként 1,4%; 2 személy szobánként 14,5%; 3 személy 18,2%; 4 személy 15,8%; 5 személy 13,8%; 6 személy 11,3%; 7,41 személy 23,3%. És a mi lakásaink szegényesek, zsúfoltak és drágák voltak. De még kevés a sok egyszobás lakás is. Nincs elég hely a nyomor beraktározására, mert a bankpénz drága és a vállalkozók nem építkeznek.

Hogy 1900. óta csak rosszabbodtak a lakásviszonyok és 20—50 százalékkal emelkedtek a lakásbérek ép a lakáshiány, vagy jobban mondva a lakásínség miatt, arra bizonyosság az 1906-iki budapesti népszámlálás, amelynek adatait most dolgozza föl a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal. Dr. Thirring Gusztávnak, a Fővárosi Statisztikai Hivatal kitűnő igazgatójának különös szívességéből két nagyon érdekes és rendkívül tanulságos táblázatot mutathatunk be olvasóinknak a tavalyi népszámlálási adatok hivatalos közzététele előtt. Az egyik táblázat arra vonatkozik, hogy a lakosság miképpen oszlott meg a konyhás és konyhátlan lakásokban. (L. 26. oldal.)

Ebből a táblázatból azt látjuk, hogy a 144 ezer konyhás lakás közül 71 ezer olyan, amelynek csak egy lakószobája van. És ebben

Rendes lakások a lakók száma szerint. (1906. évi népszámlálás.)

Lakások részletezése	Konyhával bíró lakások									Konyhátlan lakások							
	1	2	3	4	5	6	7	több	Összesen	1	2	3	4	5	6	több	Összesen
	helyiséggel *)									helyiséggel							
Lakó nélkül	22	962	426	447	363	416	294	445	3.375	463	107	80	58	51	32	84	875
1 lakóval	23	2.284	677	453	207	119	77	45	3.885	2.132	369	152	29	14	4	9	2.709
2 „	47	11.519	2.491	1.745	851	571	233	120	17.577	2.738	175	57	34	16	8	14	3.042
3 „	34	12.737	3.233	2.780	1.834	1.664	728	351	23.361	1.855	124	45	21	11	3	10	2.069
4 „	13	12.472	3.539	2.841	1.786	1.861	981	691	24.184	1.333	93	20	20	8	4	14	1.492
5 „	5	10.686	3.536	2.485	1.645	1.845	1.078	810	22.090	860	73	17	4	12	3	9	978
6 „	7	8.175	3.090	1.906	1.315	1.536	1.062	933	18.024	540	58	7	8	4	6	13	636
7 „	5	5.407	2.317	1.344	994	1.082	789	865	12.803	337	35	15	5	3	3	10	408
8 „	2	3.265	1.677	815	583	656	496	660	8.154	175	33	8	3	4	6	5	235
9 „	1	1.748	1.162	501	366	391	263	449	4.881	100	13	5	2	2	3	8	133
10 „	—	850	670	299	203	226	162	269	2.679	36	11	—	4	1	1	12	65
több „	1	845	841	350	257	267	208	398	3.167	107	23	8	5	7	3	32	185
Összesen	160	70.950	23.659	15.966	10.404	10.634	6.371	6.036	144.180	10.677	1.114	414	193	133	76	220	12.827

*) Helyiség alatt értendő: szoba, előszoba, hálófülke, cselédszoba, konyha. Ezek az adatok csak a rendes lakásokra vonatkoznak, tehát az üzlettel kapcsolatos lakásokat és más rendkívüli lakásalkalmatosságokat nem ölelik fel.

Rendes lakások a lakbér nagysága szerint. (1906. évi népszámlálás.)

Lakások részletezése	Konyhával bíró lakások									Konyhátlan lakások							
	1	2	3	4	5	6	7	több	Összesen	1	2	3	4	5	6	több	Összesen
	helyiséggel *)									helyiséggel							
100 K lakbérrel	59	3.162	281	31	3	2	—	—	3.538	2 420	53	5	3	1	—	—	2.482
200 „ „	54	14.964	1.147	218	52	13	6	2	16.456	4.834	166	20	2	1	—	—	5.023
400 „ „	12	47.501	9.703	1.432	424	144	47	13	59.276	1 769	399	107	15	11	—	1	2.302
600 „ „	4	1.732	10.009	7.432	1.403	377	132	64	21.153	148	180	114	18	16	8	1	485
800 „ „	1	279	927	5.060	4.163	1.193	273	130	12.026	85	55	54	32	11	5	2	244
1000 „ „	1	116	262	744	2.708	3.165	573	278	7.847	52	28	22	34	20	3	7	166
1400 „ „	—	53	181	253	918	4.323	2.533	751	9.012	90	11	19	23	17	12	8	174
2000 „ „	—	33	76	121	209	774	2.071	1.804	5.088	39	5	3	19	23	18	24	131
3000 „ „	—	15	20	30	59	151	387	1.621	2.283	16	6	3	2	5	2	30	64
4000 „ „	—	1	6	5	18	22	36	556	644	5	3	—	—	1	—	22	30
5000 „ „	—	—	2	2	4	3	10	190	211	—	—	—	1	1	1	13	16
Ezen túl	—	—	2	4	7	14	13	171	211	—	—	—	2	—	—	22	24
Ismeretlen	29	3.094	1.043	634	436	453	290	456	6.435	1.220	208	73	42	26	27	90	1.686
Összesen	160	70.950	23.659	15.966	10.404	10.634	6.371	6.036	144 180	10.677	1.114	414	193	133	76	220	12.827

*) Mint az 1. táblán.

317 ezer ember él. Olyan egyszobás-konyhás lakás, amelyben 3 személynél többen laknak, 43 és fél ezer van; ezenkívül van tízezer hétszáz olyan egyszobás lakás, amelynek még konyhája sincsen.

A statisztikai hivatal számai szerint

egy 1 helyiségből álló lakásban átlag	3,6
2	4,41
3	5,14
4	5,68
5	4,87
6	5,01
7	5,40
és több	6,12

személy lakik. Tehát a 3 helyiségből (melyből egy helyiség konyha) álló lakás lakóinak száma nagyobb a hat helyiségből álló lakás lakóinak átlagos számánál.

Még érdekesebb a kép, amit a tavalyi népszámlálás adatainak alapján Budapest lakásviszonyairól alkothatunk, ha a lakásbérek arányát is tekintetbe vesszük.*) A tavalyi népszámlálás 189.244 lakást olvasott össze (290.206 szoba, 14.234 hálófülke; kamara 70.685, cselédszoba 27.895, fürdőszoba 32.990, előszoba 51.673, konyha 148.569, egyéb 20.054. Összesen 656.306 lakórész és 83.496 egyéb helyiség.) A 71 ezer egyszoba-konyhából álló lakás közül csak 15 ezernek az évi bére nem haladta meg a 200 koronát; ellenben negyvenhét és fél ezernek a bére megütötte az évi 400 koronát és 17.32 lakás bére a 600 koronát. Tehát hetvenezer egy szobás-konyhás lakás közül körülbelül ötvenezernek, az összes konyháslakások harmadrészeének a bére 400—600 korona között ingadozott. Körülbelül tízezer egy szobából való lakásnak pedig még 600 koronánál is nagyobb volt az évi bére. A 23,6 ezer 2 szoba-konyhából álló lakás közül csak tizenegyezer volt olyan, amelynek a bére a 400 koronát meg nem haladta. Ezek a számok különben nagyon jók arra, hogy meggyőzzenek bennünket arról, hogy a legdrágább a szegény ember lakása és hogy a kis lakások aránylag mennyivel drágábbak, mint a nagy lakások.

De ha a statisztikai hivatalnak ma kellene összeszednie az adatokat ehhez a statisztikához, akkor még meglepőbbek lennének az adatai, mert Budapesten tavaly óta is nagy mértékben emelték a házbért a háziurak, az általános drágaságra hivatkozván. Jellemző, hogy az adófelügyelőség jelentése szerint az utolsó három esztendőben 14,5 millió koronával emelkedtek Budapesten a házbérek. Pedig az utolsó három esztendőben alig építkeztek Budapesten. Hiszen drága volt a

*) Ezt a táblázatot (I. 27. oldal) szintén dr. Thirring Gusztáv, a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója bocsátotta rendelkezésünkre.

pénz, megdrágult a munkabér, tehát nem építkeztek. Nyilvánvaló tehát, hogy ez a tizennygy millió „többlet” nem az újonnan épült házak bérjövödelméből támadt. És egészen bizonyosra vehetjük, hogy február elsején ismét óriási mértékű házbéremelések lesznek Budapesten. A dolog ugyanis úgy áll, hogy a házbéradót három esztendőnkint, három esztendőre szokták kivetni az utolsó esztendő házbérei alapján. Az adókivetés most történt meg, a háziurak tehát a februáriusi házbérenegyedkor minden rizikó nélkül „stájgerolhatnak”; nincsenek kitéve annak a veszedelemnek, hogy a stájgerolt összeget megadóztatja a fiskus.

Egy számítás szerint 1900-tól 1906-ig a következő arányban emelkedtek a lakásbérek*):

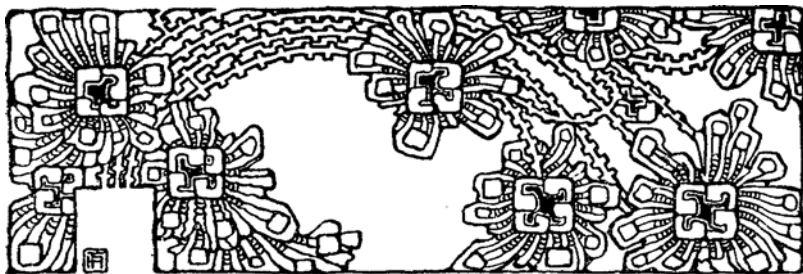
		1900	1906	
1	helyiségből álló lakás	t. i. egy szoba konyha	181	217
2		1 szoba-konyha, vagy 2 szoba	265	318
3		2 szoba-konyha, vagy 1 szoba-konyha és elősz.	418	502
4		2 szoba-konyha, 1 előszoba, 1 cselédszoba	591	709
5		2 sz., 1 konyha; vagy 3 sz., 1 k., 1 elősz.	790	948
6		3 szoba, 1 előszoba; 1 cselédsz.; 1 konyha	1064	1277
7		4 szoba, 1 előszoba; 1 cselédsz.; 1 konyha	1389	1687
több	2237	2680	

Ez a táblázat azt bizonyítja, hogy 1900-tól 1906-ig körülbelül 20%-kal emelkedtek a lakásbérek, de ezt általánosságban nem lehetne mondani, mert különösen a kis lakások bére 50%-ot is emelkedett. A szegényebb vidékeken vannak háziurak, akik a bérenegyedkor csak öt forinttal emelik a bért. Ezt megfizeti az az ember, akinek csak egyszobás lakásra telik, mert ha el akarna hurcolkodni, akkor maga a hurcolkodás többbe kerülne tíz forintnál. Így emelkedik aztán évenyedenként a lakásbér kevéssel, de konzekvensen.

És az a bizonyos emberfölösleg, amelyek kedvéért külön szociális politikát kénytelen csinálni a főváros: azokból a páriákból rekvirálódik össze, akiknek a háziúr negyedévenként csak öt forinttal emeli a házbéret. Ez az az emberfölösleg, amely utcai ribilliókat és háziúrbojkottokat rendez, aztán, mikor már nem bírja tovább a főváros szociálpolitikáját: kivándorol a szomszéd falvakba. A polgármester összeszámíttatta, hogy a környékbeli falvakban hányan lehetnek, akik kiszorultak Budapestről, akik innen élnek, de nem itt laknak. A családtagok nélkül tizennyolcezeren vannak. Ha tehát négy személyt számítunk egy-egy családra (pedig számíthatnánk többet is) akkor kiderül, hogy körülbelül hetvenkétezerből áll az a tömeg, mely kiszorult Budapestről, mert fölösleges volt itt és nem akart terhére lenni a fővárosnak.

Pásztor Mihály.

*) L. Szalay-féle javaslat, 67. old.

Emberi és állati társadalmak.*)

Az emberi és állati társadalmakat már sokan tették összehasonlító vizsgálódás tárgyává. Az eredmények két szélsőség között ingadoznak. Vannak, akik az állati társadalmakban észlelteket teljesen azonosítják az emberi társadalomban található jelenségekkel; Büchner a hangyákat valóságos miniatűr-embereknek tekinti, a méheknek „királynéjuk” van és így tovább. A másik [szempont a szélső természetnek ezen két jelensége között semmiféle közös jellemvonást nem talál, a hangyák „reflexgépek” (Bethe), az emberi társadalom ellenben jogi konstrukció, *eine Regelungsform* és így *das soziale Leben ist kein Naturprodukt*. (Eleutheropoulos.)

Ezeknek az egymásnak homlokegyenest ellenmondó eredménynek a szülőoka legelső sorban a kiinduló pont ellentétes megválasztása volt. Ha elfogadjuk, hogy *Regelung* alatt tételes jogi alkotásokat értünk, ha csatlakozunk Stammler meghatározásához (csak ezt az egyet említem például a sok hasonló közül), mely szerint az állam nem egyéb, mint: *Die Regelung eines auf umgrenztem Gebiet wohnenden Volkes, innerhalb dessen eine Macht den Anspruch erhebt, dass die von ihr gegebenen Weisungen erzwingbare Geltung haben sollen*, akkor tényleg fölöslegessé válik minden kutatás, mert attól semmi eredményt sem várhatunk. Ha a társadalom nem *Naturprodukt*, akkor a *limine* fölösleges összehasonlítani a természet termékeivel, akkor a társadalomhoz nem lehet hozzányúlni a természettudomány módszereivel.

*) Szerző felolvasta a Társadalomtudományi Társaságnak 1907. december 7-i ülésén.

Evvel és az ehhez hasonló felfogásokkal szemben szükségesnek tartom mindjárt bevezetőül hangsúlyozni, hogy az én kiinduló pontom az lesz, amely szerint az ember nem egyéb, mint a természetnek egy része, úgy hogy minden, amit az ember produkál, *eo ipso Naturprodukt*, ha tehát az ember társadalmat produkál, társadalmat csinál, akkor az a társadalom is a természetnek valamelyes megjelenési formája, amellyel ugyanúgy kell foglalkozni, mint bármely más természeti tüneménnyel. Ez pedig más szavakkal annyit jelent, hogy meg kell keresnem ennek a tüneménynek a lehető legáltalánosabban érvényes jellemvonásait, azután kutatnom a természetben a jelenségeknek valamely más, hasonló csoportjában, hogy vajjon ott ezek a jellemvonások szintén feltalálhatók-e; szóval: leírás és megkülönböztetés. A leírásnál természetesen nem használhatok olyan jellemvonásokat, amelyek nem érvényesek általában a jelenségeknek vizsgálat alá vett egész csoportjára, hanem pl. a társadalomban csak olyan vonásokat szabad figyelembe vennem, amelyek érvényesek minden emberi társadalomra, a legegyszerűbbre és a legdifferenciáltabbra egyaránt. A Stammler-féle meghatározásokat tehát már azért sem lehet elfogadni, mert nem illenek a vizsgált jelenségek egész területére; kétségtelenül vannak társadalmak formális jogi *Regelung* nélkül is, az és az akaratát kikényszerítő hatalom hiányozhatik és pedig nemcsak a legalacsonyabb fokon álló emberi társadalmakban.

Az én kiinduló pontom tehát mindezekkel ellentétben azt a tételt veszi alapul, hogy az emberi társadalom természeti tünemény, aminthogy a természetben nincs egyéb, mint csakis *Naturprodukt*. Ehhez képest fogom kutatni az emberi társadalmak általános jellemző vonásait és fogom keresni azokat a természetnek más jelenségeiben is.

Mielőtt azonban erre rátérnék, foglalkoznom kell néhány ismertebb szociológiai véleménnyel, mert fontosnak tartom, hogy reámutassak tévedéseikre, amelyek nem tartoznak a bevezetésben említett kategóriák egyikébe sem, úgy hogy később nem lesz alkalmam ezekre reflektálni.

Ide tartozik Spencer tévedésének az oka is, aki még nem ismerte, nem is ismerhette azokat a tényeket, amelyek ma más-minden kétséget kizárólag megdöntik az ő felfogásának helyességét. Spencer szerint az emberi és állati társadalmak között morfológiai differenciák forognak fenn. Az emberi társadalom „szuperorganikus” képződmény, amely abban különbözik a szer-

ves képződményektől, hogy ebben összefoglalva képzeljük mindazokat a folyamatokat és termékeket, amelyek számos egyén koordinált tevékenységeit föltételezik. Ez a meghatározás semmi olyant nem foglal magában, ami különbség gyanánt szerepelhet az emberi és állati társadalmak között. Spencer azonban mégis azt állítja, hogy a rovarok társadalmi nem „szuperorganikus” képződmények, ha sok tekintetben hasonlítanak is a társadalmi halmazatokhoz. A rovar-halmazatok ugyanis nem a hasonló, származásukban egymástól független és képességeikben megközelítőleg egyenlő egyének egyesülései, hanem egy anya utódainak egyesülései. A szuperorganikus fejlődés kezdetleges alakjait csak néhány magasabb rendű gerinces, mint a vetési varjú, a hód és több emberszabású majom, tüntetik fel.

Első tekintetre feltűnik, hogy a különbség illetén formulázása nem felel meg a szuperorganikus fejlődést meghatározó tételnek. De ettől eltekintve, tévedés az az állítás is, hogy a rovar-társadalmak családi szerkezetűek, mert tudjuk, hogy a hangyátársadalmak között vannak olyanok is, amelyekben nemcsak egy nőtényt találunk, mint a méneknél, úgy hogy a bolyban élő egyének nem egyetlen anyának ivadécai. A méhtársadalom is új királynét nevel valamelyik dolgozóból, ha a királyné elpusztul. Igaz, hogy ennek a petéiből csak herék lesznek, mert nincsenek megtermékenyítve. Több hangya-fajtánál azonban minden egyes nászröpülés alkalmával a dolgozók visszatartanak egyes nőtényeket, amelyeknek megtermékenyítése már a bolyban megtörtént és így a hangyabolyban rendszerint több különböző generációhoz tartozó nőtény van. A spenceri különbség tehát elesik, a hangyaboly épen úgy, mint az emberi társadalom, több nőténynek az ivadéka és több nemzedék alkotja. Csakis így érthető az a megfigyelés, hogy ismernek hangyabolyokat, amelyek 20—25 esztendősek, pedig a leghosszabb életű hangyanőtény sem él 10—15 esztendőnél tovább.

A Spencer által felállított különbség tehát elesik, mert nem minden rovar-társadalom családi szerkezetű, hanem ebből a szempontból ugyanolyan rendű képződmények, mint az emberi társadalom.*)

*) Ugyanezt a hibát követi el Méray is. Szerinte: „Die Bienen, Ameisen I. B., welche die entschieden zusammenlebenden und wirkenden Tiere sind, bilden von Generation zu Generation ihren sogenannten ‚Staat‘, entsenden Schwärme und der neue Schwärm, die neue Generation bildet wieder einen ‚Staat‘. Es ist also augenscheinlich, dass das Zusammenleben immer nur eine zeitweilige Lebensbedingung je einer Generation ist; . . .”

Ha tehát ilyenféle morfológiai differencia nincs is, az állati társadalmak vizsgálatánál első pillanatra feltűnik, hogy azok között a társadalmi struktúra szempontjából nagyon különböző fokon állókat találunk. Kezdvé azokon az egyesüléseken, amelyek csak ideiglenesen, valamely határozott cél elérésére keletkeznek és a cél elérése után azonnal feloszlanak, így pl. a költözőkődő madarak, a szaporodás ideje alatt összegyülekező fókák, a téli álmukat együtt alvó denevérek, tovább az állandóan együtt legelő csordákön át, végre olyan bonyolódott társadalmakat találunk, amelyekben az egyes funkciók végzésére már az egyes egyének morfológiailag is differenciálódtak. Természetes, hogy ezekben a társadalmakban az egyes egyének létfeltétele a társadalomhoz való tartozás, míg az *ad hoc* egyesülésekben ez a szükségszerűség még nincsen meg. Közös azonban minden rendű és rangú egyesülésben a munkamegosztás, ami voltaképpen minden együttműködés szükségszerű előfeltétele. A létért való küzdelemben az együttműködés előnyös az egyén fenmaradása szempontjából, mert nem kell minden egyes egyének mindazt a munkát végezni, ami az ő fenmaradása szempontjából szükséges. Már pedig minél kevesebbféle munkát végez valamely egyén, annál tökéletesebben végezheti azt, úgy hogy a társadalomban az egyén fenmaradása jobban van biztosítva.

A munkamegosztás példáival már a legkezdetlegesebb állati egyesüléseknél találkozhatunk. A V alakban vonuló darvak közül az élen repülő nagyobb munkát fejt ki, mint a többiek, úgy hogy időnkint felváltják egymást. Itt még ugyanazon rendű munkát egyenlősítenek. De már az együtt legelésző állatok qualitative is megosztják a munkát. Legelés közben őrköt állítanak ki, az őrköt kizárólag arra vigyáz, hogy ellenség ne közelíthesse meg a csordát; ha valami gyanúsat vesz észre, sajátos hanggal jelt ad, mire a gondtalanul legelésző csorda eliramodik. Érdekes, hogy gyakran nemcsak az őrkötés és táplálkozás munkáját osztják meg egymás között, hanem még az őrkötés egyes fajait is, amint az a különböző érzékszervek működésének a körébe esik. Az egyes állatfajoknál ugyanis az érzékszervek nincsenek mind egyforma tökéletességgel kifejlődve, hanem rendszerint az egyik dominál és az illető állat a domináló érzékszerve útján szerzett képzetek segítségével alkotja meg az ő képét a világról. Az ember főérezékszerve a szem, a látás mellett a többi érzékszervek útján szerzett képzetek nagyon

alárendelt szerepet játszanak. A kutya ellenben a világot szagok szerint osztja be, nála a látás majdnem olyan alárendelt szerepet játszik, mint nálunk a szaglás. Így azután a különböző domináló érzékszervekkel bíró állatok kiegészítik egymás érzékszerveit, megosztják az érzékszervek munkáját is. A zebra és a strucc nagyon gyakran legelnek együtt. A zebra főérzékszerve az orr, a struccé ellenben a szem. A védelem ily módon természetesen sokkal tökéletesebb; ha az ellenség szél ellen közeledik, úgy hogy a zebra orra nem veheti észre, akkor meglátja a strucc jó szeme.

A munka megosztásának még sokkal tökéletesebb példáit sorolhatjuk fel a differenciáltabb állati társadalmakból. A méhék-nél külön egyének végzik a gyűjtést, az építést, az ivadék nevelését, a kas szellőztetését stb. A hangyáknál már morfológice is differenciált katonákat találunk, amelyeknek azonban a védelem nem egyedüli funkciójuk, hanem még az igazgatás, rendezés feladatait is azok végzik.

Nagyon szép példáit találjuk a munkamegosztásnak a társas együttműködés nagy jelentőségű területén, a táplálék megszerzése körül. Egyes hangyafajok tápláléka a növény-, másoké az állatországból ered, és ennek megfelelőleg a hangyáknál találunk földművelést, és állattenyésztést is. Érdekes lesz egy-egy ilyen hangyaboly működését valamivel részletesebben megnézni, mert csak így látjuk meg teljes terjedelmükben azokat az igazán messzemenő analógiákat, amelyek bámulatba ejtették az első bűvárokat és amelyek láttára természetesnek tartották, hogy a hangyáknak emberi intelligenciát tulajdonítsanak.

A maggyűjtő hangyák már régen ismeretesek, régen szerepelnek az előre látás, a jövőről való gondoskodás példaképei gyanánt. A meleg égöv alatt élő hangyák között nagyon gyakoriak azok a fajták, amelyek nem merülnek álomba a száraz idő alatt, mint a mi hangyáink télen, hanem különböző füvek magvait Összegyűjtik, beraktározzák és abból élnek a szükség idején. A magvakat szépen meghámozzák, megtisztogatják és nagy kamrákban helyezik el. Feltűnő, hogy ezek a magvak nem csíráznak ki, holott csírázó képességüket teljesen megtartják. Ennek az az oka, hogy a hangyák a magvakat gondosan szárazon tartják, úgy hogy tetszés szerint egyszerű megnedvesítéssel bármikor csíráztathatják a magvakat. Ezt meg is teszik mindig, mielőtt a magvak fogyasztásra kerülnek. Ugyanis a csírázás kezdetén a magvakban levő keményítő oldható cukorrá

alakul át, a cukor pedig a hangyáknak legkedvesebb tápláléka. Mihelyt a csírázás megindult, lerágják a fejlődő csíra hegyét, hogy elejét vegyék a növény kifejlődésének, azután a magot a napon ismét megszáritják és ez a mag a rendes táplálékuk. Szóval ugyanazt a malátázási végzik, mint a sörfőzők az árpával.

Más hangyák ismét a kertészkedés különféle fajtaival foglalkoznak. Az utazók leírásaiból régóta ismeretesek azok a hangyák, amelyek Délamerikában hosszú sorokban másszák meg a fákat, a levelekből kör alakú darabokat vagdálnak ki és azokat beviszik a bolyba. Sokáig azt hitték, hogy a hangyák a leveleket építő anyagnak használják, de újabban kiderült, hogy a hangyák a leveleket egy gomba trágyázására használják fel. A bolyba cipelt leveleket a nagyobb munkások péppé aprítják, és szivacszerű testet építenek belőle, amelyben labirintszerűen húzódnak keresztül-kasul a folyosók és kamrácskák. A levél-törmelék, amiből ez a labirint készül, át és át „van szöve egy gombának a finom fonalaiból, amelyből apró, gömb alakú dudorodások nyúlnak ki. Ezeket a fehérje tartalmú gömböcskéket használják fel táplálékul a hangyák. Ezek a gömböcskék kétségtelenül a hangyák tenyésztésének az eredményei, mert ha a hangyákat eltávolítjuk, akkor rövid idő alatt az egész gombakert penészesnek látszik, mert a gombafonalakból hosszú lég-myceliumok fejlődnek. A munkások közül a legkisebb termetűek állandóan avval foglalkoznak, hogy ezeket a lég-myceliumokat eltávolítsák és épen ez a folytonos nyesegetés idézi elő a gömböcskéket keletkezését. A kertészkedés még ezenkívül kiterjed minden más gombafajra a kiirtására is, úgy hogy a bolyban más gomba egyáltalában nem fordul elő, pedig a levelekkel a hangyák kétségtelenül töméntelen gomba spórát viszik be a fészekbe, amelyek a boly nedves légkörében roppant gyorsan elszaporodnának és a gondos gyomlálást élénken bizonyítja, hogy a bolyban semmi más gombát, penészt stb. találni nem lehet. Ez a gombafaj a természetben sehol máshol, mint a hangya fészkekben elő nem fordul, és új kolónia alapításánál a régi fészkekből telepítik át. A bolyból a párosodáskor kirajzó nőstények szájukban visznek magukkal egy-egy piciny gömböcskét ennek a gombának a fonalaiból.

A természetes, az ú. n. fehér hangyák szintén foglalkoznak gombatenyésztéssel. Ceylonban, Colombo és Peradeniya környékén a természetes nyálukkal kevert földből, agyagból vagy homokból rendkívül szilárd és a légköri hatásoknak bámulatosan ellen-

álló, 1—1,5 m. magas kupolás fészket építenek. E fészkek mind-egyikéből egy vagy több, rendszeren 20—30 cm, magas kémény emelkedik ki. Belsejüket körülbelül kókuszdió nagyságú kamrák foglalják el, amelyek egymással és a kéménnyel közlekednek. Ezekben a kamrákban él a természetörzs. Tagjai négyfélék: nőstények, szárnyas hitnek, dolgozók és katonák. A dolgozók elcsenevészett nőstények, a harcias katonák pedig erősrágójú módosult hímek.

A legtöbb kamrát sajátszerű, szivacsos puha anyag tölti ki. Ennek felette érdekes a keletkezési módja. A természetek dolgozói és katonái száraz, korhadó fával táplálkoznak. A finomra összerágott fának megemészthető és felszívható részeit felhasználják és anyagforgalmukban értékesítik, az ürülékkel távozó hasznavehetetlen anyagokat pedig nyálukkal összekeverik és a fészkek kamráiban halmozzák fel. Az ilyen nyállal jól átdolgozott ürüléken a fészken kívül, még kellő nedvességi fokon is nehezen telepednek meg gombák, jóllehet a penészgombák hasonló körülmények között mindent ellepnek, a fészkekben azonban ezen az ürüléken csakhamar, ez idő szerint még ismeretlen fajú gombának hyphái jelennek meg, búján szaporodnak és rövid időn belül az egész ürüléket keresztül-kasul járják. A gombafonalak később gombostüfej nagyságú, fehérszínű gumókat fejlesztenek. Ezekkel a gumókkal táplálkoznak: a királynő és a szárnyas hímek, továbbá ezekkel etetik a dolgozók a természetállam összes lárváit. A dolgozók és a katonák sohasem nyúlnak a gombafejlesztette gumókhoz.

Doflein a természetfészkekből kivett tenyészetet üvegbura alatt tartotta s azt tapasztalta, hogy a gombák szúrós szagú, mérges gázokat és igen sok szénsavat fejlesztenek. Ezek a gázok nemcsak a gombatenyészetet pusztítják el, hanem a természeteket is megölik. Természetesen hasonló gázok nemcsak a mesterséges tenyészetben, hanem a természetfészkekben is keletkeznek. Eltávolításukról a természetek úgy gondoskodnak, hogy a fészkek tetejére 20—30 cm. magas kéményt építenek, amely összefüggésben áll a kamrákkal, amelyek a boly alsó részén található nyíláson kapják a friss levegőt. Könnyen elképzelhető, hogy ilyen módon az erős légvonatot okozó kémény igen alkalmas a veszedelmes gázok eltávolítására és a természetfészkek szellőztetésére. A nagyobb kéményeknek olyan erős huzata van, hogy Afrikában az európai katonák gyakran kenyérsütő kemencéknek használják fel a természetépítményeket.” (*Verh. der deutschen zool. Ges.* 1905. Gorka: *Természettudományi Közlöny* 1906. júl.)

Ezek után természetesen már egyáltalában nem fogunk csodálkozni azon, hogy vannak állattenyésztő hangyák is. Azok a kis zöld levéltetvek, amelyek például a rózsafákon olyan gyakran találhatók, a hangyák társadalmában ugyanazt a szerepet töltik be, mint az emberi társadalomban a tehének. Ahol levéltetvek vannak, ott csaknem kivétel nélkül találunk hangyákat is, amint csápjaikkal cirógatják, fejik a levéltetveket, amelyek erre a csiklandásra egy-egy cseppecske édes váladékot bocsátanak ki, amelyet a hangya tüstént felnyal. Ez az édes váladék alkotja sok hangyabolynak csaknem egyetlen táplálékát. Persze a hangyák nagyon vigyáznak ezekre a becses állatkákra, megvédik azokat ellenségeiktől, néha egész kis istállót építenek az ágon a levéltetvek körül, hogy meg ne szökhessenek. Ilyen apró tetvek élnek a gyökereken is és ezekkel a hangyák még szorosabb viszonyba léptek, amennyiben a fészükön áthúzódozó gyökerekre telepítik ezeket az állatkákat s így táplálékszerzés céljából egyáltalában nem kell a bolyt elhagyni. A hangyák itt már egészen átveszik a gondoskodást teheneikről már valószínűleg tenyésztik azokat. Ezeknek a rovaroknak a nőténye párosodás előtt ugyanis szárnyat kap és a nászrepülés alatt termékenyítik meg a hímek. Amikor ennek az ideje elérkezik, a hangyák a föld felszínére vezető folyosót készítik, amelyen a hímek és nőtények kijutnak a szabadba, a megtermékenyített nőtényt azután a hangyák befogják, vissza viszik a bolyba, leveszik a szárnyát és a petékből gondos ápolással felnevelik tehénkéiknek új nemzedékét.

Némely hangyafajok azonban más rovarokat is tartanak fészkeikben, amelyeknek váladéka azonban már nem táplálék, hanem élvezeti szer. Ilyen rovar pl. a *Lomechusa*, amelynek ivadékait némely bolyban a hangyák saját petéik rovására is felnevelik s már ezáltal is nagy károkat okoznak társadalmuknak. Ezeknek a rovaroknak a váladéka azonban emellett még mérges hatású is, úgy, hogy az ilyen bolyokban csenevész, munkára nem alkalmas dolgozók keletkeznek s ilyen módon a boly főnállása is veszélyeztetve van. A megfigyelők (Wasmann, Forel) úgy találták, hogy ez a jelenség még részleteiben is párhuzamos az emberi társadalom egyik társadalmi betegségével, az alkoholizmussal.

Ilyen számos és feltűnő hasonlóság az emberi társadalmakhoz természetesen sok bűvárt ejtett abba a tévedésbe, hogy ezeknek a cselekedeteknek motívumai gyanánt ugyanolyan er-

kölcsi elveket tételezzon fel a hangyáknál is, „amelyek nélkül az emberi társadalom tényleg nem állhatna fel”. Mások ellenben hivatkozással Sutherland és Lubbock kísérleteire, amelyekből az derül ki, hogy a hangyák nem segítették bajba jutott, megsebesített, lekötözött társaikat, arra az eredményre jutnak, hogy a hangyák között nyomát sem lehet találni a rokonszenv érzésének. (Harkányi) Ennek a kérdésnek a tárgyalásánál természetesen nem lehet vizsgálat alá venni az állatok, de különösen a hangyák érzéseit, mert ha figyelembe vesszük pl. a hangyák érzékszerveinek a mienkétől való eltérő organizációját és ezáltal feltételezett, a miénktől mindenestre nagyon is eltérő lelki világot, látni fogjuk, hogy a vizsgálat egyetlen tárgya az lehet; hogy találunk-e az állatok cselekedetei között olyanokat, amelyek az emberi társadalomban erkölcsi megítélés alá esnek és amelyek okai gyanánt az emberi társadalomban érzéseket, felebaráti szeretetet stb. szoktunk emlegetni. Ily módon állítva fel a kérdést, azt kell mondanunk, hogy ilyen tények igen nagy számban ismeretesek az állatvilágból. Kropotkin, aki a kölcsönös segítséget az állatország fejlődésében nagyon fontos tényezőjének tudja be, könyvében számtalan példáját gyűjtötte össze a kölcsönös segítség eseteinek az állatok között. A magasabb rendű állatok közül talán nem is kell példákat felhozni, annyira mindennaposak az ide tartozó esetek, csak épen utalok arra a vak pinguinre, amelyet társai messziről hozott halakkal tápláltak, vagy arra a kakadura, amely bánatában elpusztul társa halála után. De vannak kétségtelenül megfigyelt esetek az alacsonyabb rendű állatok köréből is. Nem akarok itt a Lubbock és Sutherland kísérleteinek kritikájába bocsátkozni, csak felemlítem Wasmannak ellenkező tapasztalatát, amely szerint a két hangyaboly közötti háborúban megsebesülteket társaik elvitték a csatatérről a bolyba, ott lenyalogatták róluk a rájuk fecskendezett mérges hangyasavat és így megmentették őket, míg ellenben azok, amelyeket Wasmann kísérletképen elvont társaik ápolása alól, mind elpusztultak. Más esetben a hangyák kimentették és elvitték a sárba gázolt társaikat. Szóval az állatországban mindenütt találunk olyan cselekedeteket, amelyeket az emberi társadalomban erkölcsöseknek szoktunk nevezni. De találunk olyan cselekedeteket is, amelyeket az embereknél az esztétikai érzékből származtatunk; épen csak utalni akarok a tánctermet építő és feldíszító madarakra.

Fontos megkülönböztető jellemvonásnak tartották az emberi és állati társadalmak között a beszédet is; „a társadalom beren-

dezését egyedül a gondolatok kicserélésének lehetősége teszi keresztülvihetővé”. Ez a gondolat azonban csak annyiban helyes, hogy az állati társadalmakban is csak úgy lehet társadalomalakításról szó, ha az egyes állatok meg tudják valami módon értetni egymással szándékaikat. A beszéd eredete kétségtelenül az állatországban keresendő. Hiszen beszéd már az a hang is, amellyel az őr figyelmezteti a legelő csordát a veszedelemre, vagy pedig az a hang, amellyel megnyugtatja társait a veszedelem elmúltával. Garnernek sikerült fonográf segítségével a majmoknak számos sajtószerű hangját megörökíteni, azután ezeket a hangokat megtanulta és számos kísérlet segítségével több ilyen „szó”-nak a jelentését is meghatározta. Kiderült, hogy az egyik szó ételt jelent, a másik italt, a harmadik veszedelmet és így tovább. De megértik egymást a hangyák is, ha nem is hangokkal közlekednek. Wasmann egy hangyafészek közelében sok hangyabábót helyezett el. Egy hangya észrevette a nagyszerű zsákmányt, tüstént visszafutott a bolyba és néhány másodperc múlva sereggestül jöttek a hangyák és cipelték a bolyba a bábokat. Szóval az állatok kétségtelenül meg tudják értetni egymással gondolataikat. Bár ezek a tények nem tartoznak a tudomány legújabb eredményei közé, mégis találkozunk még ma is azzal a felfogással, amely egyedül az emberi társadalmat tekinti céltudatos cselekvés eredménye gyanánt, az állati társadalmak keletkezésénél ellenben mindent csupán mechanikus magyarázatokkal igyekszik érthetővé tenni, mindent csak reflexekre vezet vissza. Tipikus képviselője ennek a felfogásnak Bethe, szerinte pl. a hangyák egyszerűen „reflexgépek”. Kétségtelen, hogy a hangyák társadalmában a reflex jóval nagyobb szerepet játszik, mint a magasabb rendű állatoknál. Ha a hangyákat a bábból való kibúvásuk után tüstént elkülönítjük társaiktól és ilyen hangyákból állítunk össze egy mesterséges, ú. n. autodidakta kolóniát, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy ez a kolónia épen olyan jól végzi a gombatenyésztés komplikált műveletét, amelyet pedig nem tanulhattak meg társaiktól, mint az anya-boly. Ha azonban kutatni kezdjük az ilyen bonyolódott ösztönök keletkezését, arra az eredményre kell jutnunk, hogy ezek nem jöhettek létre másként, mint apró egyéni tapasztalatok felhasználása és ezeknek nemzedékeken át történő összegeződése útján. És a hangyák legjobb ismerői mind azon a véleményen vannak, mint Forel a hangyák pszichikai képességeiről írt könyvében, hogy a hangyáknál „emlékezés, az érzéki képek asszociációja, észrevételek, figyelem, szokások, egy-

szerű következtetési képesség analógiákból, egyéni tapasztalatok felhasználása, szóval határozott, bár kismértékű egyéni plasztikus megfontolás és alkalmazkodás” kimutatható. Wasmann szerint a hangyáknál csupán a *formelles Abstraktionsvermögen* hiányzik.

Nem akarok ennek a tételnek a bizonyítására példákat felhozni, mert hiszen a magasabb rendű állatoknál ugyanezeket a szellemi képességeket tagadni egyáltalában nem lehet és bizonyítékul ez is elegendő. Senkinek se juthat eszébe, hogy a kakaduk, darvak vagy hódok bonyolódott társadalmait reflexszerű cselekedetekre vezesse vissza, nem is szólva a majmok társadalmairól. Vagyis, aki Piklerrel az emberi társadalmat a belátásra vezeti vissza, az ezt a belátást nem tagadhatja meg legalább is a magasabbrendű állatoktól, vagyis a belátás alapján nem vonhat határvonalat az emberi és állati társadalmak között. Ezen az állásponton van maga Pikler is.

Mint láttuk, eddig nem sikerült olyan momentumot találni, amely elválasztotta volna egymástól az emberi és állati társadalmakat. Nem is fogok tovább ezekkel az állítólagos különbségekkel tovább foglalkozni, mert ilyen rendű különbségeket, mint amilyeneket eddig felsoroltam, még sokfélével hozhatnék fel, amely különbségekben egyik vagy másik bűvár mégis kereste az emberi társadalmat jellemző momentumokat. Át fogok térni mindjárt arra a pontra, amely már közelebb hoz tulajdonképeni célunkhoz. Ez a különbség abban áll, hogy az ember szerszámkészítő állat, míg az állatok nem készítenek szerszámokat. Az elhatárolás nehézsége azonban itt abban áll, hogy nem lehet egyszerűen meghatározni, hogy mit is kell szerszám alatt érteni. Világos, hogy csakis olyan szerszámokról lehet szó, amelyek az illető állat testével nincsenek organikus összefüggésben, mert hiszen működésük szempontjából a vakondok ásó lába, vagy a madár csőre szintén szerszám, ezek is változásokat idéznek elő az élettelen természetben. Az állatok szerszámai legnagyobb-részt ilyen, testükkel szerves összefüggésben lévő szerszámok, míg az emberi szerszámok az ember testétől függetlenek. Azonban ezt a megkülönböztetést sem lehet egészen általánosítani. A pók hálóját legalább is olyan joggal szerszám, mint a halász hálóját. És ha mégis azt mondanók, hogy a pók hálóját nem szerszám, mert a saját testével összefüggő mirigy váladékából készül, akkor meg nem szerszám többé az emberi hajból kötött finom szita sem. De ezenkívül is találunk példát az állatországból arra nézve, hogy az állatok is használnak olyan szerszámokat

kat is, amelyek nem függenek össze a testükkel. Első sorban ismét az alacsonyabb rendű állatok köréből idézek egy példát. Göldi megfigyelt olyan hangyákat, amelyek fészüket levelekből készítik, amelyeknek szélét pókhálószerű, finom, de erős, szövődéssel erősítik össze. A hangyáknak nincsen olyan szövőmirigyük, mint a pókoknak, vagy a selyemhernyónak, úgy hogy sokáig rejtély volt ennek a szövődéknek a keletkezése. Egyszer Göldi felhasított egy ilyen fészket. A hangyák tüstént hozzáláttak a kár javításához. Az elszakadt szövődék maradvékait szépen tisztára levagdalták, a két levelet újra közel húzták egymáshoz és amikor a rés már keskeny volt, a boly méhéből egész sereg hangya jött elő, mindegyik állkapcsai között óvatosan egy-egy hangyaálcát tartott. A hangyaálcáknak ugyanis van szövő mirigyük, finom burokból végzik el hangyává való átalakulásukat. A hangyák már most ezeknek az álcáknak azt a végét, amelyeken a mirigy van, oda érintették az egyik levél széléhez, mire a fonál egyik vége odatapadt. Azután átvitték a másik oldalra, maguk után húzva a mirigyből fejlődő fonalat és annak másik végét a másik levélhez tapasztották. Így folytatták ezt a szövést mindaddig, amíg csak elég erős fonat nem keletkezett a két levél összetartására. Ebben az esetben tehát a hangyák saját bábjaikat használták testükkel össze nem függő szerszám gyanánt. A magasabb rendű állatok között is megtaláljuk a valóságos szerszámhasználatnak első nyomait, a csimpánzok egy kemény diófajt rendszeren kövekkel törnek fel és általánosan ismeretes Darwin megfigyelése arról az öreg, hibás fogazatú majomról, amely kövekkel törte fel a diókat. Világos, hogy innen már csak nagyon kis lépés van a legrövidebb köeszköz, az eolitokig, amelyek eleinte kétségtelenül az ütés közben véletlenül lepattant éles szilánkok voltak.

Tehát sem a szerszám használatot, sem a szerszám készítményt nem lehet elfogadni megkülönböztető jellemvonásul.

Az első pontot, amelyen éles határvonalat húzhatunk az emberi és állati társadalmak közé, ott találjuk meg, amikor az élő egyéneknek a szerszámokhoz és az élettelen természet egyéb tárgyaihoz való viszonyát vesszük vizsgálat alá. Már a legrövidebb élőlényeknél megtaláljuk az élettelen természethez való viszonyt az azt a formáját, amelyet az emberi társadalomban tulajdonnak nevezünk. Kétségtelen, hogy a póknak a hálóját, a madárnak a fészket, a tigrisnek a vadászterülete, a medvének a barlangja az illető állatnak tulajdona. Ez a tulajdon az állatok

között különböző formákban jelenik meg, mint egyéni, családi, vagy kollektív tulajdon. (Lásd erre nézve Petrucci könyvét- a tulajdon eredetéről.) A tulajdonnak mind a három megjelenési formája előfordul az emberi társadalomban is. A különbség azonban az, hogy míg az állatoknál szoros összefüggés van a tulajdon megjelenési formája és azon társadalmi forma között, amelyben az illető állat él: addig az emberi társadalomban ez az összefüggés teljesen hiányzik. Egyéni tulajdont ugyanis csakis az olyan állatoknál találunk, amelyek egész életükön át egyedül élnek, a családalapításnak minden nyoma nélkül; ilyen például számos pók, amelyeknek hálója tehát egyéni tulajdon. A családokban élő állatoknál a tulajdon családi jelleget ölt és itt az egyéni tulajdonnak többé semmi nyomát sem találjuk fel. Ilyen például a madarak fészke. A társadalmakban élő állatoknál pedig minden társadalmi tulajdonná lesz és az egyéni vagy családi tulajdon egyáltalában fel nem található. Így például közös tulajdon minden a méhkasban vagy hangyabolyban. Evvel ellentétben az emberi társadalmakban megtaláljuk a tulajdonnak mind a három formáját dacára annak, hogy az ember kizárólag társadalomban él, mégis van egyéni és családi tulajdona is. Ez az első fontos különbség az emberi és az állati társadalmak között. Ezen a ponton azonban még nem állhatunk meg, mert hiszen elképzelhető olyan emberi társadalom is, amelyben csak társadalmi tulajdon van. Az alapvető különbség voltaképpen a gazdasági berendezkedés azon különbségeiben keresendő, amelyek egyúttal magyarázatát fogják adni a tulajdon megjelenési formái között talált különbségeknek is.

Láttuk, hogy a hangyák gazdasági berendezkedései mily bonyolódottak és sok tekintetben mennyire hasonlítanak az emberi társadalmak gazdasági berendezkedéseire. Egy különbség azonban mégis van és pedig az, hogy az állati társadalom egyénei a legapróbb részletekbe menő munkamegosztás mellett is munkájuk eredményeit mind egy közös raktárban egyesítik, amelyből szükségleteit minden egyén kielégíti. Az emberi társadalmak, gazdasági berendezése ellenben azon a cserén alapul, amelyet a különböző értékeket termelő egyének egymás között folytatnak. Nem ismerünk semmiféle olyan állati társadalmat, amelyben a cserének csak nyomai is fel volnának találhatóak.

Ugyanerre az eredményre jutott, bár egész más úton Méray is. Szerinte tudvalevőleg az ,emberi társadalmak organizmusok, amely organizmusokban az egyes emberek egymással anyagcsere-

viszonyban állanak, úgy, mint az organizmusok egyes sejtjei. Az állati társadalmak ellenben olyan képződmények, mint a bacillustelep, amelyek bár határozott és jellemző alakkal bírnak, de az egyes bacillusok egymással anyagcsereviszonyban egyáltalában nem állanak. Természetes, hogy Méray szociológiájának részletesebb ismertetésébe nem bocsátkozhatom, de hangsúlyozni akarom, hogy Méray már évekkel ezelőtt a cserefolyamatok hiányában találta meg azt a különbséget, a mely az állatok társadalmait az emberekéitől elválasztja. Az eddig előadottakból nekem is ugyanezt a következtetést kell levonnom. Az egyéni tulajdon hiánya az állati társadalmakban teljesen kizárja a csereviszony lehetőségét. Azt hiszem, hogy ez a megegyezése az eredménynek, amelyre oly különböző utakon jutottunk, nagyon fokozza azt a valószínűséget, hogy ez a megállapítás valóban helyes.

A társadalmak keletkezése a fejlődés minden fokán beállhat. Társadalmakat alakítanak úgy az alacsonyrendű, mint a magasabbrendű állatok is. A társadalomalakítás kétségtelenül polyphiletikus, csak úgy, mint a repülés tulajdonsága, amely előfordul a rovarok, a halak, a gyíkok és az emlős állatok között is, nem számítva a madarakat. Ily módon társadalmakat alakítanak a rovarok, a gerincesek, mindenféle fokát megtaláljuk a bonyolódottságnak, a munkamegosztás, a differenciáció foka egyáltalában nem párhuzamos a társadalmat alkotó egyének fejlettségének fokával. Egyetlen olyan jelenség van, amellyel össze lehet foglalni az összes állati társadalmakat és ez a közös rátkorra dolgozó gazdasági berendezkedés, amely alól kivételt találni nem sikerült s amely jelenség elválaszt minden állati társadalmat az emberi egyesülésektől, amelyeknek gazdasági berendezkedése a cserén alapul.

Madzsar József.

Irodalom.

Girod-Marshall:	<i>Tierstaaten und Tiergesellschaften.</i> Leipzig 1901.
W. Marshall:	<i>Gesellige Tiere,</i> Leipzig 1901.
R. L. Garner:	<i>Die Sprache der Affen.</i> Dresden 1905.
Harkányi:	<i>Babonák ellen.</i> Budapest, 1907. (38. és 39. old.)
Brehm-Méhely:	<i>Az állatok világa,</i> Budapest.
Darwin:	<i>Az ember származása.</i>
A. Bethé:	<i>Dürfen wir Ameisen und Bienen psychische Qualitäten zuschreiben?</i> Archiv für die ges. Physiologie 1898.

- Forel: *Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen.* München 1902.
Les fourmis de la Suisse. 1874.
- K. Escherich: *Die Ameise.* Braunschweig 1906.
- E. Wasmann: *Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen.* Stuttgart 1899.
Vergleichende Studien über das Seelenleben der Ameisen und der höheren Tiere. Freiburg 1900.
Societies and Wirtschaftliches aus dem Tierreich. (Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie 1906, 5. füzet.)
- E. Huncke: *Soziologie.* Jena 1904.
- A. Eleutheropulos: *Die ererbten Anlagen und die Bemessung ihres Wertes für das politische Leben.* Jena 1907.
- W. Haecker: *Der kommende Tag.* 1902.
- C. H. v. Méray: *The Principles of Sociology.*
- H. Spencer: *Mutual Aid as a Faktor in Evolution.* London.
- Kropotkin: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről.* Budapest 1907.
- Pikler: *Ameisen, Bienen, Wespen.* Leipzig 1907.
- J. Lubbock: *Les origines naturelles de la propriété.* Bruxelles 1905.
Origine polyphylétique, homotypie, et non-comparabilité des Sociétés animales. Bruxelles 1906.
- Th. Zeil: *Ist das Tier unvernünftig?* Stuttgart 1903.
- C. H. v. Méray: *Neue biologische Grundlagen der Soziologie.* (Politisch-anthropologische Revue. VI. évf. 10. füzet.)

Adófejelés.*)

I.

integy 6 héttel ezelőtt hét törvényjavaslatot terjesztett a pénzügyminiszter úr a parlament elé. Ezek:

1. Törvényjavaslat a földadó-kataszter kiigazításáról és a földadó százalékanak megállapításáról.
2. A házadóról.
3. Az általános kereseti adóról.
4. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról.
5. A tőkekamat- és járadékadóról.
6. A jövedelmi adóról.
7. A közszolgáltatások egyesített kezeléséről.

E törvényjavaslatok az egyenes adók régóta vajúdo reformját jelentik. De noha 17 éve várja már az ország, a reformjavaslatoknak ez a komplexuma annyira meglepte az érdekelteket, hogy nagy részük még szóhoz sem juthatott a csodálkozástól. Akik pedig siettek elmondani véleményüket, csak azért tették, hogy minél előbb bejelentsék bizalmatlanságukat, Exner Kornélt kivéve, akinek hódolatát „egyrésztől hivatali állása” teszi problematikussá, másrészt pedig „az a véletlen körülmény, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök korszakos kon-

*) Már legutolsó számunkban foglalkoztunk a kormány adójavaslatával; mégis a tárgy fontosságára való tekintettel örömmel térünk vissza azokra most, hogy egy kiváló gyakorlati szakember észrevételeinek helyt adjunk. *A szerk.*

cepciójának megvalósításához, a magyar egyenes adórendszer új palotájának felépítéséhez én is hordtam téglát és homokot”.*)

Elmondjuk, mit tartunk mi e reformműről.

Ez alkalommal azonban nem szándékozunk mind a hét törvényjavaslattal részletesen foglalkozni. Ez későbbi tüzetes vizsgálódásunknak lesz tárgya. Ehelyt inkább a reform alapelveit s azt a kérdést akarjuk szóvá tenni: jelent-e haladást ez a reform demokratikus irányban vagy sem? Várhatják-e tőle a legnagyobb terhet viselő néprétegek annak csökkenését vagy sem? Bizalomra van-e oka a népnek vele szemben vagy bizalmatlanságra?

Nem ok nélkül körvonalozzuk így mostani feladatunkat.

A pénzügyminiszter úr az 1848. évi VIII. t.-c. szellemére való hivatkozással s az arányos teherviselés megvalósítására való törekvésnek nyomatékos hangoztatásával, főleg pedig annak kijelentésével, miszerint „főirányelve, hogy a legszegényebb néposztályok, amelyek legnehezebben viselik az adót, ez alól lehetőleg mentesítessenek” (*Indokolás* 2. I.) oly erősen appellál a legszélesebb néprétegek belátására és elismerésére, hogy mi ezidejűleg nem ismerünk fontosabb feladatot, mint megállapítani azt, hogy tarthat-e erre igényt a pénzügyminiszter úr?

II.

Elöljáróba egy megjegyzést kell tennünk. A miniszter úr úgy véli, a 48-as törvényhozás szellemében jár el e törvényjavaslatok betervezésével. Ez eléggé szépen hangzik s hatását, kétségtelenül, nem is fogja eltéveszteni ott, ahova adressálva van. Mi azonban azt gondoljuk, hogy nem annyira a nagy idők szelleme, mint inkább az 1891. évi porosz és az ennek hatása alatt létrejött 1896. évi osztrák adóreform szelleme volt rugójuk. Különösen ez az utóbbi mondható iker-testvérének, mert épen olyan vegyes rendszer, mint amelyet a reform nálunk akar létesíteni, ugyanazon adónemekből áll, mint amelyeket a mi reformunk kontemplál. Mindkettő megtartja ugyanazon hozadéki adókat és kereseti adót, valamint a vállalati-, a tőkekamat- és járadékadót s ezeket kiegészíti az általános jövedelmi adóval, mint új adónemmel. Úgy, hogy akinek kedve telik a csúfolódásban, azt is mondhatja, hogy közös intézményeink száma a nagy nemzeti kormány alatt eggyel szaporodott.

Csak egyben tér el a mi reformunk az említettektől, de ez az eltérés aztán mélyreható.

*) Exner Kornél: *A magyar egyenes adok reformjának ismertetése*. Közg. Szemle. 1907. nov. szám.

Az 1891-iki porosz reform két év múlva további folytatást nyert a hozadéki adók megszüntetésében s az ezek helyébe lépő vagyoni adóban. Az állam a föld- és házadóról végleg lemondván, ezeknek tárgyait a helyhatósági adózásnak engedte át, az ingó és ingatlan vagyont értékük alapján megadóztatta, ellenben vagyoni hiányában a munka gyümölcsét teljesen adómentessé tette. Az osztrák reform a kis egzisztenciákat érintő más kedvezményeken kívül az 1200 koronát meg nem haladó jövedelmet adómentes létminimumnak deklarálta. A mi reformunk a következő intézkedésekkel készül a kis egzisztenciák terhére könnyíteni:

1. Megszünteti az I. osztályú kereseti adót.
2. Eltörli a II. osztályú kereseti adót.
3. A családtagok adókötelezettségét elejti.
4. A 600 K-t meg nem haladó jövedelmet fölmenti az adó alól.
5. Az adókulcsokat leszállítja.
6. Az általános jövedelmi pótdadó helyébe fokozatos általános jövedelmi adót létesít.

Ez intézkedések közül nemcsak sorrend szerint, de lényegileg is az I. osztályú kereseti adóra vonatkozó hívja ki legelőször a figyelmet, mert ez az adó nehezedik ma a társadalom legkisebb, legvédtelenebb adózóinak, a mindennemű proletariátus nagy tömegének váliáira. A reform hatását csak akkor láthatjuk tisztán, ha azt az eltöröndő 1875. évi XXIX. t.-c. 7. §-ának nyomán, mint amely az adózók e nevezetes tömegének adóterhére tarifaszzerűen szabályozza, Vizsgáljuk.

Ezen §. *a)* pontja szerint a mezőgazdasági és a gyárakban, kereskedelmi és iparüzletekben és vállalatokban alkalmazott cselédek a fővárosban 4 K, nagyobb városokban 4 K, egyéb helyeken 2 K I. osztályú kereseti adót fizetnek. Ettől jövőre megszabadulnának s ha összes jövedelmük 600 K-t meg nem halad, adómentesek lesznek, ellenkező esetben legalább 5 K általános jövedelmi adót fognak fizetni. Ugyanez áll a jelzett §. *b)* alosztályába tartozó házi cselédekről is, akik közül a férfiak 8 K, 7 K, 5 K és 4 K, a nők pedig 4 K, 3'20 és 2 K-t fizettek eddig I. o. kereseti adó fejében. Az általános jövedelmi adóról szóló törvényjavaslat azonban a természetbeni lakás és ellátás hasznóértékét adóköteles jövedelemnek mondja. (9., 21. §§.) Ennélfogva minden cseléd, akinek legalább 15 K havi fizetése van, s akinek lakását és ellátását 35 K-ra, összes havi jövedelmét tehát 50 K-ra, évi jövedelmét 600 K-ra lehet becsülni, adóköteles lesz. S hogy ennyi jövedelmet minden gazdasági cselédnél, minden urasági inasnál vagy jobb házban levő szakácsnőnél könnyen sikerül kihozni, azt alig szük-

séges bizonyítani. Ez a kategória tehát a teher csökkenéséről nem sokat fog tudni. Különösen áll ez a mezőgazdasági s az iparban, és kereskedelemben alkalmazott cselédekre, akiknek 2—4 K adója 3, illetve 1 K-val fog emelkedni; ugyanígy a női házi cselédek adója magasabb lesz 1 K, illetve 1 K 80 f.-rel, a férfi házi cselédeké pedig csupán a fővárosban és esetleg a nagy vidéki városokban nem szaporodik, de egyéb helyeken 1 K-val nő. A helyzetet csupán az teszi majd elviselhetőbbé, hogy ezt a megnövekedett adót nem a mai, lenézett I. osztályú kereseti adó címén, hanem az előkelően hangzó és a társadalom legmagasabb osztályaival közös általános jövedelmi adó fejében fogja kiizzadni a proletariátus.

A jelzett §. c) alosztályába sorozott adózók még keservebben adják meg az árát a reformnak. Ide tartoznak a gyárakban, kereskedelmi és iparüzletekben és vállalatokban dolgozó segédek és segédmunkások, ha darabszámra dolgoznak, vagy 80 K-nál kisebb havi fizetést húznak. Ezek a §. szerint 10 K, 9 K, 8 K és 6 K-t fizettek. De ez régen volt. A fejlődő gazdasági viszonyok s a proletariátus növekedő ereje régen összetörték a törvénynek ezt az intézkedését s már az átkos emlékezetű liberális kormányok törvény hiányában különféle rendelet-szurrogátumokkal igyekeztek fölszabadítani a munkásságot ezen adó fizetése alól. A legutolsó és legnevezetesebb ezek közül a pénzügyminisztériumnak 1898-ban kibocsátott, ma is érvényes 76.785. sz. rendelete, amely a napszámosokról szóló 1883. évi X. t.-c. széles magyarázata alapján a gyárakban és iparos műhelyekben alkalmazottak közül mindazokat, akik napibér, heti- vagy kétheti bér mellett vannak alkalmazva, napszámosoknak jelentvén ki, az I. osztályú kereseti adó alól fölmentette, ha bármennyit kerestek is. De ez még nem volt elég. A rákövetkező évben újabb rendelet jött ki e tárgyban, amelyben a miniszter még tovább ment s a darabszámra dolgozó munkások közül mindazokat, kiknek átlagos napi keresete a községben szokásos napszámot meg nem haladta, szintén napszámosoknak deklarálván, szintén adómentesekké tette. Ám még itt sem állott meg a miniszter. Egyben megszüntette az 1875. évi XXIX. t.-c. 11. §-ának azt az intézkedését, hogy a munkaadó szavatol a munkás adójáért s elrendelte, hogy az adóköteles munkások adója közvetlenül ezek terhére írandó s tőlük hajtandó be. Minthogy pedig ezen az úton a munkásságnak óriási tömege lett napszámosnak fölvéve s minthogy a csekély százalék adóköteles akkordmunkástól az adó, ingóságok hiányában többnyire behajthatatlan volt, bátran el lehet mondani, hogy a gyárakban és iparos műhelyekben alkalmazott munkások 1898. óta, tehát immár 10 éve fel voltak mentve az adó fizetése alól.

Ennek a reformmal vége. Napi 2 K bér mellett ezentúl minden munkás általános jövedelmi adót fog fizetni, bármily minőségben dolgozik is, az akkordbért a törvényjavaslat kifejezetten is adóköteles jövedelemnek mondván. (21. §.)

A munkásság tehát új terheket kap a reform által. S ez annál kirívóbb, mert míg más adóalanyok jövedelmüknek csak egy részével, azzal lesznek adókötelesek, amely a levonható kiadások leszámítása után fenmarad, addig a munkabérből semmit sem enged a törvényjavaslat levonni, az tehát teljes összességben adóalapul fog szolgálni. A 80 K-nál kisebb havi fizetések alkalmazottak teherkönnyebbülése szintén fikció, mert 80 K havi, illetve 960 K évi jövedelem után 8 K általános jövedelmi adó lesz fizetendő s így a kisebb helyeken levők eddigi 6 K adója 2 K-val fog emelkedni, a többieké változatlan marad, illetve a fővárosban s a nagy vidéki városokban levők terhe esetleg kisebb lesz. Az az ellenvetés, hogy de ám a havi 80 K-nál kisebb, illetőleg évi 600 K-t meg nem haladó fizetésű ipari és kereskedelmi alkalmazottak adómentesek lesznek, figyelmet nem érdemel, mert ugyan melyik kereskedősegéd kap ma 50 K-nál kisebb havi fizetést? S ugyan hányan lesznek köztük, akik ezzel a kedvezménnyel élni fognak? Oly kevesen, hogy számba sem lehet őket venni.

Az idézett §. *d)* alosztályába tartozó napidíjasok stb. eddig minimális 4 K I. osztályú kereseti adót fizettek. Ezek már 1 K 70 f. napidíj mellett 5 K általános jövedelmi adót, tehát 1 K-val többet fognak fizetni.

A legérdekesebb változáson azonban a §. *e)* és *f)* pontjai alá sorozott kisiparosok fognak átmenni.

Közülök azoknak adója, kik segéd nélkül dolgoztak, 10—24, 8—20, 8—10, 6—12 K-ig terjedt lakóhelyükhöz képest úgy, hogy adótételük megállapítása a községi elöljáróság (a városi tanács) belátására volt bízva s az rendszerint a minimum körül mozgott. Viszont a kis- és nagyközségekben segédekkel dolgozó iparosok 10—24 K I. osztályú kereseti adót fizettek, melyet még a segédek száma szerint külön kivetett 4—8 K póttétel növelt. Városokban ezek III. osztályú kereseti adó alá tartoztak.

Ezt a megkülönböztetést a reform megszünteti, a kézműiparosokat kivétel nélkül az általános kereseti adó alanyaivá teszi (általános kereseti adóról szóló törvényjavaslat 2. §.) és adójukat ekképen állapítja meg: (43. §.)

„A minimális adótételek a következők:

Kis- és nagyközségekben a segédekkel dolgozó kézműiparosoknál 10 K.

Segéd nélkül dolgozó kézműiparosoknál:

a) A székesfőváros területén 10 K.

b) A törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokban, valamint azokban a községekben, melyeknek lakossága legalább 10.000 lelket számlál, 8 K.

c) Egyéb helyeken 6 K.”

Mit jelent ez?

Azt, hogy a kisiparosok már ezen tarifaszzerű tételek alkalmazása esetén is legalább is azt a minimumot fogják fizetni, amit eddig. Csakhogy nem hiába mondja a törvényjavaslat ezeket minimális adótételeknek. Mert ezek csak azt az alsó határt mutatják, ameddig az adókivető bizottság leszállhat, azt a legkisebb összeget jelentik, melynél kevesebbet az adókivető bizottság nem állapíthat meg; de többet igen, ennyit pedig okvetlenül. Nincs tehát semmiféle akadályja annak, hogy ezen adózók általános kereseti adója e legkisebb tételek fölé emelkedjék, amint hogy a gyakorlatban az kétségtelenül emelkedni is fog. De itt még nincs vége a dolognak. Az általános kereseti adóról szóló törvényjavaslat 4. §. 14. pontja szerint állandóan mentesek a kereseti adó alól azok a természetes személyek, melyek jövedelmüknek csekélysége címén jövedelemadót nem fizetnek. Ez utóbbit pedig, az általános jövedelmi adó törvényjavaslata 4. §. 7. pontja szerint nem fizetik azok a természetes személyek, akiknek évi összes jövedelme a 600 K-t meg nem haladja. Vagyis azok a kereseti adóalanyok, akiknek évi összes jövedelme 600 K-t meg nem halad, sem általános kereseti adót, sem általános jövedelmi adót nem fizetnek — a kisiparosokon kívül. Igen, csakis ezek vétetnek ki a szabály alól, mert míg a törvényjavaslat a többi alanyok adóját egyszerűen a tiszta jövedelem 4, illetve 5%-ában rendeli kivetni, addig, mint láttuk az iparosok kereseti adójának minimális összegét, vagyis azt a legkisebb összeget, amelyeket okvetlenül fizetniök kell, a törvény fix összegekben állapította meg. Ezeknek kereseti adójánál tehát az, hogy jövedelmük eléri-e a 600 K-t vagy sem, vizsgálat tárgyává nem is fog tétetni. S ez csak a kereseti adó. De mi lesz az általános jövedelmi adójukkal? Fizetnek-e általános jövedelmi adót abban az esetben is, ha összes jövedelmük ezt az összeget el nem éri? Kell-e az általános jövedelmi adónál vizsgálni jövedelmük nagyságát vagy sem? Ezek oly kérdések, amelyekre határozott választ adni nem lehet. S így addig is, amíg ennek ellenkezőjére nézve megnyugtató nyilatkozatot nem kapunk, azt kell állítanunk, hogy ezek a kisiparosok általános jövedelmi adót is fognak fizetni. Támogatja e fölfogásunkat a jövedelmi adóról szóló törvény 24. §. utolsó bekezdése, amely a 600 K-nál kisebb jövedelem megadóztatását is megengedi.

Íme tehát a tényállás az, hogy míg minden kereseti adóalanynak megadja a miniszter úr azt a kedvezményt, hogy amennyiben összes jövedelmük 600 K-t meg nem halad, se kereseti adót, se jövedelmi adót ne fizessenek s e feltételek fenforgását hivatalból akarja vizsgáltatni: addig egyedül a kisiparosok azok, akiknél a jövedelem minimumát egyáltalában nem vizsgálhatja s mindkét adóval megterheli őket tekintet nélkül arra, van-e 600 K-t meghaladó jövedelmük vagy nincs?

És ez történik „az iparpártolás” korszakában akkor, amidőn a kormány ékesen zengő szóval biztosítja a kisiparosokat atyai gondoskodásáról; amidőn az ipari részvénytársaságok eddigi 10%-os vállalati adóját 5%-ra, eddigi 35%-os általános jövedelmi pótagót 3%-ra leszállítja s ekként az összes iparmágnások és szelvénynyírók jövedelmét emeli (általános jövedelmi adó törvényjavaslata 24. §.); amidőn a gyárakat adómentességben, szubvencióban s a legkülönbözőbb kedvezményekben részesíti s erősíti a nagyipart a kisipar ellen folytatott gyilkos versenyében. Valóban megható módja ez a kisipar agyon-támogatásának. S ha más intézkedés miatt nem is, de ezért az egyért nyilvánvalóan feltétlen hálájára érdemes a miniszter úr mindazoknak akiket ez érdekel. Ezeknek a kis existenciáknak igazán fölötté nagy örömük lehet „az arányos teherviselés” elvének ily bölcs megvalósítása miatt.

Hogy az 1875. évi XXIX. t.-c. 9. §-ának azt az intézkedését, hogy ha a kereseti adó I. osztály alá eső családfő a nőnemhez tartozik, a családfőre kiszabott adótétel felét fizeti, a miniszter úr megszünteti s ezzel mindazon szerencsétlen nőket, akik valamely kisiparból, vagy más nyomorúságos hasznot hajtó foglalkozásból tengetik saját vagy gyermekeik életét, az eddiginél sokkal nagyobb teherrel sújtja; hogy a nyomorgó házalók eddigi adóját a reform változatlanul fentartja, ezek, a fentiek után, immár oly csekélységek, amelyekért alig érdemes szót emelni. Utóvégre is minden jó hazafinak be kell látnia azt, hogy az a kormány, amely a királyt és királynét s az uralkodóház tagjait megillető járadékokat; a misemondásra rendelt alapítványokat; az aktív és nyugdíjazott katonatisztek, tábori lelkészek, a szerzetes tanárok fizetéseit; mindezekon kívül és ezek tetejébe a „Mária Terézia-lovagrenddel és a vitézségi érdemmel összekötött járandóságokat”, szóval a társadalom ezen leggyöngébb tagjainak jövedelmét adómentesekké teszi, illetve eddig is élvezett adómentességüket továbbra is fentartja (ált. jöv. adó törvényjav. 4. és 5. §§.) nyilván a gyöngék és kis existenciák védelme címén, hogy, ismételjük, ez a kormány a házalók, az özvegyek, a munkások és egyéb csöcselék sorsát nem enyhítheti

az államháztartás oly féltve őrzött egyensúlyának veszélyeztetése nélkül. Elgondolni is borzasztó, micsoda pénzügyi katasztrófa lenne abból, ha Frigyes főhercegei megillető járadék, vagy teszem a jezsuiták és bencések fizetései megadóztatnának, ellenben a házalók és a cselédek, vagy az özvegyasszonyok felmentetnének az adó fizetése alól!

Mi azonban azt hisszük, hogy az I. osztályú kereseti adó eltörlése a legkisebb adózók adóterhét egyáltalán sem arányossá, sem kisebbé nem teszi.

Alba.

(Második és befejező közlemény a következő számban.)

Szemlék és jegyzetek.

Jegyzetek a magyar büntetőjog reformjához.

A polgárosult államok büntetőjoga kétségkívül jelentős változások elébe néz. A büntetendő cselekményekképe aligha alakul át lényegesen a közel jövőben. A büntetőjogi reformnak nem az a főkérdése, hogy mit, hanem hogy kit és hogyan büntessenek. Az előtérben a beszámíthatóságnak és a büntetési rendszernek a reformja áll. Az államoknak és jogászaiknak törekvése a mai társadalmi rend értékei ellen irányuló támadások csökkentése. Ezért akarják a jórészt hatástalan beszámítási és büntetési rendszert egy hatásosabbal felcserélni, de a bűncselekményeknek mai rendszerét csekély változtatással fentartani. A bűncselekmények rendszerének mélyreható reformja csak a jelenlegi társadalmi rend ellenségeinek vágya lehet s csupán egy más társadalmi rendszer mellett valósítható meg.

A magyar büntetőjog reformját célzó törvényjavaslat, az ú. n. büntető novella javaslata is nagy részben a beszámíthatóságnak és a büntetési rendszernek a kérdésével foglalkozik. Ebbe a körbe tartoznak a feltételes elítélésre és a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések. Bárha büntetési rendszerünk hibái már régen mutatkoznak, a reform mégis oly sokáig késik. Ennek a körülménynek a legfontosabb oka abban keresendő, hogy a büntetés és a beszámíthatóság rendszerének lényegbe vágó módosítása igen nagy pénzügyi áldozatokkal járna. A militarizmus költségei s az uralkodó osztályok közvetlenebb érdekeit szolgáló kiadások mellett erre nem jut elegendő pénz. Úgynevezett financiaális okokból nemcsak a reformot nem valósítják meg, hanem a törvényben előírt büntetési rendszert sem hajtják végre. Hozzájárul még ezen okhoz az a félelem, hogy a javított büntetési rendszer kívánatosabbá teheti a foglyok helyzetét a szabad bémunkásokénál. A szabadságvesztés-büntetés reformjának egy további akadálya, hogy a letartóztatottak helyzetét a népesség nagy része, különösen a törvényhozásra befolyást gyakorló része nem ösmeri. Ilyfajta reformmal a választóközönségre alig lehet hatni.

De ha nem is terveznek széleskörű reformot, mért javasolják számos büntetőpolitikai követelés közül ép a feltételes elítélésnek és a fiatalkorúakra vonatkozó reformnak a megvalósítását? Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy a feltételes elítélés intézményének meghonosítását, amely már majd minden európai államba behatolt, sőt Balkánállam is akadt, mely elfogadta, az intézmény modern és olcsó voltának köszönhetjük. A feltételes elítélés csak megtakarítással jár s nem kiadásokkal.**) A fiatalkorúakra vonatkozó reform pedig a legégetőbb kriminálpolitikai kérdés megoldását kísérli meg. Magyarországon nagy a munkáshiány s nagy a gyermekhalandóság s a gyermekkriminalitás. A gyermekhalandóság és a munkáshiány hitta életre a Széll-korszakban a gyermekmentés gondolatát s a novellajavaslat szerzője is a munkáskezeket elvonó gyermekkriminalitás mellett a kivándorlás és a munkáshiány ijesztő méreteire utal, a mikor tervének szükségességét a társadalom szélesebb rétegei előtt akarja bizonyítani.**)

A feltételes elítélés, a büntetés feltételes felfüggesztése azt jelenti, hogy a bíró a kisebb súlyú bűncselekményt elkövető kezdő bűnösre büntetést szab ki, de ítélete csak akkor válhatik végrehajthatóvá, ha a feltételesen elítélt meghatározott próbaidőn belül újabb bűncselekményt követ el. A feltételes elítélés sokak szerint a büntetés folytonos enyhülésének egyik jelensége. A feltételes elítélés tényleg enyhe büntetés, de a büntetéseknek enyhülése az intézménynek nem oka, hanem az enyhesség más okok következménye.

Elsősorban a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés hatástalanságára vezethető vissza a feltételes elítélés behozatala. A törvényjavaslat indokolása***) megdöbbentő képet fest fogházaink állapotáról. „Az elítéltek: gyermekek és öregek, a megtévedt és romlott emberek sokhelyt együtt töltik büntetésüket. A bűn kontágiuma folytán ily helyeken az erkölcsi romlás feltarthatatlanul hódít; gazdag tapasztalataink mutatják, hogy a fogházak a büntetés végrehajtásának mai rendszere mellett sokszor a büntettnek valóságos iskolái.” Bizonyos mértékben ez a kép Európa többi országai fogházainak állapotát is visszatükrözi. A rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés igen sok esetben az alkalmi büntettest hivatásos büntettségé alakítja, a bünt nem csökkenti, hanem növeli. A hosszútartamú szabadságvesztés-büntetés sem jobb, bárha a támadások főleg a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés ellen irányulnak. Mai alakjában a hosszú büntetés a büntettest fizikailag és erkölcsileg megtöri és meggyengülten bocsátja a létért való küzdelembe. A rövid tartamúnál azonban jóval ritkább. A rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés gyakorisága az oka a hatásai szembetűnő voltának s a hatásainak szembetűnő jellegénél fogva lett a reformtörekvések kiindulópontjává.

*) L. a javaslat indokolásának 24. oldalát.

**) L. Balogh Jenő *Gyermekevédlem és büntetőjog* c. cikkét a *Buda-pesti Szemle* 1907. decemberi számában.

***) L. 3. oldalán.

Miután a szabadságvesztés-büntetés mélyreható átalakítása az előbb kifejtett akadályokba ütközött, a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés hatásait a kisebb kezdő bűnösök büntetésének feltételes felfüggesztésével akarták enyhíteni. A feltételesen kiszabott büntetés visszatartó hatása s a bűnös menekül a fogház rontó s főleg emiatt megszegyenítő hatásától. Belgiumban és Franciaországban a feltételesen elítéltek 3—5%-ánál kellett csak a kedvezményt visszavonni. Az intézmény általában bevált.

A rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés hatástalanságán kívül a büntetésnek a feltételes elítélésben mutatkozó enyhülése még a közigazgatás fejlettségében leli okát. A legtöbb európai államban a visszaesőkről bűnügyi nyilvántartás készül. Az erős rendőrségről felteszik, hogy az elítéltet, ha újabb bűncselekményt követ el, sikerül kézrekeríteni. Ezt az intézményt, amely egy bonyolult közigazgatási gépezetre támaszkodik, a középkorban nem lehetett volna megcsinálni.

A feltételes elítélésnek a szerepe feltűnteti a tökéletlenségeit is. A rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés káros hatásai egyedül a feltételes elítélés behozatalával nem szűnnek meg. A kezdő bűnösök egy része megmenekül a fogháztól ugyan, de a romlottabbakat vagy helyesebben azokat, kiket túlterhelt bíránk szükségszerűen felületes ítélkezése sokszor egy félórai tapasztalat után e kedvezményre méltatlannak tart, az állam kiteszi annak a veszélynek, hogy még jobban romoljanak. Az az intézmény, melyet a hivatalos miniszteri indokolás a bűn iskolájának nevez, továbbra is megmarad állami iskolának. E kétségtelen hiányosság mellett is van a feltételes elítélésnek valamelyes haszna. Az elítéltek egy része ugyanis a feltételes elítélés révén megmenekül a fogházbüntetés áldásos hatásaitól.

Ha a feltételes elítélés Nyugaton csak kis részben segít a büntetési rendszer bajain, nálunk még kisebb részben fog segíteni. A feltételes elítélés a novellajavaslat tervezte alakban a legszűkebb, a legkorlátoltabb egész Európában. Utolérte minden Magyarországon meghonosított európai intézmény sorsa. Mire idejutott, teljesen összezsugorodott, deformálódott.

A javaslat szerint a bíróság csupán az egy hónapot meg nem haladó tartamban kiszabott fogházbüntetést függesztheti fel. Külföldön felfüggeszthető vagy minden, vagy a hat, legkisebb mértékben „három hónapban megszabott fogházbüntetés. A javaslat ilyképp lehetlenné teszi, hogy a bíróság hosszabb büntetéssel növelje a feltételes elítélés visszatartó erejét, vagy hogy a kedvezményt ott alkalmazza, ahol az ítéletnek nagyobb nyomatékot akar adni. Nem lehet a novellajavaslat szerint felfüggeszteni a büntetést oly esetben sem, amikor a törvény fegyház- vagy börtönbüntetést állapít meg, bárha a bíróság az enyhítő körülmények számára és súlyára való tekintettel fogházat szab ki. A miniszteri indokolás szerint *) ilyenkor „a mai erkölcsi felfogás tiszteletben tartása mellett a büntetés feltételes felfüggesztése nem indokolható”. Ebből megtudjuk, hogy a mai erkölcsi felfogás kizárja a feltételes elítélést a rendőrrel erőszakoskodó részeg

*) L. 29. oldalát.

ember, a kerítésen bemászó gyümölcsoltvaj, a törvénytelen gyermekét a szülés után megölő cselédleány stb. stb. esetében. Nincs felfüggesztésnek helye, ha az elítélt „aljas indokból” követte el cselekményét. Még akkor sem, ha egyébként különös méltánylást érdemlő okok forognak fenn. A javaslat nem mondja meg, mit ért „aljas indok” alatt? A bíróságok valószínűleg a vagyoni előny kedvéért elkövetett cselekményeket fogják aljasnak tekinteni, tehát azokat, amelyeknek közvetlen oka: a nyomor. Érdekes adat, hogy a mezőgazdasági munkástörvény és a mezőgazdasági cseléd-törvény, ahol a feltételes elítélés a sztrájkoló munkásra gyakorolt presszió eszköze, a büntetés feltételes felfüggesztését szélesebb körben ismeri, mint a javaslat. A magyar törvényhozás — úgylátszik — nyomós osztályérdek nélkül nem tud modern lenni.

A feltételes elítélés ellenségei — s Magyarországon a hivatásos jogászok közt ezek igen nagy számban vannak — az intézmény behozatala ellen azzal érvelnek, hogy ez elő fogja segíteni az osztálybíraskodást. Dr. Doleschall Alfréd a Magyar Jogászegylet vitáján a következőket mondta: „Ne feledjük, hogy ha a feltételes ítéletek intézményét meghonosítjuk — semmi kétségem eziránt — hogy ezen intézmény áldásaiban minden körülmények közt kisebb mértékben fognak részesedni az alsóbb, kevésbé tehetős és kevésbé megbízható elemek, mint a tehetősebbek, a társadalmilag felsőbbek, a vagyonosabbak ...” „Hiszen magunk közt vagyunk ... én nem tagadom, hogy bizonyos vonatkozásokban ma is osztályigazság van”.*) Dr. Baumgarten Izidor koronaügyész helyettes kifejté, hogy tart attól, miképp „nem a duhajkodó parasztnak fognak megkegyelmezni, hanem a földesúrnak, aki nyomorékká verte béresét, nem a közönséges tolvajnak, hanem a hivatalos pénzeket elsikkasztó tisztviselőnek, aki jó családból származik, nem a spiritusszal könnyelműen bánó cselédnek, hanem az úri vadásznak, ki ügyetlensége által emberhalált okozott”. Előkelő, a magyar bírói kart kétségtelenül alaposan ismerő helyekről halljuk ugyanazokat a vádakokat, amelyekért ugyanezek az urak több ízben szocialista vádlottakkal szemben szigorú büntetést indítványoztak és szabtak ki.**)

Igaz ugyan, hogy a Doleschallok és Baumgartenek az osztálybíraskodásra csak akkor vetnek fényt, ha jogász konzervatizmusokba ütköző újítás ellen kell állást foglalniok, amely végső eredményben az alsóbb osztályoknak is valamelyes hasznára válik. A feltételes elítélést mindenestre első sorban a felsőbb osztályúakkal szemben fogják alkalmazni. De a bűnösök közt oly túlnyomó számban vannak a vagyontalan osztálybeliek, hogy a feltételes elítélések egy része rájuk is fog esni. Különben is a feltételes ítéletek osztályszempontok szerint való alkalmazása nem fog újítást jelenteni igazságszolgáltatásunkban. A bíróságok eleddig a rendkívüli enyhítés jogát, a 92-ik szakaszt is első sorban oly bűncselekményekkel szemben alkalmazták, amelyeknek elkövetői közül a vagyonos osztályokhoz tartozó aránylag nagyobb számban akad. 1905. évben

*) *Magyar Jogászegylet büntetőjogi bizottságának tanácskozásai.* II. 56. füzet 70. oldal.

**) *A büntetéskimérés kriminálpolitikai szempontból,* II. 49. old.

16223 lopásnál a járásbíróóságok 974 esetben gyakorolták a rendkívüli enyhítés jogát, míg 11236 könnyű testi sértésnél 3587 esetben, a törvényszékek 56 gyermekölésnél (elköveti a törvény szerint az anya, ki házasságon kívül született gyermekét a szülés alatt vagy közvetlenül a szülés után szándékosan megöli) 9 esetben gyakorolták a rendkívüli enyhítés jogát, míg 125 uzsoránál 82 esetben. Az igazságszolgáltatás a büntető eljárás megindításától a büntetés végrehajtásának befejezéséig az osztályszempontot uralja s alig van oly intézmény a mi büntetőjogunkban, amelylyel szemben nem volna felhozható az a kifogás, hogy osztályigazságszolgáltatásra vezet.

Magyarországon 1896-ban a 16 éven alóli férfi-elítéltek száma az összes elítélteknek 2,4%-a volt, 1905-ben már 5,04%-a. Jobban növekedett a fiatalkorúak száma a kriminalitásban, mint a népességben. Ez is egyik jele a kapitalizmus növekedő terjedésének. Nyugaton is a kapitalisztikus fejlődést kísérte nyomon a családi élet felbomlása és a növekedő gyermekkriminalitás. Megváltozik a nőnek s a gyermeknek a társadalmi munkában elfoglalt szerepe s ennek a körülménynek jelentős kihatása van az erkölcsi életre. A női munka következtében megrosszabbodik a kis gyermek nevelése és meglazulnak ilykép a fékező erkölcsi képzetek. Az elhanyagolt gyermek előtt pedig nyitva a város utcája tömérdek bűnre vivő alkalmával. A gyermekmunka a serdülő gyermek nevelését rövidíti meg, kivonja a család fékező erkölcsi ellenőrzése alól, a fiatalkorút számos bűnre vivő alkalomnak teszi ki (korcsmák stb.) s végül az önálló keresettel rántalja a kereset megszűnése vagy megrosszabbodása esetén a bűn önálló elkövetésére. A magyar kriminálstatistika is igazolja ezen okok döntő hatását. A fiatalkorú (12—23 éves) büntetéseknél 83,5%-a kereső, munkás. Legnagyobb a gyermekkriminalitás, ahol legelterjedtebb a női és gyermekmunka, a városban. A 18.000 fiatalkorú letartóztatott $\frac{1}{10}$ részét a budapesti bíróságok ítélték el.*) A legfontosabb motívum a nyomor. A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények 46%-a lopás s az összes lopások 50%-a fiatalkorúak által követtetett el.

A bűnösség ezzel a növekedő áradatával szemben az államok nagy része kezdetben oly intézményekhez fordult, amelyeknek hatása egyenesen előmozdította a fiatalkorúak kriminalitásának emelkedését. A XIX. század elején kialakult s Európában még jórészt ma is uralgó „klasszikus” büntetőjognak a fiatalkorúakra vonatkozó főbb intézkedései a következők: A gyermekek bizonyos korig (nálunk 12 évig) beszámíthatatlanok. Ez a rendelkezés régi idők maradványa. Valószínűleg nem a gyermek szellemi fejletlensége az oka, hanem az a körülmény, hogy a bűnös gyermekkel szemben a csekély veszélyességénél fogva elegendőnek vélték a család fenytítő hatalmát, melyet rendszerint a család vagyoni felelősségével tettek hatályossá. Korunk-

*) L. Balogh Jenő id. ért.

ban a családi szervezet felbomlik, de nem lépett még helyébe kifejlett társadalmi nevelés. Kezdetleges gyermekvédelmi intézmények foglalkoznak csak a 12 éven alóli elhagyott gyermekek nevelésével. A serdülő gyermekekkel (nálunk 12—16 év közöttiek) szemben követett bánásmód attól függ, hogy a gyermekben megvolt-e a „cselekmény bűnösségének felismeréséhez szükséges belátás” (az ú. n. *discernement*). Ha nem volt meg, felmentendő, ha megvolt, elítélendő. A fölmentett gyermeket sok helyütt, nálunk is javító intézetbe lehet helyezni, az elítélteket a felnőttek büntetésénél rövidebb tartamú szabadságvesztésbüntetésre ítélik. A törvények rendszerint kimondják, hogy a fiatalkorúakat a fogházban a felnőttektől el kell különíteni, nálunk hat hónapra javítóba is utalhatók. A bűnösség felismeréséhez szükséges belátás a szabad akarati ideológia egyik kifejezőmódja. Valójában a bíróságok nem is ezen szempont szerint különböztetik meg a gyermeket. Alig mentenek fel ezen a címen s még kevesebbet ebből az okból. Az elítélt „belátással” bíró gyermekek egy részéről pszichiáterek kiderítették, hogy elmebetegek (Bonhoeffer, Aschaffenburg). A fölmentések kis száma arra vezethető vissza, hogy javító intézetek rendszerint csekély számban vannak s a bírák a bűnös gyermekeket nem akarják büntetés nélkül a társadalomra szabadítani, tehát fogházba küldik. Nálunk pl. 1905-ben 21.166 férfi és 3423 női fiatalkorú bűnöst ítélték el. Ezek közül javító intézetre csupán 145 férfit és 18 nőt. Milyen a fogházak berendezése, hatása, erről a mai bírák nagy része semmit sem tud. Elkülönítésnek, nevelésnek a fogházakban többnyire se híre, se hamva. Magyarországon, ahol a fogházakban munka van, ott a vállalkozónak bérbé adott, a rabszolgamunkától alig különböző gyermekmunkával találkozunk. A gyermekek jövőjük szempontjából teljesen haszontalan munkát végeznek, pl. papírzacskókészítést. *) Az egyetlen elkülönített fiatalkorú fogház Magyarországon Kassán van. Erről a bírósági fogházból átalakított intézetről sincs jó véleményük a hozzáértőknek. **) Fogházaink bűnre nevelő hatását fokozza még nálunk az állam egyébirányú tevékenysége is. A közoktatási törvények végrehajthatatlanok. A fiatalkorú elítéltek közt nálunk 9416 férfi és 1750 női analfabéta volt. A gyermekmunkára vonatkozólag van szórványos, igen rossz törvényes intézkedésünk, de csak papíron. A kezdődő kapitalizmus szociálpolitikája.

A gyermekkriminalitással szemben a „klasszikus” büntetőjog mindenütt teljesen hatástalannak bizonyult. Új eszközök szüksége merült fel. A gyermekek bűnösségének oka főképp a családi nevelés hiánya, az új rendszer lényege, hogy az elmaradt családi nevelést intézeti neveléssel akarja pótolni. Kifejezésre jut ez az elv a kontinens csenevész javító intézeteiben is, de az Angliában, s különösen Amerikában meghonosodott javító iskolákban nem „javítanak” a szó kontinentális értelmében, hanem testileg edzenek, önérzetre s akaratra nevelnek. Amerikában fejlődött ki eleddig legerősebben ez a rendszer, ott ahol a kapitalizmus s így a gyermekkriminalitás is igen erős s hol a jogászai

*) Kún-Láday: *A fiatalkorúak kriminalitása ellen való közdelem Magyarországon*. Közzéteszi a m. kir. igazságügyminiszterium.

**) *Magyar jogászegylet tanácskozásai*. III. füzet 139. oldal.

tradíciók igen gyengék. A gyermekek züllöttségi foka szerint szétváló javító iskolák, a régi beszámíthatósági rendszer elejtése jellemzi az amerikai büntető nevelést. Fogházat ritkán alkalmaznak s csak azokkal szemben, kiket javíthatatlanoknak tartanak. Különben határozatlan időre a *Reformatory*-be küldik a fiatalok bűnösét.

Az angol, az amerikai s az e mintákat követő holland büntető-jog is a fiatalokúakra vonatkozólag kompromisszumot létesít az iskola s a börtön között. A javaslatunkban is van ilyfajta kompromisszum, de ebben a börtönnek nagyobb szerepe van, mint az iskolának. Megcsillannak benne az új irányok gondolatai, de igen erős gyökérszálakkal fűződik még a régi rendszerhez. A javaslat idevágó intézkedései röviden a következők: A gyermek 12 éves koráig beszámíthatatlan. 12—18 éves fiatalokúaknál először a bíró azt vizsgálja, megvan-e a fiatalokúaknak a megfelelő értelmi és erkölcsi fejlettsége. Ha nincs meg, megszünteti az eljárást s elrendelheti, hogy a gyermeket házi felügyelet alatt tartsák s házi vagy iskolai fenytést kapjon, züllöttsége esetén a bíró nevelést rendel el. Az értelmi és erkölcsi fejlettség esetén a bíró megteheti ugyanezt, de ezenkívül még a gyermeket dorgálásra, próbára bocsátásra vagy fogházbüntetésre ítélheti. A próbára bocsátás nem egyéb, mint feltételes elítélés szigorú felügyelet mellett. Fogházbüntetést alkalmaz a bíróság, ha szigorú megtorlásnak látja szükségét. Ennek a büntetésnek legkisebb tartama 15 nap, leghosszabb tartama 5 év és fiatalokúak részére felállított külön fogházban hajtandó végre. Egy hónapot meg nem haladó fogházbüntetés más letartóztató intézet magánzárkájában is végrehajtható. A fogház utáni időre javító nevelés is rendelhető el. Közigazgatási hatóság kihágás miatt két hónapi elzárásra ítélheti a fiatalokút. Ez a büntetés közigazgatási fogházban is végrehajtható.

Szembetűnő, hogy a javaslat első alakjától eltérően fentartja a régi korhatárt, a 12 esztendő. A legegységibb kriminálpolitikai követelés az iskolás gyermekeknek a börtöntől való mentesítése. Az újabb kódexek (norvég törvény, svájci javaslat) a 14 esztendő korhatárt fogadják el. Különösen védi az indokolás a javaslat álláspontját. Nem emelhető fel a korhatár szerinte, mert közigazgatási és társadalmi gyermekvédelmünk fejletlen. A közigazgatási és társadalmi gyermekvédelem csakugyan fejletlen s a közigazgatási gyermekvédelem nem is lesz addig fejlett, míg a dzsentrík vármegyéjének árvaszéke viseli gondját. De erre a közigazgatási és társadalmi gyermekvédelemre alapítja viszont a javaslat legfontosabb intézkedéseit (állami gyermekmenhely, javító nevelés, felügyelet stb.). Ennyire bízunk az igazságügyminiszter javaslatának alapjaiban! Különben mindebből nem következik a 12—14 éves gyermek fogházbüntetésének szükségessége. Ha a javaslat a bírókban bízunk csak, bizza a bírókra a 12—14 éves fiatalokúakra vonatkozólag is az ítélezést, de hagyja meg, hogy nem szabad őket fogházra ítélni. De a javaslat sejti, hogy a nagy garral hirdetett javító nevelésből nem lesz semmi, ezért óvatosságból nyitva tartja a fogházak kapuit.

A javaslat beszámíthatósági rendszere a fiatalokúak értelmi és erkölcsi fejlettségén alapszik. A fejlettség legfontosabb joghatása, hogy

csak az értelmileg és erkölcsileg fejlett fiatalkorút lehet fogházra ítélni. A javaslat ethikai alapon nyugszik, fogházba csak erkölcsileg fejlettnak lehet bejutni. S az értelmi és erkölcsi fejlettségnek, ennek a kaucsukszerű megkülönböztető jelnek a fenforgását nem a csupán gyermekekkel foglalkozó ifjúsági bíró*) fogja megállapítani, hanem a mai bíró, aki felnőttekkel egész más elvek szerint végbemenő sommás büntető eljáráshoz szokott. Olvasom, hogy St.-Cloudban (Minnesota állam) a javító intézet igazgatója, a befogadás alkalmával egy óra hosszáig hallgatja ki a fiatalkorú vádlottat, türelmetlenül, félbeszakításokkal, mert a vádlottnak igen sokszor nincs érzéke a jogász szempontról fontos körülmények iránt. Ennek az eljárásnak valószínűleg az lesz az eredménye, hogy elmebeteg gyermekeket a bírósági pszichológia ezután nemcsak értelmileg, de erkölcsileg is fejlettnak fog tekinteni.

A bíróság elrendelheti a gyermek házi felügyelet alá való helyezését, vagy a házi fenyítést. A gyermekkriminalitás legfőbb oka a családi nevelésnek, a házi felügyeletnek gazdasági okokból történt elhanyagolása. Sokak előtt érthetetlen lesz, hogy milyen módon lehet bírói ítélettel családi nevelést teremteni s hogy ily körülmények közt milyen értelme van ennek az intézkedésnek. A javaslat áldoz a patriarchalizmus szellemének a házi fegyelmi jog oltárán. A házi fenyítésben megvan burkolt alakban a botbüntetés. A részeges apa ezután majd bírói ítélet alapján vesszőzheti meg a gyermekét. A botbüntetést nyíltan, talán a francia fordítás kedvéért nem vette fel a javaslat. Pedig a bot, a klerikális büntető politikának ez a szimbóluma, feltűnt a javaslat megvitatása alkalmából. A jogászegyletben Doleschall Alfréd egyetemi tanár, a képviselőház igazságügyi bizottságában pedig egy néppárti képviselő suhogtatta meg ezt a „keresztény” eszmét. Doleschall tanár úr a feltételes elítélést ellenezte, mert fél attól, hogy a bíróságok osztályszempontból az alsó osztályoknak nem engedik majd el feltételesen a büntetést. De attól nem félti őket, hogy a botbüntetést majd osztályszempontból alkalmazzák rajtuk.

A fogházbüntetést a javaslat fentartja azokra az esetekre, amelyekben „szigorú megtorlás” szükséges. Ilyenkor a javítás mellékes. A fiatalkorút meg kell törni s ha a bíró a megtörés után javítani is akar, akkor elrendelheti, hogy a fiatalkorú a fogházbüntetés kiállása után javító intézeti nevelésben részesüljön. Ez az egész intézkedés kétségtelenül a múlt maradványa, a megtorlás, helyesebben a bosszú szellemének hozott áldozat. S bárha a javaslat szerzője ritka áldozatnak szánta, nagyon könnyen mindennapossá válhatik. A törvényjavaslat elismeri, hogy a fogház nem javít, mégis alkalmazza. Elrettentő hatása is kevés, mert a fiatalkorú büntetettek a javító szigorától jobban félnek, mint a fogház kellemes társaságától (amelytől nem foszt meg senkit az a törvényes kijelentés, hogy az egy hónapnál rövidebb büntetés magánzárkában töltendő). De eltekintve attól, hogy a fogházakat pénzügyi okból sem lehet eltörölni, az ily kérdésekben nagy fontosságú s a megtorláshoz ragaszkodó konzervatív jogász közvéleményt meg kellett nyugtatni az

*) Amerikai intézmény.

***) Freudenthal: *Amerikanische Kriminalpolitik*.

íránt, hogy a fogház kapui nem zárulnak be a fiatalkorúak előtt. Sokkal fejlettebb államok (Amerika, Anglia, Holland stb.) is fentartják a fogházat a teljesen romlottnak, a javíthatatlannak vélt fiatalkorúak számára. A javaslat nem helyezkedik erre az álláspontra. Szerinte nem a romlottság, hanem a megtorlás szüksége az irányadó. Hisz még államfogházzal büntetendő cselekmények esetén is alkalmazhatónak tartja a fogházat. Kétségtelenül a javaslat álláspontja az őszintébb. Mert a fogház fentartását a javító nevelés előrelátható hatásalatanságával alig lehet megmagyarázni. Ki tudja a javító nevelés próbája előtt megállapítani, hogy a 12—18 éves fiatalkorún nem fog. A teljes javíthatatlanság, helyesebben a javító intézet szabályaihoz alkalmazkodni nem tudás ritka eseteiben pathológikus elváltozást kell feltételeznünk, amellyel szemben a fogház nem orvosság az egyén és nem védelem a társadalom számára. Igen aggályos, hogy a javaslat bármily csekély súlyú cselekmény fenforgása esetén megengedi fiatalkorúakkal szemben az 5 évig terjedhető fogházbüntetés kiszabását. A javaslat alapján nincs kizárva, hogy a bíró politikai, államfogházzal fenytett vétség esetén 12—14 éves gyermekekre 5 évi fogházat szabjon ki. *) A javító nevelés nem lehetséges nagy latitudo nélkül, de a megtorló büntetésnél a magas maximum veszedelmes eszköz. A javaslatnak van egy rendelkezése, amelynek segítségével az eddigi jogállapot szépen fentartható a javaslat nevelő cicomái s egyéb modern rendelkezései ellenére is. Ugyanis az egy havi s ennél rövidebb fogházbüntetést végre lehet hajtani közönséges fogházakban. Bíróságaink eddig úgy sem állapítottak meg rendszerint egy hónapnál hosszabb büntetéseket. A büntetés s a büntetés végrehajtása maradhat a régiben. Míg a büntetteknel és vétségeknél a régi jog valószínűleg egy hasadékon át fog beszivárogni, addig a kihágásoknál széles kapun vonulhat be. A javaslat nem teremti meg az ifjúsági bírót, de meghagyja a szolgabírót. Megmarad a gyermekek sorsa felett való ítélkezés azoknak a hatóságoknak a kezében, amelyeket felettesük, a kir. belügyminiszter egy újabb rendeletében így jellemez: „Sajnosan tapasztaltam, hogy a hatóságok eddigelé a környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult 15 éven aluli gyermekek legnagyobb részével, mint közönséges bűntevőkkel vagy egyébként elzüllöttekkel a hatósági ridegség szigorával s közönyével bántak el, ahelyett, hogy velük szemben a Gyv. Sz. rendelkezéseit alkalmazták volna” (60.000/IX—b 1907. B. M. számú körrendelet.) Kihágásoknál, azaz csekély jellegű rendtelenségek, pajkosságok eseteiben magyar közigazgatási hatóságok két havi elzárást szabhatnak ki gyermekekre s ezzel hatósági aktussal megalapíthatják a gyermekek büntetési karrierjét. Mert az elzárásnál a büntetés végrehajtása marad a régiben. Együtt lesznek továbbra is a gyermekek a koldusokkal, csavargókkal, szokásszerű büntettekkel, alkoholistákkal és örültekkel. A szabadságvesztés-büntetéseknek körülbelül fele (48,6%) Magyarországon a közigazgatási hatóságoktól kiszabott elzárásra esik. Tehát körülbelül a büntetett gyermekek fele is elzárásra ítéltetik. Hiába iparkodik a „modern” novellajavaslat javító

*) Az igazságügyi bizottság a javaslatnak az államfogházra vonatkozó intézkedéseit módosította.

neveléssel, feltételes elítéléssel stb., bedugni a kriminalitás forrását, amíg a magyar állam az uralkodó osztályok adóterhének kímélése és a dzsentrí hatalmi érdekei szempontjából fentartja a közigazgatási hatóságoknak gyermekek felett való ítélkezését és nyitva tartja a magyar közigazgatási fogházakat és tolonházakat a gyermekek egész serege számára, addig az a forrás bőven fog bugyogni. Szabadjára hagyott önkény a közigazgatásban és európai máz az igazságszolgáltatásban, potemkini kultúránknak ez a jellemző vonása, ebből a javaslatból sem hiányzik. Ilyen lesz a javaslat akkor, ha intézkedései megvalósulnak. De hogy ez bekövetkezik-e s ha igen mikor, nagy kérdés. Nem aggódunk amiatt, hogy az a javaslat is, mint számos elődje, örökké javaslat marad. Ma minden törvényjavaslatból, amelyik nem foglalkozik a választói jog kérdésével, a legnagyobb valószínűséggel törvény lesz. De ahhoz, hogy a javaslat létté váljon, nem elegendő, hogy törvény legyen belőle. A javaslat egy csomó, még meg nem levő társadalmi intézményre támaszkodik (a fiatalok felett felügyeletet gyakorló, megfelelő elhelyezésükről gondoskodó egyletek stb.). Az állam ezeket nem tudja s a társadalom nem fogja megcsinálni. Legalább a magyar patronage jelene nem jogosít fel bizalomra a jövőt illetőleg. Külföldi mintára alakult rabsegélyző egyleteink pl. gyűjtik a tagsági díjakat, de rabsegélyre alig adnak valamit. Inkább takarékpénztár jellegű intézetek ezek, mint a patronage szervei. Mással, mint a Tarde-féle imitáció törvényével alig lehet létezésüket megmagyarázni. Milyen lesz a javító nevelés, a javaslat igen fontos kérdése. Ez részben egy még meg sem alkotott gyermekvédelmi törvénytől függ, pedig a nevelésnél nem az intézet elnevezése, hanem a gyakorlati megvalósítás a döntő. Végül a legfontosabb dolog, a fiatalok fogházainak, a javító intézeteknek felépítése a magyar állam pénzügyi készségén múlik. Hogy a gyermekvédelmi törvény is meglesz, abban alig kételkedünk, de hogy a novellában s a gyermekvédelmi törvényben lefektetett épületek alapjait a valóságban is le fogják rakni, igen bizonytalan dolog. A törvény mindig csak terv s a végrehajtása egészen más okoktól függ, mint a meghozatala. A büntetőtörvény büntetési rendszere — ez köztudomású, hivatalosan is beismert tény, — 27 év óta csak papiroson, azaz csak törvényben van meg. A büntetőtörvény szerint szabják ki a büntetéseket, de a büntetés végrehajtásánál a törvényt az esetek nagy számában megsértik az állam képviselői azokkal szemben, akik a törvény megsértése miatt kerültek a letartóztatási intézetekbe. A büntetésnél döntő fontosságú a büntetés végrehajtása. És az 1878-ban hozott törvény ebben a részében még ma sincs végrehajtva. A magyar iskola és börtön sorában sok a közös vonás. Vannak megfelelő számú és megfelelő módon berendezett iskoláink és börtöneink a törvényeinkben, de egy pár fővárosi mintaiskola és mintabörtön kivételével, nincsenek az életben. Csakhogy míg a tankötelezettség csupán papíron van meg, addig a börtönkötelelessé vált analfabéták — úgy ahogy — leülik a büntetésüket.

Ihering szerint a büntetés tarifája a társadalmi javak érték-mérője. Ha ezt a tételt a magyar büntetőtörvénykönyvre alkalmaz-

zuk, különös eredményekre jutunk. Ha a közhivatalnok hét napig jogtalanul fogva tart valakit, legnagyobb büntetése egy évi fogház; ha a polgár a hatósági közeggel erőszakoskodik (amihez a Kúria szerint a rendőrnek kézzel való megérintése is elegendő), maximális büntetése három évi börtön. A magánlaksértés vétségének büntetése három havi, a zsarolás vétségéé, irányuljon bár a zsarolás jogos követelésre, három évi fogház. A leggaládabb rágalomért hat havi fogháznál s 500 forint pénzbüntetésnél nagyobb büntetést nem szabhat ki a bíró, de ha valaki kerítésen bemászva almát lop, a bíróság öt évi fegyházzal sújthatja. Ezekből a példákból kitűnik, mennyire becüli a magyar társadalom a becsületet, a személyes szabadságot, a magánlak szentségét s viszont a hatósági közeg érintetlenségét és a tulajdon szentségét. A társadalom egységes értékítéletéről azonban itt szó sem lehet. Ihering elve csak úgy állhat meg, ha a „társadalmi javak” helyébe az „uralkodó osztályok társadalmi javait” tesszük.*) Bár a tétel így sem maradhat meg minden korlátozás nélkül. Világosan megvolt a kompozicionális rendszer korszakában, de nem ily szembe-tűnő a szabadságvesztési büntetésen alapuló büntetőtörvények idejében. A bíró büntetéskiméresi jogával el lehet érní az osztályigazságszolgáltatást, ha a törvény leplezi is a kirívóan kétféle mértéket.***) A magyar büntetőtörvénykönyv azonban híres arról, hogy benne az osztályszempontok majdnem a kompozicionális rendszer tisztaságában jutnak kifejezésre. A tulajdon krudélis védelme maguknak az uralkodó osztályoknak a körében is felháborodást keltett. A gazdasági fejlődéssel növekvő vagyonbiztonság mellett senki sem érezte szükségét annak, hogy pl. a bármily csekély értékű tárgy elvételére irányuló betöréses és bemászásos lopások legkisebb büntetése hat havi börtön legyen. Évtizedeken át a Fayer László nevéhez fűződő kü-

*) Vámbéry Ruzstem a *Husadik Század* legutóbbi számában kifogásolta azt a megjegyzésemet, hogy a büntetőjog „első sorban oly cselekményeket büntet, amelyek az uralkodó osztályok érdekeit sértik”. Az az ellenvetése, hogy a lopás, testi sértés, emberölés a proletárnak is fáj. Csakhogy a meg-támadott mondat nem állítja, hogy a bűncselekmények egyáltalán nem sértik a proletárok érdekeit. Az uralkodó osztályok büntetik a lopást, testi sértést, ölést stb. mert az ő érdekeiket sérti s mert ezeknek az alsó osztályúakkal szemben való büntetlenül hagyása igen nagy hátrányokkal járna rájuk nézve. Gondoljunk csak arra, hogyha csak a kapitalista vagyonát védené a törvény s a proletár vagyona szabad préda lenne, hogy elterjednének a lopások s milyen izgató lenne az egyenlőtlenség stb. A lopás, testi sértés stb. büntetésének kedvező hatása az alsóbb osztályokra, az uralkodó osztályok érdekei védelmének reflexhatása. Ellenben oly cselekményeket, amelyek csak az alsó osztályok érdekeit sértik, nemcsak hogy nem bünteti az állam, hanem megte-remti. Gondoljunk a háborúra, védővámokra, kongregációs politikára stb. S az állam, amely saját intézkedéseivel is sérti a munkásosztály érdekeit, eltűri, nem bünteti az uralkodó osztályoknak a munkásosztály érdekei ellen irányuló táma-dásait. Nem kívántam én, hogy az állam büntesse az alacsony bérek fizetését, rossz lakások kiadását, alkohol árusítást; teljesen elegendő volna, ha ellenük közigazgatási úton küzdene, vagy nem nyomná el a munkásosztály ellenük irányuló küzdelmeit. S végül, midőn a büntetőjog osztályjellegére mutattam rá, akkor nem azt akartam félfedni, hogy ez nem természetes, hanem társa-dalmi tények törvényszerű összefüggését akartam leírni.

**) Nem szölünk arról az esetről, mikor az uralkodó osztály különböző okokból érdeksérelmei meggátlása céljából nem él a büntetés fegyverével.

delem folyt a törvénynek a minősített lopásokra vonatkozó intézkedése ellen. Egy szakasszal változtatni lehetett volna a törvényen; a magyar törvényhozás nem tette. Most, amikor politikai okokból a Penelope munkájának célzatával lázas törvényhozási munka folyik, a lopás büntetésének reformja is sorra kerül. A lopás vétségének értékhatárát a javaslat felemeli 200 koronára. A 200 koronán alóli betöréses, bemászósos, álkulcsos stb. lopások legnagyobb büntetése ezentúl nem öt évi fegyház, hanem öt évi börtön. Úgy hogy a rendkívüli enyhítés esetében a bíró egy napi fogházat is alkalmazhat. De a javaslat nem akarta gyengíteni a vagyon védelmét. A négyezer koronánál nagyobb minősített lopások, az üzletszerű lopás s a visszaeséses lopás bizonyos eseteinek büntetését felemelte tíz évi fegyházra. A mai büntetőtörvényeket jellemzi, hogy a büntetés nagyságát nemcsak a büntettes szándékától, veszélyességétől teszik függővé, hanem az eredmény nagyságától, a kivitel bizonyos külsőségeitől is. Így pl. a zsebtolvaj valakinek a zsebébe nyúl s kivesz egy tárcát. Nem tudja mi van a tárcában. A büntetése azonban aszerint lesz nagyobb vagy kisebb, hogy a tárcában mennyi pénzt talált. A legújabb törvényhozási munkálatok kezdik elejteni a szigorúan körülírt minősítésekhez való ragaszkodást s nagyobb súlyt helyeznek a büntett ellen való eredményesebb küzdelem szempontjából a tettes egyéniségére. A mi-törvényhozásunk ragaszkodik ahhoz a rendszerhez, mely a büntetést az elért eredményhez s bizonyos külsőségekhez irányítja. Megtartja azt a rendszert, amely szerint a csukott kerítésen bemászó tolvaj feltétlenül veszedelmesebb mint az, aki nyitott zsebbe nyúl, aki temetőben lop, szigorúbban büntetendő annál, mint aki vasúti kocsiban s a mely szerint a különböző tárgyak értékétől függ nemcsak az, hogy hány koronát kelljen értük fizetni a boltban, hanem az, hogy ellopásuk esetén hány hónapot kelljen ülni értük a börtönben. Nehezen érthető, hogy mi magyarázza meg ennek az ósdi és célszerűtlen szabályozásnak a fennmaradását. Közrejátszik ebben mindenesetre az az egész jogi rend végighúzódo törekvés, hogy a nagyobb vagyont erősebben kell megvédeni, mint a kicsinyt. Kifejezésre jut ez az adórendszerben s a polgári perrend értékhatáraiban ép úgy, mint a büntetőjogban. De szerepe van itt más okoknak is. A törvény szigorúbban bünteti a bemászó, a betörő, az álkulccsal dolgozó s a nagy értékeket elidegenítő tolvajt, mert felteszi róla, hogy veszedelmesebb, mint a többi. A bíró a mai bűnvádi eljárás mellett kénytelen nagy csomó ügyet hamar letárgyalni s így a tettes egyéniségének, szándékának, veszélyességének kutatására sok ideje nincsen s így be kell érnie a törvény vélelmeivel. A büntető per felületessége határozza meg a büntetőjog okatlan kegyetlenségét.

Bár a büntető jogászok a minősített lopás büntetésén kívül egy egész csomó nyilvánvalóan visszas szakasz megváltoztatását sürgetik évek óta hangosan, lármájuk nem hat el a törvényhozásig. Természetes, hogy annál kevésbé gondolnak olyan rendelkezések módosítására, amelyekről a szakjogászok nem igen beszélnek. Törvényünk izgatási szakasza majdnem egyedül áll egész Európában a társadalmi rend széleskörű védelmében. A német kormány 1875-ben javaslatot tett a

német büntetőtörvény reformjára vonatkozólag s ebbe a javaslatba a szocialisták ellen irányuló igazgatási paragrafust vett fel. A *Reichstag* a javaslatot egyhangúlag elvetette.*) Az 1875-ös német javaslat csaknem szó szerinti fordítása azonban belekerült az 1878-as magyar törvény javaslatába s a magyar országgyűlés elfogadta azt a német jogot, amely nem kellett a németeknek s a magyar bíróságok kitűnően alkalmazzák a nemzeti eszme védelmében.

* * *

„A magyar leányok külföldre szállítása a nemzeti becsület sérelme”, mondja a javaslat indokolása. Különös ellentétben áll ezzel a hangzatos kijelentéssel az a tény, hogy a leánykereskedelem terén vezető Magyarország tett eddig legkevesebbet a leánykereskedelem ellen s míg a külföldi államok nyakra-főre védekeztek törvényekkel, addig Magyarország csak a különböző nemzetközi konferenciák pressziójának hatása alatt fogott hozzá a törvényhozási munkálathoz. A legjelentéktelenebb kérdésekben a rendeletek egész légióját vonultatja fel a magyar közigazgatás, a leánykereskedésről néhány sohsem alkalmazott rendelet szól. Az a kevés leánykereskedő, aki a budapesti főkapitány ítélőszéke elé került, átlag 5 napi elzárással s 100 kor. pénzbüntetéssel menekült.**)

A sajtó sokszor írt a személyes szabadságnak a bordélyházakban történt megsértéséről, de magyar Riehl-perről nincs tudomásunk. A magyarázata mindennek: csak a proletariátus leányairól van szó s a leánykereskedőknek van társadalmi befolyásuk. Azok a körök, amelyek meg tudták akadályozni, hogy a Csemegi-féle javaslatnak a leánygyermek erkölcsét védő, nekik szigorú rendelkezései törvényerőre ne emelkedjenek, a kerítők üldözését sem nézik szívesen. A magyar büntetőtörvényben a női becsület a legenyhébben védett javak egyike. A német büntetőtörvénykönyv reformját előkészítő összehasonlító büntetőjogi munkában Mittermayer megjegyzi, hogy a magyar törvény „*merkwürdig karg mit seinem Schütze auf diesem Gebiete*”.***)

Társadalmi viszonyaink ismerője előtt ez nem fog különösnek látszani. A javaslatról ily körülmények közt sokat nem várhattunk s a javaslat ennek a várakozásnak meg is felelt. Hipokrizis és törvénybefoglalt felelősségáthárítás minden olyan intézkedés, amely a leánykereskedés és kerítés ellen küzd a bordélyházi intézmény fentartásával. Haszontalan törekvés valamely megengedett iparág munkaközvetítését megtiltani. A javaslat arra a shylocki feladatra vállalkozik, hogy a kerítést s a leánykereskedést meggátolja a bordélyház tiszteltbentartásával. A bordélyházat eltörölni tiltja az indokolás szerint a „társadalmi közfelfogás”. A kerítés szabályozásán meglátszik, hogy nem akarja a bordélyház fentartását nagyon megnehezíteni. A javaslat szerint a kerítés vétségét követi el, aki valamely tisztességes nőt szándékosan reábir, hogy nemi közösülés vagy fajtalanság céljából bordélyházba lépjen. A bordélyház anyagát

*) Az 1875-ös javaslat szövegét és történetét l. Schippel *Sozialdemokratisches Reichstags-Handbuch* c. művének 1029-ik oldalán.

**) *Jogászegylet tanácskozásai* III. f. 142. l. Dr. Szilágyi Artúr Károly felszólalását.

***) *Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts*. IV. k. 21. oldal.

tehát kétféle megengedett módon szerezheti. Először önkéntes belépés útján, másodsor nem tisztességes nők reábirása útján. Ki a „tisztességes”, az a bíróság szigorú erkölcsbírói döntése alá tartozik. Az eredmény: ezután a kerítőnek egyedül a tisztességes nők reábirása tilos. A prostitúció rekrutáit eddig sem szerezte a Veszta-szüzek közül. A „tisztességes” jelző a javaslatban a magyar erkölcsi felfogás műve. A laza erkölcsű külföld a tisztességtelen nőket is megvédi. S a női tisztességnek ez a hangsúlyozása nem elszigetelt eset a törvényeinkben. A büntető törvény is csak a tisztességes 12—14 éves nő megfertőztetését bünteti. A legérdekesebb a javaslatnak a leánykereskedés ellen irányuló intézkedéseiben, hogy a közönséges leánykereskedést nem bünteti. A javaslat nem tiltja a tisztességtelen magyar nők külföldre szállítását, mert „hiányzik a védelmet igénylő jogtárgy: a női erkölcs”. A leánykereskedőket ez a törvény nem fogja erősen érinteni. Ők gondoskodni fognak az önkéntes ajánlközás és tisztességtelenség bizonyításáról. Hogy a javaslat a megfertőztetés büntetésének szigorításáról s a csábítás büntetéséről nem rendelkezik, azt talán felesleges kiemelniük.

Nézetünk szerint ezen a téren is, mint a büntetőjog egyéb terén, a szigorú büntetéseknél hasonlíthatatlanul jobban tudja megakadályozni a bűnt: a preventív közigazgatási és szociális politika. De mégis érdemes megemlíteni, hogy a javaslat milyen mértékkel mér a lopás s milyen mértékkel a kerítés esetében. Aki csalárdsággal, erőszakkal vagy fenyegetéssel vagy üzletszerűen kerít, az 3 évig terjedhető börtönnel büntetetik. Az, aki bármily kis értékű tárgyak lopásával foglalkozik üzletszerűen, tíz évig terjedhető fegyházzal. Aki huszonegy éves tisztességes nőt bordélyháza lépésre bír, két évig terjedhető fegyházzal büntetendő, aki egy üvegtáblát betör s egy négy filléres zsemlét lop, öt évig terjedhető börtönnel.

Általánosan elterjedt igazság, hogy a prostitúció és a bűn szoros összefüggésben van az alsó osztályok nyomorával. Minden nyomorcsökkentő intézkedés csökkenti a bűnt és a prostitúciót. A mai magyar szociálpolitika mindent megtesz a munkásosztály bérmozgalmainak letörésére, de hozza a büntetőtörvényeket.

A legutóbbi magyar büntetőjogi törvénykönyvek közül kettő válik ki. A mezőgazdasági cselédtörvény s a büntető novella. Az egyik egy darab középkor, a másik telve európai díszítéssel. Aki a kettőt egymásután elolvassa, nem érti, hogy küzdhet egyszerre ugyanaz az állam szuronnal s börtönnel a helyzetüket javítani kívánó cselédek ellen s hogy lengethet olajágot a megtévedt gyermekek felé. A megoldás egyszerű. A cselédtörvény a megvalósítás szándékával a hazai életnek készült. A büntető novellát pedig a magyar törvényhozás nemzetközi kiállítási osztálya számára csinálták. Kiállítás után jó része a papirostörvények kosarába kerül.

Rónai Zoltán.

Új tárlatok.

Tavaly óta újra megszapordtak a tárlatok, holott képet nem festettek többet most sem, mint ezelőtt. Új tehetségek sem bukkantak föl a művészet tengerén. A régiek, a régiek azonban, ha nem is dolgoznak, sőt minél kevésbbé dolgoznak, annál inkább forгатni, sűrűn forгатni igyekeznek azt a kis rendelkezésükre álló tőkét. Egymást érték az idén a kollektív kiállítások. Kora ősz óta a gyűjteményes tárlatok egész sora vonult fel és az egyes művészek e nagyban és egészben sikertelen, egyhangú bemutatkozása után a Műcsarnokban, a magyar képzőművészek hivatalos találkozó helyén olyan sivár gyűjtemény tölti meg a termeket, aminőre évek óta nem volt még példa.

Vaskövetkezetességgel érvényesül a kultur-termelés törvénye, az az a törvény, amely egyetemes egészé olvasztja össze az intellektus egész világát. Fáradt ország: fáradt kultúra. Hanyatló gazdaság: lankadó erők, a tespedés, sőt a bomlás minden jele és sem az irodalom, sem a művészet nem teszi meg nekünk azt a szívességet, hogy kivétel legyen, hogy melegítő lánggal lobogjon, amíg a gazdaság, a tudomány, a politika mécsé alig pislákol. A szövöttek tönkremennek és a festők előszedik két esztendő vásznaikat, ami a szerencsésebbik eset, mert az új, amit festenek, a réginél is silányabb.

Nem a mi nemzeti bajunk ez a nagy szellemi ellankadás. Egész Európában kissé fáradtan küzd a képzőművészet. Forrong, keres. Nálunk ez a küzdelem is hiányzik. Azaz, hogy: némi nyoma mégis van a nyugati forrongásnak. Az ifjúság kópiáiban. A fiatal magyar festők utánozzák ama külföldieket, akiket szárnyára vett a hír, akik a legfurcsábbak, talán a legkiforratlanabbak. Az öregek pedig rendületlenül megmaradnak tíz, húsz éves, vagy öt éves, de mindenesetre tisztos múltra hivatkozó témáik mellett. Nehéz eldönteni, melyik az értéktelenebb, melyik a károsabb: a sivár önisméltés, avagy az ifjúság lélektelen másolása.

Szép az, jó az, mikor a zseni elszánt, vakmerő, vad. Szimpatikus ez a zabolátlanság minden túlzásával együtt. De van-e száalmasabb látvány a vakmerőség másolatainál? Lehet-e tragikómikusabb próbálkozást elképzelni mint Gauguin és Cézanne — viharos, féktelen, félig értett, félig befejezett művészegyéniségek utánérzését? Nálunk komolyabbak és biztatóbbak még az akadémikus sablonnak másolói is. Ezek az általánosságokon rágódók még eljuthatnak a maguk egyéni útjához. A lángoló zseniket utánozok soha.

Nem lenne azonban törvény az egység törvénye, ha az álfordalmár művész-gárdát hamisan lelkesedő íróársaság nem fődözné.

Akad közöttük, aki előbb elsíratja az egyedül üdvözítő moderneket, azután megnyugtató kivétel gyanánt — Innocent kipomádézott képeit emeli ki. Mennyivel őszintébbek, mennyivel becsületesebbek náluk azok, akik leleplezetlenül megvetik mindazt, ami új és lelkesednek Benczúr Gyuláért. Ezek tudják, mit, kit, miért szeretnek. Amazok jól megtanulták a szótárt. De hogy meg is különböztessék azt, amit a meg nem értett recipe szerint imádniok kell, a megvetendő ócskaságoktól, — ez már leküzdhetetlen nehézséget jelent számukra.

A kollektív tárlat jegyében indul tehát az idei szezon, a festők sorra mutatkoztak be, holmi engesztelhetetlen újító, következetes forradalmár nem volt közöttük egy sem, de hasonlóképp egy sem akadt, aki részletező, agyonfestett, színaprólékkal túlhalmozott avult képei mellett — többnyire ezek voltak az őszinték — néhány elnagyolt, széles, kellemesen avagy kellemetlenül meglepő, nyers színekben tarkálló képpel a divat követelményeinek eleget ne tett volna. Hogy úgy mondjuk, a kétkulacos művészet dominált a kollektív kiállításon és ugyanez a megalkuvó rendszer jellemzi a műcsarnok téli tárlatát is. Sajnos, a rendszer keményebb akadályá minden forradalom lehetőségének, mint a vaskalaposság. A vaskalap nem lehet olyan kemény, hogy még keményebb fegyverzetű talentumok ne állanának ki ellene. A reakció megtermi az előrehaladás ép oly vértezett harcosait. Ám a kendőzött maradiság teszesztő, sorvasztó — akár az olyan újítás, amely paktumok mögé búvik. Ilyen a magyar képzőművészet jelene. Harcok nélkül való: közepes, sivár, érdektelen.

Csaknem hatszáz műtárgyat fogad be a Műcsarnok téli tárlata és ez a nagy tömeg a mai magyar művészetről, irányairól, fejlődéséről, jövőendő útjáról semmit sem mond. Még az emberekről sem. Egész sorozata hiányzik ama neveknek, amelyek nélkül a magyar művészetről lehetetlen fogalmat alkotni.

Azok közül, akik megérdemelnének harmonikusabb és méltóbb, előnyeiket jobban kiemelő, gazdasági *chance*-aikat is inkább javító környezetet, Nyilassy Sándor a komoly erőt, a férfias tudást, a szorgalmat, az elmélyedést képviseli itt, ahol az öregek unottan ismétlik önmagukat, a fiatalok pedig másokat. Székely Andor, Kallivoda Kata megállítják a nézőt, aki egyébként termék során megy keresztül, anélkül, hogy megfogná valami.

A szobrok hatalmas helyiségében keresi a szobrokat — és talál néhány eldugott figurát, találja az önkénytelen humor pompás példáit. Vigasztalásképen Simay szobrain kívül alig kínálkozik valami.

A rajzok, grafikus művek között szeretettel pihen meg a szem újra Conrad Gyula egyszerűségükben oly meleg, oly kifejező fametszetein. Faragó rajzait kell még megemlíteni és ezzel akkor is, felvolnának sorolva nagyjából az aláhúzendó nevek, ha fontos volna ez a lajstromozás. De nem fontos. A kultúrelet olyan megnyilvánulásában, amilyen a tárlat is, a tünetek jelentőségét, tanítását kell keresni.

Nos: az idei hivatalos magyar műtárlat egy gazdaságilag és szellemileg szegényes termelés, szegényes társadalom minden szomorú jelével lép a világ elé.

* * *

A Nemzeti Szalon kiállítása a múlt század francia impresszionistáinak képeivel hívogat. A levegő, amely e képekből árad, talán nem kell mondani, hogy frissebb és kedvesebb és jobb, semmint a mai magyar műtermelés zavaros légköre. Az összehasonlításnak azonban nincs semmi jogosultsága. A Műcsarnokban a jelen vásárját rakták ki, egy türelmetlen zsűri gyors osztályozása szerint. A szalonba ama franciákat hozták el, akik már a műtörténelem kiválasztásán mentek keresztül. A szalon kiállítása történelmi jelentőségű és épen, mert ilyen különleges a helyzete, nagy kár volt összekeverni a franciák múzeum-patinás képeit eleven magyar festők kiállításával, éremgyűteménnyel, Rodin-rajzokkal. Kár e zagyvaságért, amely egyébiránt hűtükre Budapest művészet iránt való lelkesedésének. Egy kis történetileg megalapozott reklám, egy kis intimus művészet és némi artisztikus furcsaság, azután sok olcsó, részletezésre nem méltó holmi, amely közül karácsonyi ajándékot lehet válogatni. Mindezt megtalálja a budapesti nép a Nemzeti Szalon termeiben, ki-ki örvendve fedezi fel, ami szemének kellemes és nem sajnálkozik a nyugalmas, egységes levegő, a vezető rendszer, a logikus egymás mellé állítás hiányán.

A tárlat rendezői magyarázó előadásokon is ismertették Corot, Manet, Monet, Degas, Pissarot, Renoir kiállított műveit. Amilyen becses maga az alkalom, amelyen ismeretséget lehet kötni a festés új irányainak ez úttörőivel, ép olyan hasznos a szóval való ismeretterjesztés is. Ám minden előadásnál érthetőbben beszél az a kiállítás, amely nemcsak képes bolt, hanem maga is zavartalan képe egy időnek — egy évnek vagy egy századnak — egy embernek vagy egy szellemi családnak, egy fejlődésnek.

Százötvenezer frank . . . harmincezer frank . . . Százezer . . . Nem a börzén, hanem ugyancsak a francia impresszionisták kiállításán suttogják áhítatos nézők ezeket a szavakat. Ilyen szép, kerek számok

jelzik ugyanis a híres képek árait. Áhítatosan elsuttoják a nézők és tovább mennek, sejtelve nélkül annak, kik, hogyan áldozhatnak egyetlen képért ekkora összegeket. Ez a kábult suttogás, ez a szédület, ez már nem magyar specialitás. Itt csak ismétlődik az, ami Bécsben, sőt Londonban és Parisban kezdődött, ahol ugyancsak esztendőig várja vevőjét a nagy, drága vászon.

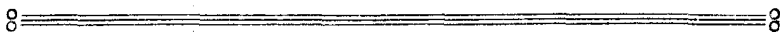
Milyen sivár *chance* a művész számára, milyen méltatlan sors: zsenijének, agyának munkáját, minden anyagítól lehámozott szellemi tevékenységének eredményét kénytelen kétes üzleti spekuláció rendelkezésére bocsátani. Még nyoma sincs a kivezető útnak, még alig lehet sejteni a megoldást, de már nyilvánvaló, hogy ott kezdődik a mai képzőművészet tragikuma, ahol összetalálkozik az alkotó egészen tetlen megnyilatkozása a legtöményebb kapitalista spekulációival.

Parisból annak híre érkezik, hogy a legfrissebb művészi háborúságokat egyenesen nagy műkereskedők intézik — a raktárak állapota szerint. Akinek boltjában Gauguin-képek hevernek, az világgá kürtölteti, hogy Gauguin az új megváltó. Más festőimpreszárió más nevet hoz forgalomba és egyúttal a modern kritika minden fegyverével ront a konkurens boltos árúinak. Szébb, méltóbb betetőzését a kitarított kultúra, a mecénás-világ romlásának alig lehet elképzelni. A festők, a művészek, talán még nem is tudják, micsoda bolond táncot lejtenek a bőrükön. De érzik a bágyasztó atmoszférát — és mi átjuk az eredményt: a társadalmi különbségek arányát tekintetbe véve a képzőművészet termelése ma ép oly sivár Budapesten, mint amilyen eseménytelen Parisban és Londonban.

A kamatláb maga még nem akasztja meg a képcsinálást. A közös vämterület reakcióját aligha fedezi fel valaki a magyar művészeti vegyületekben. De nyilvánvaló, hogy a világ nagy gazdasági bomlása, a társadalom, amelyben ép a dolgozó, az egyenesen termelő rétegek idegesen keresik helyüket, a feszültség, a sivár várakozás: semmiféle kultur-akció felett sem vonulhat el hatástalanul. Bármit írjanak is jól nevelt iskolakönyvek, nem a nyomor talajából fakadnak a kultúra legszebb virágai. Egy Millet és egy Meunier szegénységük éveiben is termelhettek dicsőt. De amidőn a művészet egész rétegeire küzdelem, zavar, a megértés és a méltánylás hiánya vár, akkor, az egész réteg ellankad és meglátatlanul virulnak a legtüzesebb színvirágok.

A termelés még szaporodik, a tárlatok kapui egyre sűrűbben nyílnak meg — és egyre kevésbé érdemes belépni rajtuk.

Lengyel Géza.

Kortörténeti jegyzetek. *)

(*Apáthy székfoglalója. — Mach és Harnack a faji problémáról. — Schillinger indítványa. — Kiss József jubileuma. — Az irodalom népszerűsítése. — Harc az osztrák egyetemekért.*)

Végre megszólalt a valódi tudomány szava. A tiszta, érdektelen tudomány szava, mely ellensúlyozni fogja a lelketlen féltudósok demagógiáját. Apáthy István elmondotta a Magyar Társadalomtudományi Egyesület programját.

Az objektív tudománynak, mely tudvalevőleg távol áll minden politikától, első hirdetője első felolvasásában ezzel az akkorddal kezdte meg fejtegetéseit:

„Volnék Fra Girolamo, a máglyahalálra kész Savonarola, bejárnám, mint ő Firenzét, én is ezt a hívságos Budapestet, hogy fölkeltem az emberek lelkiismeretét . . . És lefesseném elmúlt nemzetek szomorú sorsát: a magyart, ki hontalanná lett, mert nem akart eléggé magyar lenni, míg hóna volt. És meggyőznék mindenkit arról, hogy állami szervezettől, kormánytól hiába várja a magyar jövőbiztosítását . . .”

Ez tehát a szokott Bartha Miklós-féle tárogató némi erdélyies anarchizmussal, mivel Miklós mester, ki a kormányok közelében élt, kissé másképp látta a dolgokat.

De hát ez csak szónoki trópus, a szociológia talán később jön. Jön is. Az illusztris előadó rögtön a nemzeti érzéshez nyúl, mely az új társaság *raison d'être*-je. S megállapítja, hogy az „természeti törvényre, az emberi továbbfejlődésnek egy nagy törvényére figyelmezteti még a gondolkodni nem tudót is. Hiánya erkölcsi fogatkozás, egyike az erkölcsi érzék betegségeinek, mely kétségtelenül kapcsolatos az idegrendszernek valami testi fogatkozásával is.”

Sértenők olvasóink színvonalat, ha e megállapítás kritikájához nyúlnánk. De tartozunk a jövőnek, utódainknak, kik a huszadik század elején élt nemzedék életmunkáját kutatni fogják, hogy leszegezzük itt a nagy magyar szociológus néhány más tételét is. Maradjon nyoma annak, hogy milyenféle tudomány volt az, melynek dicső himnuszt zengett úgyszólván minden hatalom és befolyás Magyarországon:

Sok elfogulatlan gondolkodó vallja ma már, hogy amit az emberiség a francia forradalom óta haladt, annyit vagy annál többet haladt volna a francia forradalom nélkül is. Érti kell az igazságnak is, és nem

*) Ennek az új rovatnak az a célja, hogy a jövő számára megrögzítsen egy-egy tény, mely a szociológiai megfigyelés vagy következtetés szempontjából erre méltónak látszik; avagy megfelelő világításba állítson be egy-egy eseményt, melyet a napi sajtó nem vett észre avagy eltorzított. *A szerk.*

érlel sem a vér, sem a gyűlölség. De igenis érlel, mert egymáshoz közelít és megtermékenyít: a szeretet.

Ez a hit s ez az érzés ad nekünk bátorságot, hogy a rombolókkal szemben a megtartásra egyesüljünk; hogy papjaivá legyünk egy olyan oltárnak, melynek takaróját a gúny választóvize rongyokra marta s amelyről előbb még el kell kergetnünk azokat, akik rá álltak, hogy onnét káromolják. Az én bizodalimat növeli még egy más hit is. Nem tehetek róla, de ki kell mondanom, hogy az utolsó harminc esztendőben, mely a hazai közszellemen olyan pusztításokat végzett, a közügyek irányításában egy vagy más módon nagyon is nagy része jutott olyanoknak, akiknek mindegy, hogy ők magyarok-e ma és magyarok lehetnek-e még holnap is. — — —

Már jobb vidéki hírlapíró sem merte volna leírni, hogy

A mi nemzeti továbbfejlődésünket pedig nem biztosíthatnák a német szocializmus intézményei, bárminők lennének is; mert az úgynevezett nemzetközi szocializmus voltaképen tisztára német szocializmus és a nálunk hirdetett módon, még hozzá osztrák érdekeket is szolgál. Bizonyos, hogy levegőre minden élő lénynek szüksége van; de nem fogom kívánni a gyiktól, hogy kopolyúkkal, a haltól pedig, hogy tüdővel lélegezzék. A szervezetek mindenik faja különlegesen alkotott életműszereket kíván ugyanarra a célra. A magyar nemzetnek szükséges szociális szerveket alkossuk meg mi magunk. Tudományos alapon, egy magyar szocializmus kialakulását munkálni: ez a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek egyik főfeladata.

Vagy mit szóljunk a nemzetiségi kérdés ilyen beállításához. Az egészséges társadalmi továbbfejlődés kizárja azt, hogy a beléoltott darabok idegenek maradjanak. A többnemzetiségű társadalom olyan, mint a fa, amelybe többféle gyümölcsöt oltottak, amely azért eredeti gyümölcsét is termi. Ha a szilvafaágakat lenyesik és csak a barackfaágak fejlődésének kedvez a kertész, hamarosan barackfa lesz a szilvafából. Így foglalják el a társadalmi fejlődésben is új nemzetek a régiek helyét. A magyar nemzetnek nemesgyümölcsű almafájába oláh vackort és más idegen ágakat is oltott az idők folyása.

Nem folytatjuk ezt a szemlét, nagyon szomorú az: egy érdekes és munkás magyar természettudós nevetséges elkalandozását jelenti olyan területre, melyet legfeljebb néhány rossz kompendiumból felületesen ismer. Torzjelenség ez, melyet a differenciálatlan osztályuralom szokott termelni.

Csak egy mondatát írjuk még le, mely igen jellemző, úgyannyira, hogy a *Budapesti Hírlap*-nak is, úgy látszik, túlsok volt; de törekvéseink egyik barátja, ki a felolvasáson jelen volt, lejegyezte és közölte velünk. Ezt is mondta Apáthy: „Marx és Bebel összes munkáiért nem adnám oda egy magyar apátság hét szilvafáját”.

Óh szomorú, hétszilvafás magyar tudomány!

Bezzeg Ausztriában más szelek fújnak; más emberek és más problémák érdeklik a világot. Pl. a nemes humanizmus és a világos megkülönböztetés micsoda más levegője hatja át az Ernst Mach véleményét, melyet egy bécsi lapnak az ausztriai faji harcokról írt. Mach sem szociológus s mégis Apáthytól vagy száz év kultúrája választja el. Mach többek között ezt mondja:

„Ma a szabadelvű németnek már igen nehezebbé esik, hogy a klerikális, keresztény-szocialista vagy antiszemita német iránt testvéri érzelmeket tápláljon. Mert mit ér neki a csupas, meztelen németiség német kultúra nélkül avagy ép azzal szemben? Ez üres külsőség volna, melyet egy-két nemzedék alatt meg lehet szerezni és el is veszteni. Az ilyen jóért küzdeni sem volna érdemes. Már most sok szabadgondolkodó német közelebb állónak érzi magához a szabadgondolkodó csehet, zsidót, franciát, olaszt, mint sok németet . . .”

És Németországban, melynek szellemére pedig szokás nálunk kicsinyléssel tekinteni, egy nem valami forradalmi tudós, Adolf Harnack, a berlini királyi könyvtár igazgatója jelenti ki:

„Tagadhatatlanul, a történelem több nagy államalakulatot . . . különböző népek összehozása által nehéz feladatok elé állított; de nem megoldhatatlanok vagy reménytelenek ezek. Mindenekelőtt maga az állam lehet és legyen oly örvendetes és magas értékelés tárgya, hogy vele szemben a különböző népek és törzsek egységnek érezzék magukat és az érte való közös munkában egyre közelebb jussanak egymáshoz. Ezen föltétel alatt szabadon alakuljon ki a verseny, hogy melyik nép nyomja rá nagyobb mértékben szellemi bélyegét az államra . . . Ha mindenik nép tényleg csak történelmi örökségét viszi be a küzdelembe és az elmék ilyen értelemben tűznek össze: ez ellen mit sem lehet felhozni. Emellett mindegyik fél arra gondoljon, hogy az ő öröksége átruházható és hogy az erősebb és a jobb biztosan diadalmaskodni fog, hacsak kellő türelemmel jár el és türelmetlenséggel nem kockáztatja sikereit. Mindenekelőtt pedig mindenütt a gyengébbek vallását és nyelvét tiszteletben kell tartani s óvakodni kell attól az illúziótól, mintha a nyelv ráerőszakolása által a nemzeti érzületet meg lehetne változtatni. Mindig az erősebbnek a kötelessége és a gyöngébbnek joga az idegen nyelvet megtanulni — nem pedig megfordítva, ahogyan oly gyakran hiszik . . .”

A népek politikájának nagy problémáit nem lehet csodaszerekkel megoldani; de már azzal is sokat érünk el, ha tisztába hozzuk azokat és a mérgeztől óvjuk. De megmérgezik őket, ha a faj jelszavával dolgoznak ott, ahol arról van szó, hogy a fölényt erkölcsi erővel igazolják.”

* * *

Izgalmas jelenetekre vezetett úgy az osztrák, mint magyar képviselőházban Schillinger cseh katolikus képviselő következő, indítványa, melyet az osztrák képviselőház december 16-i ülésen el is fogadott:

„Tekintettel a magyarországi nem magyar nemzetiségek legutóbbi üldözésére, a kormányt a ház felszólítja, hogy az osztrák kormány a ren-

delkezésre álló eszközökkel figyelmeztesse a magyar kormányt, mint a kiegyezést megkötött másik szerződő felet arra, hogy az összes nemzeti-ségek gyümölcsöző együttműködése, valamint az összmonarchia megerősítése okvetetlenül megkívánják, hogy az 1868. évi szeptember 6-iki magyar nemzetiségi törvény a teljes szabadság, igazság és humanitás szellemében keresztülvitessék.”

Ez az indítvány újabb jele nemcsak az összmonarchia felé gravitáló tendenciák megerősödésének, hanem annak az egyre fokozódó gyűlöletnek is, mellyel a külföld a magyarság iránt viseltetik. A 40-es évek és az emigráció magyarbarát hangulatának vége és nem lehet kétség az iránt, hogy a nyugoteurópai közvélemény egyre ellenségesebb lesz Magyarországgal szemben. Ez a tünet csak másik oldala a nemzetiségi kérdés kiélesedésének idehaza. A nemzetiségi kérdés kiélesedése ismét két okra vezethető vissza: az egyik a nemzetiségi középosztály kialakulása és a nagy néptömegek öntudatra ébredése; a másik a magyar osztályuralom természetéből következik. Ennek az osztályuralomnak mindig takaró jelszavakra volt szüksége, melyek a politikai életnek osztályok szerint való egészséges differenciálódását megakadályozzák. Mindig közös ellenségre volt szükség, hogy az ilyen mumus által elkábított néppel minden ellenállás nélkül bánhasson el az osztályuralom. A legutolsó mumus a szocializmus volt. Most, hogy a közvélemény, legalább intelligensebb részében, kezd e rémítgetés alól felocsúdni, a magyar politika egy újabb madárijesztőt teremtett, a nemzetiségi veszedelmet, hogy ezzel hessegesse el a nép és a proletariátus éhes madarait a papok és a főurak dús veteményes kertjeiről. Egész bizonyos, hogy a nemzetiségi kérdés annál súlyosabb és hevesebb tüneteket fog kiváltani, minél inkább veszélyeztetve fogják magukat a magyar történelmi osztályok érezni s minél inkább igyekezni fognak arra, hogy a parlament elvesztése után legalább a vármegyét tarthassák meg kizárólagos birtokukban.

A nemzetiségi kérdés méregfogait pedig csak a becsületes demokrácia húzhatja ki azon tanulságtól áthatva, hogy a magyar nép csaknem ép annyira elnyomott mint a nemzetiségi nép, így tehát közös bajai, elnyomói és közös politikai orvosszerei vannak.

A külföld mindezt nem látja és a nemzetiségi kérdést jórészt az elnyomó magyarok zsarnokságának tekinti.

Hazafias munka volna a külföldet minden lehető alkalommal felvilágosítani az iránt, hogy a nemzetiségi bajok csak a minden téren elharapózott osztályuralom kísérő jelenségei.

A külföld haragját és megvetését pedig csak a széles szociális és kulturális szellemtől áthatott magyar demokrácia fogja tudni eloszlatni.

Míg ez a demokrácia nincs meg, addig egészen hiábavaló minden grófi levél vagy nyílt, vagy titkos sajtó-ügynökök kiküldése a külföld „felvilágosítására”.

* * *

December 15-én alkalom nyílt arra, hogy ha nem is síppal-dobbal, de egyértelműleg ünnepeljen mindenki, aki a magyar kultúrát szívében viseli. Tehát bizonyos volt, hogy a művelt magyar társadalom megint dokumentálja, mennyire nem egyértelmű, mennyire nem szerves életű, hanem felekezetek, osztályok, kicsinyes klikkek halmazata, amelynek széthúzó részeit aligha egyesíti bármilyen rövid időre is bármilyen alkalom, eszme vagy érzés.

Kiss József negyven esztendő írói jubileumát ülte meg baráti köre: a *Hét*, a Petőfi-Társaság, — a harsonákat szolgáltatotta a sajtó, majd a színház — s ünnepelte otthon, csöndben, de szívből az a sok, sok ezer magyar ember, ifjú és leány, akiknek a költő versei igazi gyönyörűséget szereztek és szereznek ma is. S távol maradtak? Fölösleges megmondani, kik és miért.

Mi, akiknek a szépirodalom nem sorsunk, mesterségünk és mindennapi kenyerünk, hanem csak legtisztább örömeink, üdülésünk egyik dús forrása, küzdelmeink érzelmi, hangulati velejárója és erősítője: megelégszünk azzal azon a napon és máson, hogy néma hálával olvasgassuk, s újra olvasgassuk Kiss József néhány örökszép költeményét.

A pártok tusájába nem elegyedünk, csak szomorúan tekintünk vissza arra a napra, amely sajnálatos tüneteket mutatott mint ünnep, és sajnálatos tüneteket mutatott mint — közéletünk skandaluma. Az ünnep tipikus magyar ünnep volt. Zajos, tüntető, frázisvirágok özönét termelő, de nem époly benső és igazságos, azaz valóban igaz, nagy és nemes. Különösen az ünnepi szónokot, az egykori metageometrikust és jelenlegi sejt-albiológust, olyan inexaktságokra ragadta heve, aminők exakt tudósnál igen furesák volnának, ha nem lenne erre már közelfekvő előképünk. Sok egyéb puffogás közt egyetlen „káp-rázatos szellemi fénytüneteménynék” mondotta Kisst, akinek „nincs elődje, s nem is lehet igazi utódja”. Illő diszkrécióval utalván Kiss kettős faji jellegére, kijelentette, hogy „csak egyszer történhetik meg, hogy egy folyó a másikba szakad és kétszeri torkolatnak a természet rendje szerint sem szüksége, sem lehetősége nem forog fenn”. Vagyis a magyar kultúrvilágban egyszersmindenkorra ki van zárva, hogy valaki Kiss után egyszerre magyar is, zsidó is, költő is (vagy tudós is) lehessen, hogy ezentúl kétféle néplélek, kétféle érzés és gondolkozásmód másképp is „ölelkezzék” egymásba, mint Kissné!

és ebből másfajta „újszerű, eladdig ismeretlen szellemi jelenségek” álljanak elő. Hasonlóan becses és tudományos értékű e szónok. és fajbiológus másik megállapítása, amelyet inkább az esztétikusok figyelmébe ajánlunk, hogy t. i. Kiss egyrészt vérbeli epikus s ugyancsak vérbeli lírikus, „vagyis művészi lényében ő oly szélsőséges tényezőt egyesít, amelyek ebben az összetételben semelyik hazai, de merem mondani, hogy semelyik idegen poétában sem található”. Vörösmarty, Arany, Goethe, Byron és még egynémely társaik — talán szintén egy kissé vérbeli epikusok és lírikusok egy személyben — mosolyogva nézik, hová röpül a nagy sulyok s ki tudja hol áll meg?

A szónok és vele a Társaság Kisst, mint a „nemzeti érzés és gondolat tündöklő szellemű képviselőjét” ünnepelték. Velük tartunk tiszta szívből, ha őszintén hozzáteszik, hogy ez a nemzeti érzés és gondolat annál becsesebb, mert Kiss egyénisége és Kiss egész köre gazdag és értékes európai elemeknek átültetését, a magyarságba forrasztását képviseli, tehát a magyar kultúrát gazdagító és fejlesztő munkásságot jelent. Hogy olyan időben, amikor a hivatalos magyar irodalom és irodalmi kritika mereven ellene szegült minden modernizmusnak, mertek ellenzékét támasztani. (Igaz, hogy mint klikk a klikk ellen, de úgy látszik, hogy a magyar irodalomnak és művészetnek ősi végzete már, hogy fejlődése klikkek harcából álljon elő.) S Kiss Józsefnek és körének — minden zsurnalista-szeplő, sőt ragya ellenére is — maradandó érdeme, hogy ő és fiatalabb társai önálló alkotásaikkal és kritikai hadjárataikkal segítettek megdönteni a balhítet, hogy Arany után a vízözön, hogy Zola piszkos pornográf, Ibsen kellemetlenkedő alak, Tolsztoj, Wagner és Nietzsche futóbolondok — és Pálffy Albert és Vargha Gyula nagy költők.

Ismét új irodalmi vállalat s ismét rajta a tipikus bélyeg. A Kisfaludy-Társulat, mint a prospektus mondja, „a Franklin-Társulat áldozatkészségéből”, *Költők és írók* cím alatt életrajzok sorozatát indítja meg. A kiadókat többek közt kétségtelenül az a nagy. siker is ösztönözte vállalkozásukra, amelyet több külföldi cég, mint pl, a Bárd, Marquard stb., *Die Literatur, Die Kunst, Die Musik, Die Kultur* stb. kis köteteivel nálunk is elért. A kis könyvek betóduló özönével versenyre kelni mindenesetre méltánylandó dolog. Magam is csodálkoztam, hogy régóta meg nem próbálták, mert ha nincsenek is tömegesen olyan essay-íróink, mint Brandes, Fritz Mauthner, Kerr, Hoffmannsthal, Bahr, Muther, Oscar Levertin, — elegen vannak, akik a Hauser, Lublinski, Kassner s hasonló kaliberű írók

művészi magaslatán állanak, s elképzelem, hogy nem egy stilstánk tollától különb és a mi kultúránkhoz, eszmeinkörünkhöz közelebb álló dolgok telnének, mint aminők Anatole France, Ibsen, Maupassant, Zola, Gorkij, Wagner, stb. német tükrei.

Nem is ezen múlik a dolog, hanem azon az átkos fölfogáson, amely hivatalos irodalmi és tudományos köreinkben elhatalmasodott és lidércként nyomja iskoláinkat, irodalmi, művészi és egyéb társadalmi viszonyainkat. Ez a fölfogás pl. az irodalomban már nem is a *norium prematar* elvét vallja, hanem a *centum prematur in annum*-ét, azaz szerinte: csak a százados, de legkevesebb félszázados múltra visszatekintő írókkal, tudósokkal, s irodalmi és tudományos „emlék”-eikkél illik foglalkoznunk. Ez vezeti az akadémiát, amikor több évtizedes „jelenkori Anglia”-kat ad ki régen elavult statisztikai adatokkal, amikor megvárja, hogy azok a viharok, amiket egy-egy olyan lángelme, mint Carlyle, Ruskin stb. keltének, 40—50 év alatt szépen elüljenek és *sub specie aefemitatis* veszélytelenekké váljanak, megvárja, amíg a maga korukban érdemes emberek, mint pl. egy Le Play a tudományos és társadalmi haladás közepette valóságos erraticus blokkokként, mint idegen kövületek jelennek meg a magyar közönség előtt. Hasonlóképp kapjuk művelődésünk történetét 1526-ig, közoktatásügyünk történetét 1526-ig stb.

És ugyanezt a jelenséget látjuk egész közoktatásügyünkben. Lehetőleg messze belenyúlni a múltba, lehetőleg mindent „történelmileg megalapozni”, ez a főfeladat és ha a jelennek teljes megrövidítésére vezet is. Itt is ugyanaz a tudományos Teleki-tér. Csak a *plusquam-perfectum* idejét ismerik. Középkolai emlékeim rajából idézem, hogy a magyar történelemben semmit, de semmit sem tanultunk a 48-as szabadságharcról s Darwinról csak katechátánk emlékezett meg „majomi” vigyorgás közepette. Ugyanőtöle hallottunk a „mocskos szájú, istentelen Arouet”-ről, akiben csak hosszas lexikonozás után ismertünk rá az emberiség egyik leghatalmasabb képviselőjére: Voltaire-re. Ha a nyolcadikban Victor Hugót, Taine-t kértem, a könyvtáros megkérdezte, vajjon olvastam-e már az egész Garayt, s minthogy minden erkölcsi elvetemültségem mellett sem hazudhattam olyan szertelenséget, hogy olvastam, nem kaptam se Hugót, se Taine-t. De emelkedjünk az egyetemre. Kurzusokat hallgatunk? Nos, a félév vége, a félév vége bizonyosan ott hagy valamelyik Rhamses korában, Zrínyi Miklósnál, vagy az „emberiség nagy gondolkozói” közt Aristotelesnél, vagy, *ultima Thule*: Kantnál. Bár a tanrendekben szerepel néhány korszerűbb cím, előadása a legtöbbször „ezúttal elmarad”, s az ifjú lelke hiába sóvárog, hogy valamit halljon az impresszionistákról,

a XIX. század politikai, gazdasági, kulturális, technikai forradalmairól, Tolsztojról, Spencerről, az Arany utáni magyar irodalomról; a középiskolában ezekről beszélni diáknak szekundát, tanárnak legalább is rosszalást jelent. Az egyetemen pedig? Nos, ott, dicséretes fehér hollókat nem számítva, megszokták, hogy *ex cathedra* praelegáljanak, s az ifjúság igazi szükségleteivel, az étellel való együttthaladással mitse törődjenek.

Így ifjúságunk kikerül az életbe, tudatlanul s azzal a boldogító tudattal, hogy tudomány, művészet, irodalom végtelen unalom, néhány ember elnyútt vesszőparipája, vagy fejőstehene, s még jó, hogy a jogtörténet tanára eljutott addig, hogy beavathatta egy jog ösmere-tébe, minek a magyar közéletben mindennél nagyobb hasznát fogja venni: az ököljogéba.

De vannak, akiket ez a rendszer sem tud agyonütni, akik fel-nőve, mint egykor Bessenyei, elszégyellik kultúrátlanóságukat, megérzik az eleven élet lüktetését, az új idők üde fuvalmát, s — mint irodalmi és tudományos publikum, nem mint szakember — a maguk verejtéke árán is művelődni akarnak. Nos, művészeti életünkben, amely még legsikeresebben lázadt föl a megkövesülés ellen, még leghamarabb kielégítheti természetesen szerény kultúrigényeit. Csak be ne tévedjen egy-egy műcsarnoki tárlatba, vagy a *Rabenstein Berzabe*-kbe. Szép-irodalmunkról, tudományos irodalmunkról, sajnos, ezt már aligha mondhatjuk, s ennek, hogy kalandozásunk körpályáját betöltsük, nagyrészt nem annyira íróink, mint kiadóink az okai.

Ritka közöttük a játékos, aki mer. Legtöbbjük inkább, *mit Nachsicht der Tapferkeit*, nyerni akar. Erre pedig nem alkalmasak a „kísérleti nyúl”-szerzők, hanem csak a megállapodott hírűek; a szabadalmazottak, klikkmonopoliumosak, föltéve, hogy tárgyuk, amiről írunk, szintén megfelel annak a minőségnek, amit kezdetben említettem. S hogy ezeket az írókat s ezeket a műveket a kiadók annyira szeretik, annak nem a *l'art pour l'art* szíven melengetése az oka, hanem az, hogy az ilyenek a legkönnyebben s a legkisebb kockázat nélkül „elhelyezhetők”, iskoláknál, könyvtáraknál, államnál stb., mivelhogy távol állanak a fölforgatástól, modern szédelgéstől stb., amik az ifjúságot, a publikum ízlését és gondolkodását korrumpálhatják. így hát érthető, ha az új vállalat első kötetei is Homerosról, Danteról, Petrarcaról, Csonkairól szólnak, mert a közönség bizonyosan ezeket szomjúhozza leginkább, s alig várja, hogy a Váczy János Kazinczyja, egyéb filológusok Kisfaludy Sándora, Tassoja stb. napvilágot lássanak és — a Hegedüs István *Janus Pannonius*-a kicezingézza zsebéből az érte járó 2 K 50 fillért. De ha már kegyeletlenek vagyunk, ne legyünk igazság-

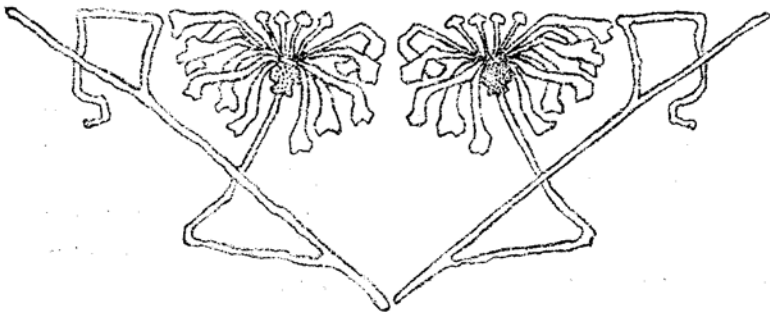
talánok. Czezinge mellé társul szegődik — egyelőre egy —: Maupassant és Hegedűs István mellé — egyelőre egy —: Molnár Ferenc! „öröködbe, Uram, pogányok” stb. Nem gondolják a kiadó urak, hogy a „kalkuláció” akkor is beválna, ha több, igazán modern irodalmi alakot, s több igazán modern essay-író sorakoztatnának az egyek mellé, s nemcsak filológusokat, mert másutt, mint pl. Angliában, Franciaországban államférfiak, filozófusok, *literary gentleman*-ek, egy Macaulay, Lewes, Leslie Stephen, Rosebery, Morley, de Vogué, Hanotaux, Deschanel stb. is művelik ezt a műfajt, mely elsősorban széles- és messzelátást kíván, nem szövegkritikában szerzett myopiát. Lehet, hogy az ilyen liberalizmussal, sőt radikális merészséggel összeválogatott tábor művei nem „helyezhetők el” majd olyan simán, nagyobb parthiekben, de legalább — kellene a magyar közönségnek! Mert hogy vannak dolgok, amelyek kellene a közönségnek, amelyekért oly szegény intelligenciánk erőn felül áldoz is, arra, hál'islennek, már egész sereg munkát tudunk fölsorolni, amelyek modernekek is, s emellett — bár századok még nem viharozták rájuk patinájukat — szolid alkotások is. Az inszolidoknak, ha modernekeknek mondják is magukat, magunk is a leghevesebb ellenségei vagyunk.

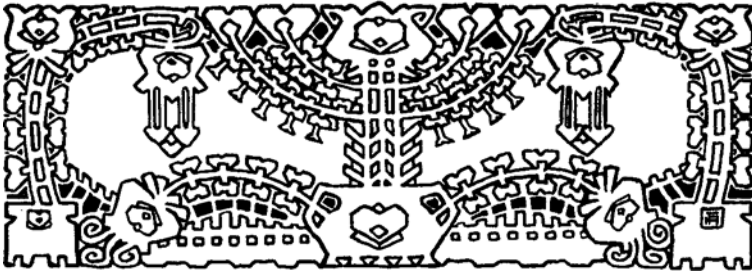
Az osztrák egyetemek elfoglalását tűzte ki Lueger célul az utolsó katolikus nagygyűlésen. A klerikális riadó nagy mozgalmat eredményezett Ausztriában. De nem olyant, aminőt eddig megszoktunk: Mindenekelőtt az egyetemi tanácsok tiltakoztak a kutatás és tanítás szabadságának tervezett megszorítása ellen. Majd Masaryk prágai egyetemi tanár az országgyűlésen jelentett be sürgős interpellációt, melyben a katholicizmus maradiságának éles bírálása után kijelenti: „Ha korunk fejlődését nézzük, úgy be kell látnunk, hogy a művészetben, tudományban, állami életben, erkölcsben, sőt magában a vallásban is az egyháztól való felszabadulás (*Entkirchlichung*) nagyszerű folyamatát éljük.” Marchet közoktatásügyi miniszter pedig válaszában a többi között ezeket mondta: „A kormány . . . egyáltalában nem engedi meg a tanítás, tanulás és lelkiismeret szabadságának bármely néven nevezendő csorbítását, hnnem ellenkezőleg feltétlenül és biztosan megvédelmezi majd azt minden támadással szemben.” A ház többsége e választ megnyugvással vette tudomásul.

Magyarországban a klerikálisok nem hirdetik célul az egyetemek meghódítását, mivel azok jó részt már tényleg kezeikben vannak s az a miniszter, aki külföldön a demokrata Európa tapsaira pályázik, idehaza a felekezeti reakció politikáját szolgálja. — — —

De azért Magyarország a szabadság szigete, míg Ausztria a „klerikalizmus és a szoldateszka” hazája. Valójában nagyot fordult a világ: az egykori aulikus Ausztriában a szocializmus a politikai élet egyik döntő tényezőjévé vált az ipari kapitalizmus mellett.

Magyarországon a 48 forradalmi nemessége a hatalom birtokában teljesen reakciós osztállyá lett, mely ipari polgárság híján, a papsággal és a főurakkal szövetkezve, a munkásságot elnyomja a nyomorgó hivatalnokság és lateinerség paszszív asszisztenciája mellett. Ilyen társadalmi rétegezettségnek teljesen megfelel a mai egyetem.

Könyvismertetések és bírálatok.

Kivándorlás. (Farkas Pál dr.:
*Az amerikai kivándorlás. Buda-
pest. Singer és Wolfner kiadása.
1907.*)

Kilencvenegy oldalos füzet foglalja
össze azt a figyelemreméltó cikk-
sorozatot melyet Farkas Pál dr
Az Újság c. napilapban tett közzé.

A könyv-forma nem vált előnyére e napi cikkek eleven, színes, néhol szellemes gondolatsorának. Hiányzik belőlük az eszmei egységnek, kiforrottságnak és ökonómiának az a minimuma, amennyi képzetünkben egy valamirevaló könyvhöz asszociálódik.

Mindazáltal, hírlapi mértékkel ítelve, Farkas Pál füzete jóval felette áll az egynapos átlagnak. Van néhány kivándorlási nézőpontja, amelyek, ha nem is eredetiek, eddigelé nem részesültek kellő figyelemben. Ilyen a parcellázási rabló-üzletek jól dokumentált jellemzése. Nem rossz az ügynökök különböző típusainak beállításai sem. Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Gömör, Heves, Torontál, Temes, Alsó-Fehér, Küküllő-megyék egyes vidékeiről oly adatokat hoz fel, amelyeket érdemes elolvasni, mert ha nincs is tudományos értékük, nem szűkölködnek illusztráló jelességek nélkül. Igaz, mindezt csak épen pedzi, de az általános közhely-kérődzés közepette megüdit minden új szó, minden egyenes ítélet.

Könyvének jobb része kivándorlóink hazatérő hajlamosságával foglalkozik. Meglepő naivitások mellett néhány éles fénycsikot sikerül a visszavándorlóokra s az amerikai milliók itthoni tévelygésére vetnie. Ügyes dolog a figyelem hathatós reáterelése Kanada jövőjére (szak-köreinkben erről már évek óta sok szó esik) s nem mindennapi humorral vallatja egymás ellen a közigazgatási hatóságokat s a határrendőrséget.

Már ahogy mindezt kihozza: az előadó-modor és az adatfelhasználás hebehurgyasága, ugyancsak leszállítják fejtegetései értékét. Nem győzöm bámulni azt a legénykedő nekigyürkőzést, azt a rekord-önérzetet, amellyel szerzőnk legegységibb ötleteit felvezeti, az öblös híreskedést a kérdés „beállításával”, a sztropkói stb. főbíróval, akit eddigelé „nem jutott eszébe megkérdezni senkinek”, a vizsgálat „elfogulatlanságával”: efélék foglalják le — finomabb idegek nem nagy öröme — könyvének majdnem felét. Ahhoz a józamatú kis dohányhoz minek ez az esetlen nagy pipa?

Ennél is nagyobb baj az adatok gondatlan felhasználása. Bíráltnak, megrostálásnak semmi nyoma. Az alispánok, akik erélyes biztonságú adataikat Farkasra bízták, remélem, kitűnő közigazgatási tisztviselők s tán egyikök-másikuk abból a kiháló öreg fajtából való, amelyet egykor Grünwald Bélában vagy Lévy Józsefben láttunk az alispáni széken. Merem hinni, hogy vannak köztük, akik a nagy tapasztalású régi vármegye józanságával látják és figyelik a vándorló magyarságot. Azonban nem hinném, hogy alispáni piros pecsétjük elégséges jogosítás arra, hogy Farkas a visszavándorlási statisztikát „teljesen megbízhatatlan”-nak nevezze. (49. old.) Ezt a statisztikát tudtommal ugyanaz a jeles gondosság állítja egybe, amely kivándorlási számadatainkat tiszta értelemmel és rengeteg szorgalommal győzi évek óta s amely a visszavándorlás összegeit a határállomások és a bevándorlási községek adatainak egybevetéséből szűri ki. De a Farkas által elgondolt ellentét a statisztika és az alispáni levelek számadatai közt, a valóságban nem is forog fenn: csak másról beszélnek a statisztikai közlések és másról az alispáni levelek; amazok a folyó év kivándorlásának %-ában mutatják ki a visszavándorlást, emezek a múlt esztendő alacsonyabb kivándorlásainak %-ában, hozzávetőleg pedig mindkettő adatai megállhatnak. Ha pl. X községből 100 ember vándorolt ki öt évvel ezelőtt (Farkas adatai szerint is a kivándorlók zöme néhány évig künnmarad) és ebből ma visszatér 50, akkor, jól mondja az illető alispán: a kivándorlók 50%-a hazajön. De ugyancsak ma már X községből egy esztendőben 500 új ember vándorol ki; ha már most egyidejűleg visszatér 50, akkor a statisztikának is igaza van, amikor azt mondja: visszatért a kivándorlók 10%-a. Csodálom, hogy Farkas *guter Europäer* létére nem döbbent vissza a szakértelem és elmélet ilyen és másfajta kikezdésétől. Ha holmi kijózanodott német vagy antiracionalista francia csipkedi meg a „gyönyörű elméleteket”, értem. Azt is, ha Eötvös Károly vastagnyakú, nagyeszű lomhasága csömörlik a szakértőktől. Nem lepott meg az sem, amikor az első kivándorlási ankéten az öreg Hieronymi nyugodt,

komoly, szakszerű érvelésébe egyszerre — sem előbb, sem utóbb szavát nem hallottuk — belesüvített Ugron Ákos főispán recsegő kiáltása: „ez kortesbeszéd, kortesbeszéd”. Egyszerre mintha a Boszporust láttam volna, ahol szembenéz két világ. De Farkas? Mi baja volt neki az elméletekkel? Gyenge gyomra lehet, ha Magyarországon is sokalja az elméletet.

Adatai magukban véve is nem egyszer sántikálnak. Szó sincs róla: ne nehezteljünk ezért a féltucat alispánra. Nem elég, hogy az egyszerűsített közigazgatás az ország minden problémáját az ő agyukon préseli keresztül, hogy reprezentálás, másodfok, állategészségügy, vízszabályozás, vetőmag, hajócsatorna, waggonhiány, szocializmus stb. mind olyan talányok, amelyekhez az ő fejöknek kell káptalannak lenni. A drágaság kérdésében pld. az Unió kormánya és a „copfos” osztrák megkérdezték a legjobb szakembereket, professzorokat, gazdákat, gyárosokat, kereskedőket, munkásokat és háziasszonyokat: Wekerle leiratot intézett az alispánokhoz. Mindez nem elég. Most még Hegedűs Lórántot is nekik kell lefőzniök.

Többek között két táblázat is van a füzetkében. Az egyik a Magyaróvári főbírótól, a másik a torontáli alispántól ered. Amaz járási kimutatás az utóbbi tíz évben Amerikába kivándorolt egyénekről községenként (1. 25. old.) és közli a járás 24 községéből hány nő, férfi és gyermek vándorolt ki. Közöl továbbá egy homályos rovatot, melynek fejét „a kivándorlás arányszáma” cím díszíti. Ez a rovat csak egy községnél (Halászi) van, egy törtszámmal, (0,11), kitöltve, bárha a többi rovatok szerint e községből nem vándorolt ki senki: se nő, se férfi, se gyerek. Mit jelent ez a „kivándorlási arányszám”? Hogyan lehet arányszámuk nem létező egyéneknek? És miért épen csak egyetlen derék mosoni falut ért a tisztesség, hogy „kivándorlási arányszáma” van? De térjünk át a kivándorlás okairól szóló utolsó rovatra. Meglep az óvári főbíró úr kitűnő emlékezőtehetsége. Tehát 10 évre visszamenőleg közli 550 ember kivándorlásának okát 24 községből. Itt községenként végtelenül gyöngéd árnyalatú disztinkciókai olvashatunk: Anatole France büszke lehetne ennyi szálfínomságra. Olvassuk, hogy a szolnoki 102 kivándorló csakúgy, mint a szentpétervári 21 „kenyérkereset” okából ment ki. Már az élelmes darnóiak, kisbodokiak, liptóiak „jobb kereseti viszonyok” végett hagyták el az ó-hazát; Feketeerdőből nem ment ugyan ki egy árva lélek sem (1. első rovat), de akik kimentek, szintén „jobb kereseti viszonyokért” mentek ki (1. 3. rovat). Általánosságokba merültek az aradi és kálnoki fantaszták, céljuk: „életjavítás”, míg a kimlei 20 ember nagy ravaszul „jobb munkakeresés” okával távozott, a tarcsai és

tétényi ötveneket pedig „kint levő rokonaik buzdítják a kivándorlásra”.

Tudtommal már megvolt a torontáli restauráció s így rátérhettünk a másik táblázatra, mellyel Jankó Ágost, Torontálmegye alispánja „kötelezte le mélyen” szerzőnket, „nagy fáradtsággal összeállítva” és járasonkint csoportosítva „megyéje Amerikába kivándorolt azon lakói által hazaküldött pénzösszegeket, kik visszajönni szándékoznak”. Ez az utolsó megszorítás szemet szúr Farkasnak is s aggódva, hátha egy-egy dollár belecsúszott a kimutatott summákba olyanoktól, akik nem „szándékoznak visszajönni”, megjegyzi, hogy a kivándorlónak ez a „meghatározása” nem tőle, hanem az alispántól származik. A gyönyörűen megvonalozott táblázat, melyet csak vérző szívvel merek megbolygatni, három oszlopra tagozódik aszerint, hogy „mennyi azon összeg, melyet Amerikába kivándoroltak *a*) itthon ingatlanaikat terhelő adósság törlesztésére küldöttek, *b*) melyért itthon ingatlanokat vásároltak, *c*) melyet a családtagok eltartására küldöttek, illetve itthon takarékpénztárba elhelyeztek”, vagyis szól a törlesztő-ember, a földéhes-ember s a takarékos családfeje pénzküldeményeiről. Itt különös lélektani bepillantásaink lehetnek a torontáli járások érzelemvilágába. A zombolyaiak, teszem, másfél millió törlesztés mellett szép arányosan majd ugyanannyit küldtek a családnak s takaréknak. Már a cseni famíliáknak felkophatik az álluk. A milliányi földpénz mellett egy árva garast nem kaptak. S azok a csélcsep perjámosiak: 700.000 koronát törlesztzenek és vásárolnak, de ne adj isten, hogy az itthon maradt családtagoknak egy krajcárt is juttatnának! Bezzeg a párdányi jámborok többet küldenek a családtagoknak, mint a földnek s meg esik a módosiak, kikindaiak, szentmiklósiak, pancsovaiak szíve is az ó-hazában maradt atyafiságon. Nem így az alibunári, becskereki, kani-zsai, törökbecsei járások bujdosói: hazaküldött egy millió koronájukból az alispán egy rossz vasat sem talált családtagjaiknál!

Nem véve számba e számok megbízhatóságát, azon kell tündönnöm: mit akar velök szerzőnk bizonyítani? Mert hogy a kivándorlók jobb keresetért, munkaalkalmakért, vagyonszerzésért, terhes adók miatt mennek ki, hogy sok pénzt küldenek haza törlesztésre, földvétele, takarékbba és családjuknak, a kivándorlás magyar irodalmának megannyi közhelye s bőségesen volt szó minderről a gyáriparosok ankétéjein is (abban téved szerzőnk, hogy ezek az ankétek foglalkoztak először tüzetesen a kivándorlással, mert évekkel előbb ankétezett már ez ügyben az Omge). Magukban véve a táblázatok igen szép, sőt mutatós dolgok; körülbelül az a szerepök manapság a tudós uraknál, mint régebben a latin citátumoknak. Néhányan már főiskolai karriert

is csináltak ily táblázatok révén; de az ő számoszlopaiknak legalább volt valami tessék-lássék jelentőségök, valamit megokoltak vagy cáfoltak, ellenben az ilyen összefüggés nélkül behelyezett „kimutatás” úgy fest, mint üres venyigék közt a madárijesztő.

Kételyeim vannak egyes visszavándorlási adatainak értéke felől is. Alsó-Fehérmegye főispánja pl. bekérte Farkas dolgozatához az összes megyéjebeli főbírák és polgármesterek idevágó jelentéseit. Ezek között a marosújvári főbíró azt tanúsítja, hogy „Amerikában két évnél tovább alig él valaki”, balázsfalvi kollégája már sötétebben lát, szerinte „az Amerikába kivándoroltak közül 3—4 éven belül harminc % hazatér”. (58. old.) Alig hiszem, hogy szomszédságos emberek, akik amerikai adataink szerint odakünn is fanatikusan összetartanak, ily elütő arányokban térjenek vissza.

Nagy hibája végül a füzetnek, hogy nincsenek eredményei. Farkas oly nagy feneket kerített mondókájához, hogy ez a megugrás a probléma kioldása elől valósággal meglepő.

Ezekben foglaltam össze Farkas Pál kivándorlási füzetéről megformált nézeteimet. E füzet nem szűkölködik való értékek nélkül, írója kétségtelenül tehetséges ember, akinek úgy látszik az a baja, hogy túlságosan sokfelé forgácsolja képességeit. Egyszerre dolgozik száz irányban, ír regényt, drámát, novellát, tárcát, bírálatot, vezércikket, kommunikét, politikai, történelmi és szociológiai könyveket. Mindezenfelül ritka mozgékonyaságú áttekintő, agitatori és szervező talentum, amellyel barátnak és ellenfélnek számolnia kell. De e sokoldalúságból hajt ki legnagyobb fogyatkozása: nincs ideje az elmélyedésre sem írásának, sem agitációjának, abban és ebben tömegárút termel. Hiányzik egyéniségéből az a szent türelem, amellyel az igazán értékesek várják ki a sikert és ennek az élesszemű embernek sokszor szinte szánalmasan kevés önbírálata van.

Utóirat: a félhivatalos visszavándorlásról. A minisztériumokban három hét óta permanenciában van a kapkodás. Százanként, telepenként jönnek-jönnek amerikai véreink a hideg óceánon s a nápolyi vizeken át, hol gályarab őseik eveztek háromszáz év előtt. Befutnak telelni az ó-haza csöndjébe, mint holt Duna-ágakba a lemaradt uszályok. Tavaszra, ha a jelek nem csalnak, húsz-harmincezer emberünk lesz itthon, aki: kipihente magát és visszakészülődik. 1906. december 4-én küldte el Roosevelt trösztverő *Üzenet*-ét az ősi *fraternity and mutual equity* nevében. És pontosan egy évvel ezután a Magyar Gyáriparosok Szövetségének második kivándorlási ankétje már kizárólag a hazatérőkkel kénytelen foglalkozni; sőt a kivándorlóknak ter-

vezett központot is, nagy sietve és tán elsietve, visszavándorlási munkaközvetítővé fokozza le. E központ ellen két elvi kifogás merülhet fel. Az egyik, hogy nem lehet munkaközvetítésről szó ott, ahol nincs munka. Tél közepén vagyunk, itthoni munkásaink $\frac{2}{3}$ -a is munka nélkül kénytelen felélni nyári keresetét, bizonyos ipari üzemek a kitavasodásig szünetelnek (építőipar, földmunkák, hajózás stb.), ezért újabb munkástömegek elhelyezéséről — egy-egy már betöltött rést leszámítva — májusig szó sem lehet. A tél elmúltával pedig, ha nem is jön rendbe addig az amerikai ipar, beleszólnak a munkanélküliségbe a kanadai hívogatás, mely a városokba tóduló parasztság nyomása alatt telente elcsendesedik s a munkás nélkül küzködő nyugat-amerikai mammuth-farmok. Másik hibaforrása a tervezett központnak, hogy az élesen érdekelt munkásszakszervezetek bevonása nélkül akarják megteremteni. Delegáltjaik meghallgatása, megengedem, nem okoz mindig zavartalan örömet a tompított és disztिंगvált érintkezéshez szokott ankéteken. Sokszor színeznak, túloznak, eltérve a tárgytól általánosítanak és elvetik a súlykot. Ezenfelül elvi szempontjaik erőszakolását mindenre és mindenkire akadékoskodó gáncsvetésnek nézi az eredményeit féltő pozitivitás. Mellőzésök mindazáltal jelentős szellemi veszteség és gazdaságpolitikai képtelenség.

Sajnálatomra nem ez a kettős kifogás ihlette meg a belügyminiszter valamelyik hisztérikusát, amikor egy félhivatalos cikkben lepecskondiázta a két ankét előkészítését, szervezetét s kiváltképen illetékességét. (L. *Magyar Hírlap* XVII. 269. sz., erre Hegedüs válasza: *Az Újság* V. 290. sz., végül Farkas Pál illetékességi döntvénye: *Magyar Hírlap* XVII. 291. sz.).

Mint ahogy a nürnbergi harangjátékon pontban tizenkettőkor kiugranak a választófejedelmek és meghajolnak a császár előtt, úgy jelent meg a félhivatalos végszóra a pontos és elkerülhetetlen Farkas Pál, hogy a *Magyar Hírlap* első helyén meghajtsa magát „a távolabb álló körök” előtt és szilánkokra szedje a gyáriparosok ankétjét. Ócsárló fáradalma kárbaveszett: vezércikkével egyidejűleg jelent meg a belügyminiszter visszaszívó cáfolata, melynek szomszédságában úgy fest Farkas, mint a kortes, akinek a kandidátusa odébbállt. Az ankét — Farkas Pál szerint — „abba a végzetes hibába esett, hogy nem tudta magát túltenni a politikai, a felekezeti (!) és a gazdasági érdekszemponatokon.” „Sivár” volt és „meddő”, „nívója messze alatta maradt még a középszerűségnek is” és „úgy tudományos mint praktikus szempontból szócséplést végzett.” Bocsánatot kérek: ez már egy kissé jupiteri hang. Nem *pro domo* érzékenykedem. Hiszen Farkas Pál szíves volt e sorok írójának felszólalásával is kivételt tenni. De nem hagy-

hatom szó nélkül, hogy nem tudom miféle célzattal elrvaszkodjanak olyan fényesen megcsolgált államférfiúi és tudományos érdemeket, mint aminőket az ankét megtámadott tervezője, előadója és lelke: Hegedűs Lőránt, barát és ellenfél előtt, zseniális és vaserélyű munkájával szerzett. Megengedem: lehettek az ankéteken zöld fecsegések is, de higyje meg Farkas: ilyenektől még a Magyar Egésztudósok Egyesülete sem mentes. Másfelől tárgyias nézéssel senkisem tagadhatja, hogy tömérdék új szempontot, meglepő adalékot és gazdag okféjtést tartalmaz ez a kivándorlási vita. Ami pedig „felszínes” előkészítését illeti, szerény nézetem szerint a tárgyalt öt pont között nincs egy sem, amelyet tisztázni érdemes és szükséges ne lett volna s amely ne állna szoros kapcsolatban a kivándorlással.

Sajnálattal látom, hogy amikor közéletünk minden vonalán a qualitás vívja élet-halál-harcát a quantitással, az olyan különb sorsra érdemes ember is, mint Farkas Pál, ez utóbbihoz alázkodik. Ne vegye rossz néven, ha Hegedűs Lőránt szakértelme ellen intézett *campagne*-ja emlékezetembe idézi a vállalkozó szellemű Vespucci Amerigo esetét, aki Kolumbusz után még egyszer fölfedezte az új-világot és — ha jól tudom — dicsekvő könyvet is irt erről. Kortársai hitelt adtak neki s az új földrészt róla nevezték el. Nem akarom hinni Farkasról, hogy a magyar Amerikát illetőleg hasonló becsvágy nyugtalanítaná.

ifj. Leopold Lajos.

Vannak-e még vademberek és emberevők? (*Bíró Lajos* *cikke a Természettudományi Közlöny 1907. okt. számában.*)

Bíró Lajos hatalmas akaratát csodálom, nagy bátorságát értékelem, a természettudományok terén szerzett kiváló érdemeit becsülöm. Hangsúlyoznom kell ezt akkor, mikor szociológiai elveinek bírálása több lényegesebb ponton ellentmondásra kényszerít:

A kiváló tudós a természetvizsgálók XXXIV. pozsonyi vándorgyűlésén a pápuáról és szomszédjairól számolt be. Elmondta, hogy e kőkorszakbéli műveltségű népek földközösségben élnek; pénzt nem ismernek; politikai tekintetben az európai társadalomtól nagyon elütnek. Ennek ellenére szerinte „erkölcsi életük szintén megüti az általános emberi mértéket . . . elismerik a jót . . . ami nálunk erény és bűn számba megy, azt ott is annak tekintik”.*) Eddig azt hittem, hogy az erkölcsi elvek mindig adott társadalmi viszonyok együtthathói. A babiloniak és akkák; középkori keresztények meg ainszok morálja azért tér el a mienkétől, mivel más gazdasági és kulturális viszonyok

*) Ritkítás tőlem.

terméke. Bíró és nézetem között való ez az eltérés gondolkodóba ejtene, ha a híres magyar utazó szerencsére másutt és fenti nézetével azt hiszem némileg ellentétben ki nem jelentené: „Azokat a különlegességeket s eltéréseket, amelyeket náluk (pápuáknál és szomszédjainál) észrevehetünk, megmagyarázhatjuk éghajlatuk, földrészüik és egész természeti környezetük másféleségéből.”*) Tehát nincs abszolút jó vagy rossz, hanem a milió határozza meg tetteinket. Cselekvésünk adott viszonyok szükségszerű következése. A pápuák emberek, miként mi; csak más emberek. A természettudós tárgyilagos vizsgálódásnál nem mondja jónak az édes cukrot, avagy rossznak a maró vitriolt; a szociológus sem zeng himnuszt a nagylelkűségnek és nem hullat könnyeket az emberevés fölött. Maga Bíró Lajos is aligha kesereg, amikor leírja a rabszolgatartó hangyákat; ellenben az emberevés — felháborítja: „Az emberevés mindenütt csak társadalmi kinövés és torzulás . . . Mint társadalmi kinövés előfordul az emberevés ma is Új-Británia, Új-Írland szigetén is némely helyen, de nem olyan rendszeres intézmény, amilyennek mi elgondoljuk, hanem emberi rosszindulatból származó torzkinövés.” Ezzel szemben a szociológusoknak — azt memém mondani — majdnem egyhangú véleménye szerint a kannibalizmus bizonyos fejlődési fok *természetes* együttthatója; üzték, Európát sem véve ki, mindenütt és a barbár népek, a pápuákat sem kivéve, ma is nagy mértékben hódolnak e szokásnak. **) Hasonlóképp a társadalmi jelenségek igen kevés kutatója írná alá az emberevés e sajátságos magyarázatát: „A kannibalizmusnak ezeknél a népeknél tökéletesen az a szerepe van, sőt indító oka is az, mint az európai társadalom egyik szegényfoltjának, a vérbosszúnak.” Mellesleg jegyzem meg, hogy a vérbosszú „szegényfolt” c. jelzője furcsán hat arra, ki e szokásnak általánosan elterjedt voltáról tud. ***) Sajátságos különben az emberevésnek vérbosszúból való levezetése, mikor igen számos adat tanúsága szerint gazdasági szükség: húséhség vitt e szokásra, †) Bíró alkalmasint maga sem tulajdonít nagyobb jelentőséget ezeknek a kijelentéseknek, melyeknek egyedüli érdeme az, hogy segítségükkel pápuákról tartott tudományos előadás keretébe bevonhatja Zách Klára esetét és ennek révén nemzeti történelmünket ...

A vallásról mondottak ellenben már nagy figyelmet érdemelnek: „...jóformán még vallásnak is alig találjuk félreismerhetetlen nyomait. . . . Vallásról egészen más értelemben lehet szó a pápuáknál, mint minálunk, mert hiányzik annak minden külső megnyilatkozása. Teremtőt, jó és rossz szellemeket, boldogabb túlvilági életet hisznek ők is, de ezek tisztelésének, imádságnak, bálványokban vagy szertartásokban való érzékítésének jelét nem látjuk” . . . ††) Lippert ugyanis

*) Ritkítás tőlem.

**) Példákat Sutherland: *The Origin and Growth of the Moral Instinct* I. k. 387—389. — Hobhouse: *Morals in Evolution* I. k. 247—253. lap. — Lippert: *Kulturgeschichte der Menschheit* I. k. ^80—483. — Andree: *Die Anthropologie*.

***) Részletes adatokat lásd: Westermarck: *The origin and development of the Moral Ideas*. I. k. 476—483.

†) Lippert: i. m. II. k. 248—282. lap. — Letourneau: *L Evolution de la morale* 81—97. — Spencer: *Socol*. IV. k. 796. lap.

††) Ritkítás tőlem ered.

tudomásom szerint senkitől eddig kétségbe nem vont határozottsággal állapítja meg, hogy a pápuák a fetisizmus igen könnyen érzékelhető és megfigyelhető vallásának hódolnak.*)

Meglehet, hogy Bírónak a vallásra, emberevéssre és vérbosszúra vonatkozó megfigyelései meg elméletei pontosabbak az utazók egész rajától gyűjtött és a szobatudósok tömegétől feldolgozott adatoknál. Hisz ő maga mondja: „Sok ember nem tud annyit megfigyelni 30 év alatt, mint a vizsgálódás módszereiben jártas ember ugyanannyi nap alatt.” Csakhogy a vizsgálódás módszereinek elemi feltétele a helyes osztályozás. Már pedig ez ellen kiváló hazánkfia nagy bünt követ el: „A vadaknak nevezett népek között is a legutolsók közé szokták sorozni az Új-Guineában élő pápuákat és az Új-Guinea körüli lévő szigetség lakóit . . .” Vajjon kik sorolják a legutolsók közé a falvakban élő, földműveléssel foglalkozó népeket?! Aki bushmannokról, akkákról, szemangokról, veddákról és sok egyéb népről hallott, az e feltevést keményen elítéli. A legelterjedtebb — vadak, barbárok és civilizáltakra történő — felosztásban pld. Új-Guinea lakóit az alacsonyabb barbárok csoportjába sorolják és 40-nél több, náluknál alacsonyabbrendű alsó-, közép- és felsőfokú vadat helyeznek eléjük. Mit szólnánk ahhoz a természettudóshoz, ki túskebeőrüeket a protozoák közé osztályozná? Az ilyenféle összekeverés nemcsak módszertani tévedés, hanem a szociológiában pld. azt is igazolja, hogy hibás minden oly megállapítás, mely a földművelés, törzsszervezet és állandó lakhely rnódosító hatását egyáltalában nem értékeli, avagy nem vesz arról tudomást. Már pedig enélkül és általában előképzettség híján nem szabad társadalomtudományt üzni. Biró Lajos érdeme, hogy e nagy, bár nem ép új igazságot saját példájával is igazolja.

Harkányi Ede.

Az antik kapitalizmus.

(Le capitalisme dans le monde antique. Etudes sur l'histoire de l'économie romaine. Par C. Salvioli, professeur à l'université de Naples. Traduit sur le manuscrit Italien par Alfred Bonnet. Paris, V. Giard & Brière 1906.)

Ha volna néhány száz ilyen kötetünk, akkor a szociológia tudománya ma már megalapozott volna; a pontosan megállapított tények és összefüggések biztos rendszerén épülhetne fel. Salvioli könyve, mely nem az egész antik, hanem csak a római gazdasági életet vizsgálja meg, fontos tett ebben az irányban.

Salvioli problémája az volt, hogy milyen értelemben lehet ókori kapitalizmusról beszélni? Vajon igaza van-e Rodbertusnak és Büchnernek, akik azt tartják, hogy az ókori gazdaság a házi típust nem haladta túl, avagy annak az iránynak, melynek legkiválóbb vezére Eduard Meyer és amely azt tartja, hogy az antik római világ minden ízében modern képződmény volt, melyben a mai kapitalizmus minden lényeges vonása az ipari szocializmusig feltalálható? *)

*) Lippert: i. m. II. k. 377. 1.

**) v. ö. *A történelem legnagyobb problémája* c. s zemlét a *Huszdik Század* 1907. decemberi számában.

Salvioli ment minden előzetes elmélettől, hanem magához a gazdasági realitás vizsgálatához fordul nagy tudással és tisztánlátással. Eredményeit, melyeket a tényeknek mindig érdekfeszítő tömegével támogat, a következő pontokban lehet összefoglalni:

1. A római termelés családi és agrikultur jellege mindvégig erősen domborodik ki.

2. A gazdasági életet a termelési eszközök egyszerűsége és spontánsága, kevés természeti erő felhasználása, csekély forgalma, lassú tőkeképződés, kevés produktív munka, luxus-kereskedelem jellemzi. A gazdagság forrása csaknem kizárólag a hódítás és az uzSOR; szétosztása pedig tékozlóan improduktív.

3. Ha az ember összehasonlítást akar, akkor azt lehet mondani, hogy a császári Róma közelebb van a XVI. és XVII. századbeli Európához, mint a modern Angliához és Franciaországhoz, hogy gazdaságilag és katonailag Japánhoz hasonlít, annak átalakulása előtti korszakában . . ." (314.) Más szavakkal: Az antik népek nem haladtak túl a kereskedelmi és uzSORás kapitalizmus korszakát.

4. „Nem létezvén az ok, nem létezhettek a modern kapitalizmus különleges következményei sem, vagyis a társadalmi termelés és a kapitalisták általi appropriáció, a piacokért való küzdelem, a verseny és a krízisek, a munkanélküliek, a gazdasági bukások és a termelő erők krónikus fellázadása a kapitalizmus formái ellen.” (316.)

5. Tévedés azt állítani, hogy a kézműiparnak rabszolgajellege volt. Ellenkezőleg, a rabszolgaság mellett létezett egy szabad iparos osztály, mely nem volt kizsákmányolható, mivel „a termelési eszközök birtokukban vannak és megrendelésre dolgoznak . . .” (201.)

6. Ennélfogva modern osztályharcról sem lehet szó, hanem az ókori osztályharc egyszerűen „a földbirtokosok és a vagyontalanok, a szegények és a gazdagok, a hitelezők és az adósok közötti harc.” (317.)

7. Mindezekből következik, hogy „nem létezett ipari burzsoázia és hogy a városok nem voltak gazdag ipari központok, melyeket egymással és a birodalom többi részeivel állandó gazdasági forgalom köt össze és amelyek így egy nagy nemzeti gazdaságba egységesülnek . . .” A római városok a nagy földbirtokosok székhelyei, „akiket egy sereg rabszolga, kliens, naplopó proletár és egy kis csoport kézműves, kereskedő, orvos, rhetor, pap és köztisztviselő vesz körül.” (273—274.)

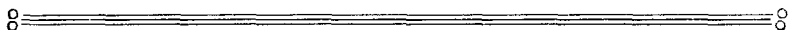
Szerzőnk végkonklúziója ez: „Az antik köZgazdaság jellegét ez a két tény adja meg: a tőke fogalmának, mint a javak önálló forrásának, mint termelési tényezőnek hiánya a jogászoknál; a szabad munka minden jogi szabályozásának hiánya, aminek megfelel a klasszikus nyelvekben oly szó hiánya, mely teljesen visszaadná a munka kifejezését.” (275.)

Rendkívül érdekesek Salvioli fejtegetései a római világ összerokadásáról, melyet ő is, miként Meyer és társai, egy belső felbomlási processzusnak tart. A válság képe éppen nem teljes és lefolyásának S. adta leírása nem egy kételyt hagy hátra az olvasóban. A végeredmény azonban kétségtelenül az, hogy a kisbirtok összetöri a latifundiumokat s az egész gazdasági élet a legprimitívebb természeti gazdaságba süllyed vissza, mely a pénzt nem ismeri.

S. könyve nem csupán egy nagy gazdasági korszak szerkezetének pontos anatómiájára és a gazdasági erők kölcsönhatásainak felderítésére való törekvés, hanem nem egyszer termékeny módszertani és általános társadalom-fejlődéstani szempontokat nyújt. Az antik gazdagság katonai és uzsorás eredetének feltárása csaknem tökéletesen megegyezik Sombart kutatásaival modern gazdagságunk kezdeteire vonatkozólag.

Módszertani tekintetben legjobban gondolkodóba ejti az embert Salvioli következő megállapítása (ki mellesleg megjegyvezve a legkegyetesebb tisztelettel méltányolja Marx életmunkáját): „A családi termelésnek és a ház autarchiájának egyik következménye az volt, hogy a gazdasági jelenségek nem vegyültek be a társadalmi életbe és nem volt meg az a fontosságuk, aminővel ott bírnak, ahol a termelés társadalmi. Ennek az lett a következménye, hogy a közhatalmak oly módon tudtak a gazdasági jelenségekre hatni, mely többé nem volna lehetséges a modern társadalmakban, melyekben ellenkezőleg a gazdasági jelenségek határozzák meg a politikai akciókat. Így volt lehetséges, hogy a keleti deszpotikus államok és Róma meg Athén kormányai olyan vállalatokhoz kezdhettek, melyeknek gazdasági rugóit hiába keresnők. Ez azt mutatja, hogy a gazdasági tényező kizárólagos kutatása, mely jogosult a jelen korban, tévedésekre vezethet az antik történelem magyarázatánál. . . . Nem léteznek minden korra azonos mértékek, sem minden okozatra, melyek a különböző korokban előfordulnak, azonos okok.” (313.)

J.

A nagy börtön. Révész Béla
kötete.

Révész Béla komoly figyelmet, elmélyedő olvasót érdemel. Valaki ő a sok, vonal alá robotoló senki közt, de valaki marad így kötetbe gyűjtve is. Művészi ambíciója meredek utakra tűzeli, s nem mindennapi a magasság, amelyet el tud érni.

Tárcaíró, de nem az öthasábos léhaságok embere, akivel elég egy szakasz villamos-úton foglalkozni. A legtöbb aprósága olyan súlyos szociális tárgyra, olyan érdekes lélektani helyzetekre és bonyodalmakra nézve, hogy úgy tetszik, mintha sokkal hosszabb lélekzetű novella, sőt talán regény kereteibe jobban illenék, s hogy a tárcaforma csak a kényszerűség Procrustes-ágya, amibe a novella teste csak csonka tagokkal nyomorodik. Ez azonban csak látszik, mert az író a legtöbbször öt-hat oldalon úgy beállítja, megalapozza, csomózza, s újra kibogozza történeteit, hogy a lapok százain sem lehetne jobban; hogy nincs hézaga a cselekmény folytonosságának, kerekdedségének, nincs híjja pointejának s nincs hibája sem a hangulat egységének, sem a lelkek elemzésének és színházisának, sem a művészi munka egyéb komolyságának.

Révészt hevesen megragadja a tárgya, elevenen él az benne, s az író hasonló hevességgel igyekszik élményeit s látásait újra kivetíteni, megjeleníteni.

Ha van hibája korholnivaló, az ebből a hevességéből folyik. Ebből fakadnak szertelenségei, fakad az is, ha — ritkán — túlmeleg az igazságon. Gyakorta annyira részletez, oly verejtékesen árnyal szinonimák özönével, hogy elkábít. Majd megint gyötrelmeként nehezedik idegeinkre az az eljárása, hogy egy-egy cselekvés folyamatának minden egyes stációját végig szenvedtetni velünk az elhatározás első, halk megrezdülésétől az agysejtekben egészen a végrehajtó izommozgásig. S innen származnak lényegében újszerű, nagy erejű stílusának bántó sajátosságai, csömörlésig ismétlődő modorosságai, túlhalmozott, keresett kapcsolatai, ízléstelen cikornyája is, úgy hogy kezünk olykor fáradtan ejti le könyvét és önkénytelenül könnyebb, egyszerűbb és kellemesebb olvasmány után nyúl, mint például Herczeg Ferenc után.

Pedig egész világ a különbség közöttük, s bizony nem egy tekintetben nem az oly népszerű s a maga nemében érdemes író nagyság javára. A biztos ízlésű, előkelő elbeszélő *de haut en bas*-perspektívájáért sokszor nem adnók cserébe ennek a küzdő kezdőnek fölfelé, messze szegzett tekintetét, s amannak önmérsékleténél, világfi-hűvőségénél, gondos pocsolyakerülésénél sokszor jobban szeretjük a Révész hevét, aki forró fejvel, lázas kézzel rohan neki az életnek, bár gyakran megesis, hogy fertőbe lép, s förtelem az, amit onnan kimarkol.

Azután: Révész könyve ismét egy dokumentuma annak, mily hamis volt az a tanítás, hogy a naturalizmus legjellemzőbb jegye a Flaubert és Zola állítólagos *impassibilité*-ja, valaminthogy milyen könnyen mosódnak egymásba ennek a művészi iránynak és az érzelmes romantizmusnak és álomdús szimbolizmusnak iskolás határai.

Révész tárgyköre a „nagy börtön”; prózailag: az élet. A társadalmi rend bűnbakjainak, a testi-lelki „nyomorúság jegyeseinek”, az elnyomottaknak, szegény zsidóknak, perditáknak, testtel-lélekkel kúfarkodóknak, a polgári pályáról lesiklottaknak, a röggel küzködő vagy a nagy kővárosba cselédsorba ideszakadt parasztoknak világa. Akikre csikorogva fordult rá a zár, s akiket az utolsó remény az orruknál fogva vezet, hogy próbáljanak mégis fölkapaszkodni a rostélyra, ki tudja, hátha derül nekik még egy kicsi fény. S bármily sötét ez a „nagy börtön”, alakjaira, ha bágyadtán is, mégis engesztelő sugarak szűrődnek. Elárulják, hogy az alakok megteremtőjének szemébe könnyek toluáltak, amikor őket megteremtette, akárhogyan viaskodott is — modern ember, modern író — ellenük.

A vérző festmények: *A másikért*, *A táborigyón*, a Gogol-szerű groteszk határán mozgó *Rokoska trombitái*, a kitűnően ellesett *Dúló csaták után*, *A gépszedő*, *A kincs elrepül*, a brutális igazságú s Maupassanthoz is méltó *Grim-család*, az evangéliumos hangulatú *Jön a Megváltó*, a földes ízű *Megszületett*: íme egy pár cím, amelyet a kötetből, kevés salak közül, mint szememben nemes ércet, kiragadok. Ezekkel Révész, úgy tartom, igazi szociális irányú elbeszélőnek bizonyul, aki úgy invencióban, mint előadásban utóléri Bródy Sándor legjobb ilyenemű dolgait. De mellette sem mutatkozik fölösleges ismétlődésnek, mert az irányt eredeti talentummal továbbfejleszti komoly tartalomban, a színek és hang mélységében, a fölfogás távlatában.

Révész, amint néhány rajza (*Néma énekek* stb.) bizonyítja, a khaotikus, lázas álmokat is kedveli. Én nem. Ezekben a nyugtalan stílust kétszerte kellemetlenebbül érzem a nyugtalanul kavargó tárgy miatt.

Révész hibái nem a szegénység hibái; sőt inkább a gazdagságéi. Komoly tehetsége még szemlátomást forrong, feszül, keres, és ki-kitör dongái közül. Erős a reményem, hogy egészen kiforr majd, egészen nemesre tisztul. S ha talán nem is ambicionálja a magyar szociális regény oly parlag területének művelését, kitűnő, egyre haladó művelője lesz a magyar szociális novellának és rajznak, amely igazán modern, igazán hivatott, meggyőződött, derék munkást ugyancsak elszomorítóan, szégyenletesen csekély számmal tud fölmutatni.

w. ö.

8

8

A beltenyészet hatása a termékenységre és a változékonyságra. (*Castle, Carpenter stb.: The effects of inbreeding and selection upon the fertility and variability of Drosophila, in. Proc. Am. Acad. Arts and Sci. 1906. Plate után.*)

A kérdés tanulmányozására az öt szerző egy tervszerű és tekintélyes számú egyéneket és ivadékokat felölelő kísérlet-sorozatot indított meg a *Drosophila ampelophila* (gyümölcs-*légy*) nevű fajjal, amely azért látszott alkalmasnak a kísérletekhez, mert közösleges szobahőmérsékletnél is egész

éven át tenyésztethető. A kísérleteket (testvér vagy közel rokon egyéneknek egymásközi párosítását) 59 nemzedéken át folytatták, anélkül hogy az egyes egyéneken a szervezet ellenálló ereje, a test nagysága vagy a termékenység tekintetében a degenerálódásnak valamely jelét vették volna észre. Sőt a hatodik, illetve tizenötödik generációig a változékonyságot sem befolyásolta a beltenyészet. A kifejlett állatok a petéből való kikelés után 39 óra múlva már ivarérettek és 48 óra múlva már új petéket raknak, melyeknek újbóli kifejlődése 10—15 napig tart. A generációknak ez a gyors váltakozása a kísérlet-sorozat időtartamát lényegesen megrövidíti. A hímek és nőstények a testalkatban alig mutatnak eltérést s 3—4 hétig élnek. Egy nősténynek több kopulációra van szüksége, hogy az összes petéi megtermékenyíttessenek. Parthenogenesis, azaz megtermékenyítés nélküli fejlődése a petéknek nem fordul elő. Hímeknél a terméketlenség gyakoribb, mint nőstényeknél. A főeredmények, melyeket a szerzők a kísérletekből levezettek, a következők:

I. A beltenyészet árthatatlansága. Ennek megállapítására az A-sorozatot $3\frac{1}{2}$ éven át 59 nemzedéken keresztül tenyésztették, miközben a termékenység nagy változatosságot mutatott. Legalacsonyabb fokát érte el a 31. nemzedéknél, ahol egy párra csak négy utód esett; a legmagasabbat az 55-nél, hol egy pár 308 utódnak adott életet. Télen a termékenység általában csökkent, nyáron emelkedett. Annak bizonyítására, hogy a termékenységet a beltenyészet nem csökkenti, hanem az mindig a fajra jellemző átlagos ui id-szám körül mozog, ide igtatjuk az M- és N-sorozatok 14 nemzed „Két fel-tüntető táblázatát:

A nemzedék száma :	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Átlag :
M-sorozat :	213	321	223	343	205	264	273	146	272	248	399	323	352	335	280
N-sorozat :	231	376	207	428	307	302	308	242	219	211	277	247	289	195	278.5

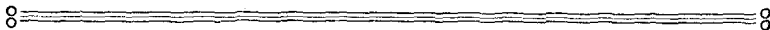
II. Előfordulnak kisebb és nagyobb termékenységű race-ok s ez a tulajdonság öröklékeny. Például az A-sorozat egy kisebb termékenységű race volt, egy párra átlag 128 utóddal; F-sorozatnál 200, D-nél 228; M és N a 280-as utódszámmal magasabb termékenységű race-ok voltak.

III. Kisebb és nagyobb termékenységű race-beli egyéneknek kereszteződéséből egy nagyobb termékenységű sorozat indul meg, ha a nőstény a termékenyebb race-ből, a hím a kevésbé termékenyből volt véve; fordított esetben a sorozat kisebb termékenységű lesz. Például ha a hím az A-, a nőstény a D-sorozatból való, az átlagos utódszám lesz 255; ha a hím való A-ból és a nőstény D-ből, az átlag-szám csak 129 lesz. Ebből következtethető, hogy a peték száma a nősténytől függ, mert a hím spermája minden esetben elegendő.

IV. A termékenység fokozása érhető el az amúgy is nagyobb termékenységű race-ok keresztezése által. Ezen megfigyelésből a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy ha az ilyen keresztezésnek a termékenységet fokozó hatása van, akkor a nagyon hosszú ideig tartó beltenyészet a termékenységet mégis csökkenteni fogja.

A fenti kísérletek a biológia szempontjából mindenesetre figyelmet érdemelnek, ahhoz azonban nagyon is egyoldalúak, hogy más fajokra vagy egyenesen az emberi társadalomra vonatkozólag valami valószínű következtetést vonhatnánk le belőlük.

F. Zs.

A városok keletkezése a
*középkorban. (Werner Sombart;
 Die Entstehung der Städte im Mittel-
 alter. Rivista diScienza 1907. n. III.)*

A városok keletkezésükre s fejlődésükre nézve lehetnek vagy fogyasztók vagy termelők. Sombart megteszi e megkülönböztetést a középkori városokra is, bár a termelésnek rájuk nézve nem tulajdonít nagy pontosságot.

A fogyasztók. A középkori városok legnagyobb része keletkezésük első századaiban tisztán fogyasztó volt. Fogyasztó város alatt érti azt, amely a lakosság életfentartására szükségeseket nem maga állítja elő, hanem kívülről kapja (a mezőgazdasági munka többlet-termékumát) különböző jogcíme — adó, rente stb. — alapján ellenérték szolgáltatása nélkül. A fogyasztó város fősajátsága, hogy alapítói azok a fogyasztók, kik e külső jövedelmeket húzzák, a népesség többi része pedig azokból telik ki, akik ezeknek dolgoznak s ezáltal jövedelmükből részt kapnak. Az eredeti, primár városalapítók a fogyasztók; a termelők csak származék, sekundár alapítók.

Hogy fogyasztó-város előállhasson, szükséges mindenk előtt, hogy valamely helyen elég nagy fogyasztási alap gyűljön össze. Ezt összehordhatja egy vagy egy néhány hatalmas fogyasztó, egy király, vagy 1000 nyugalmazott generális. S kik voltak a középkori nagy fogyasztók? A tartományurak és földesurak. A városok első csoportja, mint világi és egyházi fejedelmek székhelye áll elő. Két tényleges összefüggést állapíthatunk meg ez urak s a városok között. Virágzó városok, ha p. o. a püspökség belőlük máshová helyzetetett át, egyszerre hanyatlásnak indultak; és a városok nagysága és gazdagsága egyenes arányban állott a bennök székelő fejedelem hatalma s hatalmi körének nagyságával.

E nagyfogyasztók mellett egész tömege van még a kisebb, de szintén csak földjáraadékból élő fogyasztóknak, akik ismét jelentékeny fogyasztási alapot alkothatnak. Így a sok egyház és zárda, melyeknek ugyan nem jelentéktelen jövedelmük volt. Ezekhez járulnak a tanulók és diákok, akik szintén a városon kívülről nyerték eltartásukat. Azután a városba költözött földesúri famíliák, amelyek szintén földjáraadékból éltek. S természetes, hogy ha földjáraadékból élők a városalapítók s fentartók, annál nagyobb és gazdagabb a város, minél több a földjáraadékot húzó s minél nagyobbak az egyes földjáraadékok. Más szavakkal: a földjáraadék, melyet a városban elfogyasztanak, függ egyrésztől a vonzóerőtől, melyet a város a vidéki földesurakra gyakorol, másrésztől a földek termékenységétől, melyek a városban lakó földesurak kezeiben vannak. Innen van az északitáliai és flandriai városok elsőbbsége, melyeknek vidéke már a középkor elején buja kert volt. Szerepet játszik még a városok alakulásában a védelmi szempont, mert a katonaság megint csak fogyasztó volt.

A termelők. Sombart szerint a termelés nem játszott nagy szerepet a középkori városok alakulásában. Igaz ugyan, hogy alig képzelhető város, melyben a lakosság egy része magát ne ipari vagy kereskedelmi tevékenység által tartaná fenn, amelyben senki sem volna, aki saját munkája eredményét a másokéval kicserélné. S a középkorban sem hiányzott ez a rész egy városból sem teljesen. A városiak egy része a körülfekvő vidék számára dolgozik: ipari tárgyakat termel vagy szállít távolabbi helyekről. De egyáltalában nem lehetett ez a középkori város életidege: nagyon elterjedt volt még ehhez a családi gazdálkodás s nem volt elég magas kultúrfokon a lakosság.

Valamivel nagyobb jelentőséggel bír a középkori városok egy némelyikére a nemzetközi kereskedelem. De ennek a hatását sem szabad túlbecsülni. A kereskedő város azon lényeges tulajdonságánál fogva, hogy az eltartására szükségeseket kis összegekben széles körből húzza, igen nagy, tisztán kereskedeleméből élő városok nem lehetségesek akkor, midőn a forgalmi technika oly kevéssé volt még kifejlődve, hogy kiterjedt, nagy áruforgalmú kereskedelem lehetetlen volt; de nem lehetségesek kifejlett forgalmi technikánál sem, mivel ez növelvén az áruforgalmat, lenyomja a nyereség arányát; minthogy a kereskedői nyereség fordított arányban szokott állni az áru mennyiségével. Ha a profit aránylag magas — mint volt a középkorban — kicsi az áruforgalom s megfordítva. Úgy hogy csak nagyon kis számú népesség élhetett meg

tisztán kereskedésből. Ha p. o. egy 14-ik századbeli lübecki polgár átlagos jövedelméül 300 márkát veszünk mai értékben s 20% profitot, úgy akkor is csak körülbelül 2000 embert tudott volna eltartani a kereskedelem Lübeckben. D.

Népköltési gyűjtemények. Két folklorisztikai munka fekszik (*La poesia popolare italiana. Studj az olvasó előtt. Mind a kettő-di Alessandro D'Ancona. Livorno,* nek közös tárgya a népköltés — de *Giusti. — A magyar népköltés re-* különböző a feldolgozásuk nézőpontja. *mekei. Szerkesztette s a bevezetést* D'Anconaé inkább irodalmárok szá- *írta Vikar Béla. Budapest, Lampel.*) mára való összefoglaló mű, mely az olasz népies lírai költészetet legrégebb emlékeitől napjainkig kíséri és magyarázza. Vizsgálja az ősi lírai szerkezeteket és végigvezeti a variánsok nagy számát a változatos szövevényű olasz történelmen napjainkig, mélyreható bírálattal használva fel a létező gyűjteményeket, számszerint mintegy hatvanat.

A magyar, népszerűsítő munka, mely sok ezer előfizetett példányban megjelenő gyűjteményes sorozat számára készült. Bárminő paradoxonnak tessék is, hogy népköltészetet népszerűsíteni kelljen, vagy lehessen, mégis égő szükség volt az ilyen munkára, mert az eddig készült gyűjtemények túlnyomó részben a variánsok tömegének több-kevesebb szakértelemmel történt száraz összesöprései voltak. V. munkája mintegy 1200 darabot tartalmaz a legjavából, a legjobb gyűjteményeknek és magának a szerkesztőnek egy negyed századon keresztül gyűjtött anyagából összeválogatva, az ország minden magyar vidékéről. Példaképe a tudományos rekonstruálásnak és ezáltal az érthetővé tevő népszerűsítésnek. Szemben az elavult, de még mindig élő Grimm-féle iskolával a legmodernebb tudomány színvonalán áll. Ellentétben avval a felfogással, hogy t. i. a „nép” mint megfoghatatlan metafizikai miség, vagyis a néplélek vagy népszellem alkotja a népdalokat, az a felfogása, hogy csak egyes, legfeljebb ismeretlen, költői tehetségek (nótafák) költik.

A népdalt csak nagy gyéren sikerül abban az első alakban meglelni, amint keletkezik. Mire szemünk vagy fülünk ügyébe kerül, rendesen már egészen vagy részben más költeménnyel van dolgunk. A nótafák környezetének befolyása, esetleg a szomszédos dalterületek pótló költésének munkája érvényesült. Bizonyos egyéni vonások letörődnek a dalról, beillesztik az új dalt a már ismeretes dalkészségnek összhangjába, egy-egy technikai tökéletlenség elenyészik, egy-egy hiba megjavul. A csiszolásnak ez a helyi része arra való, hogy az új

költés hasonuljon ama dalterület törvényeihez, melyben a nótafa él. Mert minden vidéknek az odavaló nagyobb nótafák hosszú sorozata némi külön szint ad, amelyet az illető dalterület szakértő és műkedvelő közönsége tart fenn és visz át az új termékekre. A további fejlődés azután ott következik, mikor az új dal egy szomszédos vagy messzebb eső dalterület befolyása alá kerül, sőt idegen nyelvekbe, távol országokba. Klasszikus példa erre egy a D'Ancona féle műben felemlített Venezia tartománybeli *canzone ungherese*, melyet nyilván magyar katonák ültettek át akkor, amidőn Lombardia és Venezia osztrák tartományok voltak. Ahhoz képest, hogy a hatást gyakorló dalterületek költése milyen magas fokon és az újabb környezet mennyire hozzáértő elemekből áll: az eredeti szöveg és dallam épügy szépülhet és javulhat, mint ahogy romlásnak is lehet kitéve. Az eredeti költemény ily módon lassankint többé-kevésbé átalakul. Változatok (variánsok) támadnak. Bővülés, csonkulás, két és több költeménynek egymásba vegyülése annyira megváltoztatják az eredeti szerkezetet (alapszöveget), hogy gyakran alig marad meg belőle valami. A népköltésbuvárlatnak egyik legszebb feladata, hogy a széttöredezett részekből rekonstruálja az eredeti költeményt. Ilyen rekonstruált szövegekben gazdag a V.-féle gyűjtemény.

A magyar népköltés nem tűnik ki, mint más nemzeteké, az elbeszélő fajtának valami hatalmas alkotásaival. Helyesebben, úgymond Vikár, nem tudjuk még, hogy mit bírunk e fajtából. Közönségünk csak egy-kettőt ismer a székely népballadák közül. A magyar nép nem őrzött meg hőskölteményeket, mint a görög, német, francia, finn és más népek, letűnt ifjúságának hajnalhasadása korából. „Ez a nemzet hőskölteményeket művelt, de sohasem volt ideje azokat megírni.” Ebben a szükszavú, burkolt mondásban mélyebb érdekesség rejlik, mint az ember első pillantásra hinné és érdemes volna alaposan utána járni, mi lehet a reális oka annak, hogy egy viszonylag ifjú nemzet, mely a legújabb kor küszöbéig ú. n. heroikus életet élt, nem alkotott Nibelungokat vagy efélet.

Legnagyobb költőink, Petőfi és Arany teljes erejükben a népköltésben gyökereznek. Sok költeményük számtalan variánsban él a nép ajakán. A népköltés adatai nélkül bajos megérteni őket, magát a népet még annál is inkább bajos. „Népünk érzésvilága hét lakattal elzárt titok, melynek kulcsa a népköltés. Ha tehát érdekel bennünket, mint az irodalom kútfeje, forrása, mint eltűnt korok és nemzedékek érzéseinek emléke, nem kisebb jelentőséget nyer azáltal, hogy a most élő milliók szívét halljuk benne megszólalni leplezetlen őszinteséggel. Hiszen a nép ezeket a dalokat nem nekünk, hanem

önmagának dalolta. Saját szíven könnyített velük. Hát hogyan volnának őszinte, igazi emberi dokumentumok!” Vikárnak e szavaihoz csak azt kell hozzáfűzni, hogy különösen azok szívleljék meg, akiknek a társadalomtudomány a kenyerük. Az egymás mellé rótt költemények nem olyan adathalmaz, mint amelyet a statisztikai évkönyvben találunk, de sokat talál bennük, aki lát.

Végül csak még azt a megjegyzést, hogy óriási szolgálatot tenne Vikár Béla a magyar néplélek kutatóinak, ha a magyar folklóre módszerét, amelyet több dolgozatában és most megbeszélte gyűjteménye előszavában is csak alig jelez, a legkimerítőbb módon megalapozná. Külföldi munkák, még ha náluk otthon még oly sokat érnek is mint D'Ancona kitűnő könyve, a mi nézőpontunkból keveset használnak. Analógiákkal itt úgyszólván semmit sem érünk.

Rövid könyvszemle.*)

Schnapper-Arndt, Gottlieb: Sozialstatistik. *Vorlesungen über Bevölkerungslehre, Wirtschafts- und Moralstatistik. Ein Lesebuch für Gebildete, insbesondere für Studierende, herausgegeben von Dr. Leon Zeitlin. Leipzig 1908. Verlag von Dr. Werner Klinkhardt. (XXII, 642)*

A könyv a szociálstatistikának csaknem összes mezőit felöleli s mint kiadója mondja, oly szerencsésen, hogy „az ő vezetése alatt a statisztikát az ember nem úgy ismeri meg, mint száraz számsivatagot, aminőnek oly gyakran hirdették becsmérlői, hanem mint egy országot, mely telve van széles és váltakozó kilátásokkal az életre, az emberek sürgés-forgására, akaratokra és cselekedeteikre ...” Az elhunyt szerző adatait kiadója igyekezett a legújabb statisztikai fölvételekkel kiegészíteni. A bevezető előadások után jönnek a következő fejezetek: A föld népessége. A népszámlálási rendszer története. A népszámlálás feladatai és módszerei. A népesség sűrűsége. A családi állapot. Életkor. Halálzási rend. A vagyoni viszonyok hatása a halandóságra. Nemzeti vagyon és jövedelem. Agrárstatisztika. Kereskedelmi statisztika. Bérstatisztika. Magángazdasági statisztika. Morálstatisztika. Vallási statisztika. Házassági viszonyok. Törvénytelen születések. Prostitúció. Alkoholizmus. Öngyilkosság. Kriminálstatisztika. A könyv sok statisztikai kimutatással és grafikonnal van ellátva.

*) Ennek az új rovatnak az a célja, hogy lehetőleg sok új és érdekes munkára hívja fel — hacsak egy-egy szempont, adat vagy megállapítás kiemelésével is — az olvasó figyelmét. A magyar szociológiai irodalom munkásainak száma ugyanis sokkal kisebb, semhogy az egész szociológiai irodalommal — beható könyvismertetések keretében — lépést tarthatnánk. Ezen új rovat lehetővé fogja tenni, hogy lényegesen tágítsuk közönségünk irodalmi tájékozottságát; esetleg felkelthetjük egy-egy munkatársunkban az érdeklődést arra, hogy az itt felemlített művek egyik-másikára alapos kritikával visszatérjen.

A szerk.

Le Bon, Gustave: Psychologie der Massen. *Deutsch von Rudolf Eisler. (Philosophisch-soziologische Bücherei.) Leipzig 1908. Verlag von Dr. Werner Klinkhardt. (IX, 153)*

A szociológiát végre a németek is észrevették és ez a vállalat, mely a bécsi Rudolf Eisler vezetése alatt áll, a nevezetesebb külföldi termékeket akarja német nyelvre átültetni, valamint idevágó eredeti német munkákat kiadni. Az első száma James *Pragmatismus*-át tartalmazza. Ezekon kívül megjelentek: Alfred Fouillé: *Der Evolutionismus der Kraft-Ideen*. G. Tarde: *Die sozialen Gesetze*. Előkészületben vannak: Emile Durkheim: *Die soziologische Methode*. Rudolf Eisler: *Grundlagen der Philosophie des Geisterlebens*. Couturat: *Die Prinzipien der Mathematik*. Rudolf Goldscheid: *Höherentwicklung und Menschenökonomie. (Naturwissenschaftliche und werththeoretische Grundlegung der Soziologie.)* M. Guyau: *Die Kunst in Beziehung zum sozialen Leben*.

Schulz, Heinrich: Sozialdemokratie und Schule. *Berlin 1907. Vorwärts (53)*

A kis füzet lényegében azt az előadást tartalmazza, melyet szerző a mannheimi pártkongresszuson tartott *Népnevelés és szociáldemokrácia* cím alatt. A jelen állapotainak és a jövő feladatainak ismertetése mellett, történelmi adatokat gyűjt össze *A múlt osztálynevelése* c. fejezet.

Salomon, T.: Die deutschen Parteiprogramme. *Quellen-Sammlung zur deutschen Geschichte. Leipzig-Berlin B. G. Teubner 1907. I. és II. (111 és 134)*

Szerző, aki a történelem tanára a lipcsei egyetemen, a német pártélet rendszeres történetét igyekszik adni 1844-től 1900-ig. E célból időrendi sorrendben összeállította a fontosabb programok és elvi jelentőségű határozatok szövegét.

Ludwig Bernhard: Das polnische Gemeinwesen im preussischen Staat. *Die Polenfrage. Leipzig 1907. Duncker & Humblot. (X, 686)*

A lengyel kérdést pártcéloktól távol akarja tanulmányozni, különös tekintettel a gazdasági viszonyokra. Végeredményei ezek: „A porosz-lengyel politika mai állapota hatástalan. Az a hit, hogy a fiskus a földért való küzdelmet pénzügyi erejével eldöntheti, tévedésnek bizonyult. Az állami pénztár pénzerejét a magánspekuláció hitelezési vakmerősége túlszárnyalta. A porosz fiskus a spekuláció tárgya lett. A következményei ennek: a keleti földpiac demoralizálása s végül a porosz telepítési bizottság tökéletes megbénítása.

A lengyeleknek ellenben a földért való küzdelem szociális és gazdasági reorganizációt hozott, egészségtelen földeloszlásuk újjárendezésére kényszerítette őket, oly reformokra, melyeket a régi slachta

békés időkben sohasem tűrt volna el és az új alapon létrehozta azt a közösséget, mely ma a lengyelek szemében a szláv kultúra megtestesítése Poroszországban ...”

Simmel Georg: Philosophie des Geldes. Zweite vermehrte Auflage. Leipzig 1907. Duncker & Humblot. (IX, 585)

A nagynevű német filozófus könyve most második kiadásában jelenik meg, mely lényegében változatlan, de szerző „új példákkal és fejtegetésekkel s mindenekelőtt az alapok kimélyítésével” arra törekedett, hogy motívumainak megértését és elfogadását megkönnyítse. Széleskörű monográfiája nemcsak a pénz gazdasági oldalainak, hanem (*Synthetischer Teil*) a vele kapcsolatos ideológiai alakulatoknak (egyéni szabadság, a személyi értékek pénzbeli egyenértéke, az élet stílje). Módszertani tekintetben az volt a célja, hogy „a történelmi materializmusnak egy emeletet alája építsen olyképp, hogy a gazdasági élet bevonásának a szellemi kultúra okaiba magyarázó értéke megőriztessék, de ép ezek a gazdasági formák mint lélektani, sőt metafizikai előfeltételek mélyebb értékei és áramlatai legyenek feltüntetve.”

Gustav Ratzenhofer: Soziologie. Positive Lehre von den menschlichen Wechselbeziehungen. Leipzig 1907. Brockhaus (XIII, 228)

Ez a könyv R. posthumus műve, melyet most fia adott ki. Hét könyvre oszlik, még pedig: 1. A szociológiai gondolkodás legfontosabb elemei. 2. A szociális fejlődés tényezői. 3. Társadalmi működések. 4. Társadalmi alakzatok (a vér, a hatalom, az eszmék, a civilizáció alakzatai). 5. A társadalmi fejlődés elvei (individualizmus és szocializmus, integráció és differenciáció, haladás és visszaesés, szabadság és kényszer, egyenlőség és tekintély, a társadalmi rend). 6. Az alkalmazott szociológia megalapozása. 7. A lényeges társadalmi viszonylatok gyakorlati fejlődése. Végkonklúzióul odajut, hogy „a civilizációhoz szükséges tulajdonságok csak az árja és az általuk áthatott fajokban” mutatkoznak. De ellenségei annak a chinai-mongol faj, valamint „a zsidók és a kelet kereskedő fajjai, beleértve a Magyarországon uralkodó magyarokat”. Különösen a zsidóság leküzdése a jövő kérdése. Mert „le kell gyűrni a zsidó szellemet, a közérdekű hatalom és az üdvös szigornak ezt az ellenségét, mielőtt a sárga veszedelem akuttá lesz, mert anélkül hiányozni fog leküzdésére az erő . . . Ehhez az árja fajnak mindenekelőtt egy vallásalapítóra és reformátorra van szüksége, aki őt az uralkodó felekezetek dogmatikus és ázsiai jellegétől, tehát Izraeltől és Rómától megszabadítja, hogy az egyén és a végtelenség összeköttetésének sejtelméből az erkölcsi és transzcendentális érzés tiszta forrásait nyissa meg és a társadalmi fejlődés eszméit az emberi vágyódás eszményeivé tegye.”

Pinkus, N.: Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie. Leipzig 1906. Duncker und Humblot.

A kríziselméletek kritikai vizsgálata, melynek konklúziója az, hogy normális gazdasági állapot a valóságban nem létezik és az, amit rend-

szerint annak neveznek, nem a dolgok objektív alakulata, avagy valamely abban benne lévő dolog, hanem pusztán ugyanazon dolgoknak szubjektív felfogása, az emberi váltakozó ítélet eredménye, a megfigyelő egyéni hajlamai szerint. Ép ilyen szubjektív P. szerint a gazdasági zavarok természete is.

Graziani, Augusto: Istituzioni di economia politica. Seconda edizione interamente riveduta. Torino 1908. Fratelli Bocca. (765)

Szerző, ki nápolyi egyetemi tanár, e kötetében közgazdasági kézikönyvének második kiadását adja. A magyar olvasót főleg azért érdekelteti, mivel az olasz irodalom bő feldolgozását találhatja benne.

Supino, C.: Le crisi economiche. Milano 1907. Hoepli.

A krízisek keletkezésének és lefolyásának objektív tanulmánya. Lescure-el szemben organikus és inorganikus kríziseket különböztet meg. Részben felújítja azt a régi elméletet, mely szerint a krízis egyik oka a munkások meg nem felelő díjazása volna, amely gyöngíti vásárló képességüket s így csökkenti a kapitalista termelés piacát. Loria a legjobb olasz kríziselméletnek tartja.

Loria, Achille: La Botanica rivoluzionaria. Róma 1907. Különlenyomat a Nuova Antologia-ból.

Régebben a fejlődés két formáját különböztették meg: az egyik az anorganikus világban (geológia, asztronómia) folyik, hosszú változatlan korszakokból álló, melyeket lassú felbomlások követnek, melyek hirtelen valamely kataklizmusból végződnek, új világnak adva létet; a másik az organizált lényeknél sajátos és folytonos, észrevehetetlen haladásból áll, a meg nem mérhető változások sorozatából, melyeket az átöröklés és a kiválasztás szabályoz. A fejlődésnek ezt a kettéválasztását ezentúl el kell hagyni. Hugo de Vries kimutatta, hogy a fejlődés folyamata mindenütt azonos. „A fajok nem folytatólagosan alakulnak ki egymásból, hanem fokozatokban.” Az új faj hirtelen áll elő, még ismeretlen okok hatása alatt, mint a régi fajtól teljesen elütő valami. Minthogy így a fejlődésnek csak egyetlen módja van, azt a szuperorganikus, vagyis a társadalmi világra is alkalmazni kell. A fejlődés itt sem egyszerű felemelkedés, folytonos és békés haladás. Itt is a mozdulatlanság hosszú időszakaira hanyatlás és felbomlás, végül katasztrófa, forradalom, új formák megjelenése következik. Ezen társadalmi átalakulások végső okát szerző új földek megművelésében, a régóta művelt földek csökkenő termékenységében találja fel a növekedő népesség nyomása alatt.

Atger, Frédéric: Essai sur l'histoire des doctrines du contrat social. Paris 1906. Alcan. (432)

Mindazon elméletek vizsgálata, melyek a társadalmi tekintélyt az érdekelték akarására vezetik vissza. Ez irányú elméledői két szerződés

tételeznek fel. Az egyiket az egyének és a társadalom, a másikat a társadalom és az egyének között. A középkor gazdálkodói csak ezt a második szerződést ismerték el, nem ismervén el az absztrakt egyén létezését. Csak az abszolutizmussal és a társadalom kibővülésével fejlődik ki (Hobbes) ez egyéni szerződés tana, sőt az egyesek akaratából kezdik az egyház, a család, a korporációk létrejöttét is magyarázni.

Levasseur, E.: Aperçu de revolution des doctrines économiques et sociales en France sous la troisième République.

Paris 1907. Picard. (109)

A könyv egy fejezete szerző készülő könyvének a harmadik köztársaság munkás és ipari kérdéseiről. Kimutatja a közgazdasági tanítás állandó előrehaladását és az elméletek iskolák szaporodását. De a régi liberális iskola is megmarad, csak modernebb formákat vesz fel. A füzet legnagyobb része a kollektívizmussal van szentelve. E tant nem az elméletekből kell többé megítélni, hanem a praxisból, a párt- és szakszervezeti és parlamenti mozgalmakból. A kollektív eszmék és érzelmek alakulását lehet itt tudományosan megfigyelni.

Duprat, G. L.: La solidarité sociale. *Paris 1907. O. Doin. (400)*

A szolidaritásról szóló újabb elméletek bírálata. Alapja a társadalom tagjainak lelki és gazdasági kölcsönös függősége. Mentől bonyolultabbak lesznek a társadalom elemei, annál inkább nő a munkamegosztás és gyarapodik a szolidaritás. A szolidaritás a törzstől a nemzeteken át az egész emberiség összefűzése felé halad. A szolidaritás nem fenyegeti a szabadságot, mivel az nem más, mint az egyéni készségek akart és szándékolt egyesülése közös és kölcsönös érdekekben.

Steinmetz S. R.: Der Selbstmord bei den afrikanischen Naturvölkern. *Zeitschrift für Sozialwissenschaft. 1907. Május-június.*

Az öngyilkosság nem kizárólag az az ú. n. civilizált népeknél fordul elő, hanem a primitíveknél is. Afrika lakosai között meglehetősen elterjedt. A tünetek okai is körülbelül ugyanazok, mint nálunk: fizikai és morális szenvedések, szerelem, heves szenvedélyek, beteges lelki elváltozások. Egy különös faja az öngyilkosságnak a kezdetleges népeknél a vendetta-öngyilkosságok, melyek azért történnek, mert az öngyilkos azt reméli, hogy szellem formájában jobban üldözheti majd ellenségét. A gyermeköngyilkosságok is előfordulnak és azokat többnyire oly gyermekek követik el, kik a haláluk okozta fájdalommal akarják szülei igazságtalanságát velük szemben megtorolni. A holtaktól való félelem is oka az élet önkéntes feláldozásának az elhunytak sírjain. Szól még szerző az öngyilkosság eszközeiről és annak különböző erkölcsi megítéléséről is.

Mantoux, Paul: La revolution industrielle au XVIIIe siècle. Essay sur les commencements de la grandé Industrie moderne en Ang-leterre. Paris 1906. Société nouvelle de librairie et d'édition. (544)

Hogyan jött létre a modern indusztrializmus? Milyenek voltak az ipari és társadalmi viszonyok oly korban, mikor a gép csaknem ismeretlen volt, mikor a gőzerőt még nem találták fel, mikor a közlekedés lassú, drága és veszedelmes volt? Ilyen és hasonló kérdésekre akar szerző feleletet adni. Az ipari forradalom volt az, mely a 18. század közepének lassú menetű, gyérnépességű, nagyrészt agrár Angliáját a világ ipari műhelyévé tette. Ezt a forradalmat hosszú fejlődés előzte meg az iparosodás irányában. A küszöbön álló átalakulás főjele a kapitalista vállalkozás megjelenése volt, melynek tipikus alakja már VIII. Henrik idejére megy vissza. A tőke bevezetése arra az ipari rendszerre vezetett, melyet szerző Marx után manu-faktúrának nevez s mely a gyári rendszer átmeneti alakzata. Az ipari forradalom útját elősegítette a 17. és 18. század gyarmati és kereskedelmi expanziója is. De a rendkívül kifejtett kereskedelemnek az ipar csak lassan ballagott nyomában. A gyapjú kínálata, az akkori fő ipari cikk, korlátolt volt; a rendelkezésre álló technikai eszközök alig voltak képesek a létező szükségletek kielégítésére; a vasipar hanyatlóban volt szén hiányában. De az új piacok megnyílása a felfedezések és a vállalkozások csodálatos élesztőjének bizonyult. Tudományos mezőgazdaság megjavította a juhtenyésztést, a gép felfedezése megnövelte a termelés erejét és a szén felhasználása az olvasztásban felélesztette a vasipart. Ez az agrár és ipari forradalom egy fél évszázad alatt megváltoztatta Anglia képét.

Gondosan világítja meg szerző a 18. század agrármozgalmát. Az *enclosures* kérdésében eltér az angol írók (Cunningham) álláspontjától és azt vitatja, hogy nyomukban a földművelés visszaszorulása és a legelők felszaporodása járt. Az ipari forradalom eredményeit szerző csak a 19. század első éveiiig követi, pedig az új rendszer teljes képében alig szemlélhető 1840. előtt.

A könyv rendkívül nagy anyagot dolgozott fel és kimerítő bibliográfiával van ellátva.

Kautsky, Karl: Sozialismus und Kolonialpolitik. Berlin, 1907. Buchh. Vorwärts (80)

A stuttgarti és esseni szocialista kongresszusok tudvalevőleg bőven foglalkoztak a gyarmatosítás kérdésével. Kautsky utólag szól hozzá a kérdéshez; végső konklúziója ez: „Ha ellenségei vagyunk a kapitalista gyarmatpolitikának — és a szocialista gyarmatpolitika barátai váltig erősítik, hogy azt elítélik — akkor ezzel ellenségei vagyunk minden lehetséges, ha nem is minden képzelhető gyarmatpolitikának. Olyan gyarmatpolitika, amely a bennszülöttek nevelésével és művelésével kapcsolatos, lehetséges lett volna a 17. és 18. század demokratikus munkásgyarmataiban. A 19. század óta ez a gyarmatpolitika

végleg lehetetlenné vált. Másrészt a mai kapitalista gyarmatpolitikával mindennemű gyarmatpolitika véget ér. A proletárság győzelme idején a népek kultúrfoka a legkülönbözőbb lesz még ugyan, az európai technika, európai tudás és gondolkodás terjesztése a trópusok lakói közt nem lesz még fölösleges, sőt épen akkor kell hogy a talajt számára előkészítsék. De ebből a kulturmisszióból nem fog új uralmi viszony fejlődni.”

Hildebrand, Richard: Recht und Sitte auf den primitiveren wirtschaftlichen Kulturstufen. 2. wesentl. umgearb. Aufl. Jena 1907. J. Fischer (VIII, 189)

Az első megjelenésekor is méltó föltűnést keltett könyv abból az alapfelfogásból indul ki, hogy a jog és erkölcs általános fejlődéstörténetének problémáját nem lehet megoldani, ha arra szorítkozunk, hogy a jog és erkölcs egyes jelenségeit, amint azokkal a különböző népeknél különböző időben találkozunk, egyszerűen összehasonlítjuk, hanem azokat meghatározott kultúrfokok szerint kell rendezni és csoportosítani. Ezen kultúrfokok fejlődéssorozatát ismét nem lehet magában a jogban és erkölcsben keresni, hanem azokon kívül, minthogy ezek végső soron csak formái a cselekvő életnek, nem tartalmuk. A tartalmat az uralkodó érdekekben látja. Ezek közül pedig a gazdaságiak a leghatalmasabbak. A feladat ennek folytán a jog és erkölcs fejlődéstörténeti egymásutánjának meghatározása a gazdasági kultúrfokok alapján.

Ezt a programot a szerző egyelőre a vadász-, halász-, pásztor-és primitív földművelő népek jogfejlődésére alkalmazza.

Spargo, John: Socialism; a summary and interpretation of socialist principles. New-York 1906. The Macmillan Co. (XVI, 257)

A szerző az osztályharc alapján álló amerikai szocialista párt tagja és így alapfelfogása marxisztikus. Egyéni nézeteit *A szocialista állam körvonalai* című fejezetben fejt ki, amelyben a szocialista társadalom képét igyekszik megkonstruálni. Végső konklúziója: A személyes szabadság maximuma a kényszer minimumával a szocialista ideál.

Flandin Etienne: Institutions politiques de l'Europe contemporaine. Constitution — Gouvernement — Assemblées parlementaires — Administration locale — Justice. Tome 1: Angleterre—Belgique. 2e édition revue et augmentée. Paris 1907. Le Soudier (VIII, 309)

A munka első kiadása 1902-ben jelent meg. Eredetileg a választójogi törvényhozás ismertetését tartalmazta; utóbb belevonta az alkotmány, a közigazgatás ismertetését is a szerző, amelyek nélkül — mint helyesen megjegyzi — a választójogi törvényhozást megérteni nem lehet. A kötet használhatóságát lényegesen növeli a minden országról külön közölt részletes bibliográfia.

Keeble, S. E.: The ABC annotated bibliography on social questions. London 1907. R. Culley (103)

A tárgyak betürendjében közli az egyes szociális kérdések angol irodalmát a laikus közönség használatára. Jó segédkönyv kezdőknek.

Folyóirat-cikkek.

Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (V. Band
Viertes Heft)

V. Below: *Wirtschaftsgeschichte innerhalb der Nationalökonomie.* Wahl: *Droit de cuissage im Jahre 1744?* (Egy a *jus primae noctis*-ra vonatkozó bizonyíték kétségbevonása.) Schneider: *Zur Handelsgeschichte der Mittelmeerländer.*

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft
(1907. Viertes Heft)

Rachfahl: *Zur ältesten Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Germanen.* Zimmermann: *Der Arbeitsvertrag im Deutschen Reiche.* Weber: *Beiträge zur Frage der Bodenspekulation und ihrer Gewinne.*

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (1907. szept.)

Eulenburg: *Neuere Geschichtsphilosophie.* Gaertner: *Der Österreich-ungarische Ausgleich.* Von Borkiewicz: *Wertrechnung und Preisrechnung im Marx'schen System.* Michels: *Die italienische Literatur über den Marxismus.*

The American Journal of Sociology (1907. november)

Ward: *Social and biological struggles.* Ross: *The temper of the American.* Többen: *The relation of the social sciences* (Enquête). Davenport: *Hereditary crime.*

Politisch-Anthropologische Revue (1907. december)

Reibmayr: *Das Schicksal der talentierten und genialen Familien.* Vogt: *Das Geistes- und Lebensproblem auf Grund einer realmonistischen Weltanschauung.*

Die Neue Zeit (1907. december 21)

Ravesteijn: *Angriffskrieg oder Verteidigungskrieg?* Lange: *Das Problem der Arbeitsverschiebung.* Jäckel: *Zur Elendsgeschichte der schlesischen Textilarbeiter.*

Sozialistische Monatshefte (1907. december)

Bernstein: *Die Kolonialfrage und der Klassenkampf*. Müller-Kaboth: *Die moderne Illustration*. Workmann: *Die akademische Frage*.

Journal de Psychologie normale et pathologique (1907. november-december)

Grasset: *La responsabilité des criminels devant le Congrès des aliénistes et neurologistes de Geneve*. D'Allonnes: *L'explication physiologique de l'émotion*.

Rivista italiana di sociologia (1907. július-október)

Livi: *La schiavitù medioevale e la sua influenza sui caratteri antropologia degli Italiani*. Squillace: *Di alcuni problemi della sociologia*. Loria: *Natura e caratteri delle crisi economiche*. Luzzatto: *Intorno alle origini dei comuni rurali in Italia*.

Revue de psychologie sociale (1907. december)

Morel: *L'homme de la nature au XVIII siècle*. Nast: *Catholicisme et socialisme*.

Revue internationale de Sociologie (1907. december)

Maunier: *Vie religieuse et vie économique (La division du travail)*. A párisi szociológiai társaság vitái a mérnökről, mint élethivatási típusról.

Társadalomtudományi Társaság.

Madzsar József előadásához, melyet jelen számunkban egész terjedelemben közlünk, vita fűződött.

Kemény Ignác az előadó minden tételét szívesen aláírja, csak szerette volna, hogy ő előadásában az állatok lelkivilágáról, értelmi felfogásukról tüzetesebben emlékezett volna meg. Mert ma már a modern természettudományok szerint kétségtelen, hogy az állatoknak épen olyan értelemben van eszük vagy lelkük, amilyen értelemben van az embereknek.

És ha ez így van, min kételkednünk nem lehet, akkor könnyen megérthetjük, hogy a társadalomban élő állatok hasonló berendezkedést mutatnak, mint az emberek és miről az előadó úr oly érdekesen beszélt. A hangyák igen kifejlődött idegrendszerrel bírnak, főleg agyvelejük válik ki nagyságuk által az egész rovarok osztályában és bátran lehet állítani, miszerint a hangyák idegrendszerük és ebből kifolyólag értelmiségük tekintetében a rovarok között épen úgy foglalják el az első helyet, mint az emberek az emlős állatok között.

Két esetet hoz fel nem ugyan a hangyákról, hanem a madarakról, de azért azok nem kevésbé érdekes világot vetnek az állatok lélektanára és értelmesebben beszélnek, mint kötetes könyvek és fényesen bizonyítják, hogy az állatok érzékszerveik és idegrendszerük alapján qualitative épen olyan felfogással, érzelmi és értelmi világgal, célirányos működéssel, megfontolással és akaratelhatározással bírnak mint az emberek, a különbség, ha van, csak kvantitatív lehet.

Esetei következők:

Egy kalitkában 6 kanári madár volt és egy fészek, amelyben két fiókmadár élt. A fiókok anyja elveszett. Bizonyosra vette, hogy elpusztulnak az árván maradt fiókok. Nagy meglepetésére azonban a megmaradt 6 kanári közül egy az éhség által gyötört fiókokat rendszeresen eteti és a többé vissza nem tért anyát mindenben helyettesíti.

Vajjon e madár tette erkölcsileg nem teljesen egyenértékű-e az olyan emberével, ki az elhagyott árva gyermeket magához fogadja és felneveli?

Második esetében egy öreg, de kitűnő énekes kanári fél szemére vak volt. Minthogy a madár éneke rendkívül szép és kellemes vala, óhajtotta volna e pompás éneklőt fiaiban megörökíteni. Szerzett tehát neki egy nőtény kanárit és hozzá eresztette. De hiába! A

jérce nemcsak, hogy nem engedte a vén udvarlót magához még csak közeledni sem, hanem ádáz dühvel rontott a szerelemtől elkábított trubadúr felé, kinek kitépott tolla csakúgy röpködött a kalitkában. Már szét is akarta a faj nemesítése okából összeboronált párt választani, midőn egy napon látta, hogy nincs többé veszekedés a madarak között, mert a vén gúnár a másik szemére is megvakult és szomorúan gubbaszt a kalitka egyik szögletében. Néhány nap múlva észrevette, hogy a vad kanári nőtényt mintha kicserélték volna, olyan szelíd lett. Ott rebesget a vak madár körül, folyton csicsereg vele és napjában többször megeteti, miként az anya szokta fiókjait.

Ezen második eset világosan mutatja, mint változott a nőténynek előbb vad gyűlölete a neki nem tetsző imádó iránt könyörületes érzéssé. Azt hiszem, hogy nincs senki közöttünk, ki e két esetből ne láthatná be, miszerint az állatvilágban nemcsak a táplálkozásra és szaporodásra irányított célszerű cselekedeteknek, hanem az erkölcsi érzések egyikének-másikának alapelemei is megvannak.

Fülöp Zsigmond egyik előtte szóló megjegyzéseivel szemben hangsúlyozza, hogy az állatok igenis képesek a maguk cselekedeteiben a célszerű és célszerűbb között különbséget tenni. Még ha nem is volnának erre megfigyeléseken alapuló bizonyítékaink — pedig ilyenek vannak, az előadó is hozott fel ilyen példákat — akkor is fel kellene tételeznünk e célszerűségi megkülönböztetések létezését, mert csakis ezeknek az átöröklés által való halmozódásából magyarázhatók meg egyes az állatoknál — különösen a társadalmat alkotóknál — észlelhető rendkívül komplikált ösztönök. Viszont másrésről az ilyen irányú megfigyeléseknél a legnagyobb szkepszisre és kritikára van szükség, mert a megfigyelők sokszor esnek abba a hibába, hogy eltérnek az egyedül helyes induktív módszertől s egy vagy két megfigyelt tény alapján már egész elméletet állítva fel, a további megfigyelésekben ahhoz keresik a bizonyítékokat, s ezzel a deduktív módszer terére lépnek.

Lorenz Viktor szerint néhány felszólaló a szerszám különböző definíciói alapján lényegbevágó különbséget állapítottak meg az „állati” és az „emberi” társadalmak között. Ezáltal az állati és emberi társadalmak szétválasztását aránylag modern időbe helyezik. Engedjék meg, hogy ez irányban még tovább is segítségükre siessen. Egészen néhány évtized előttig a planétánkon élő állatok és emberek igen sokféle eszközt használtak a kedélyállapot és a gondolat kifejezésére. A hangyák tán a tapogatást, a többiek az arckifejezések optikai vagy a hanghullámok akusztikai eszközét. A drót azonban mint közvetítő eszköz körülbelül harminc év előttig ismeretlen volt. A tele-

fon feltalálása óta tehát lényegbevágó megkülönböztetést lehet tenni a telefon előtti és az az utáni társadalmak között. A közlés új mesterséges módja a drót, válaszvonalul állítható a harminc év előtti és a mostani emberi társadalom közé. A 30 év előtti embernek faja lényegbevágóan különbözött a miénktől.

Dalmady Zoltán szerint, ha mindenáron különbséget keresünk az állati és emberi szerszámok között, úgy azt leginkább abban találjuk meg, hogy az, amit az állatok szerszámának neveznek, valaképpen a munka anyaga. A „szerszám” felhasználódik a munkában; így az a fűszál, mellyel a varró-cinke fészket varrja, az a szalmaszál melyet a hangya hídnak használ föl, az a kódarab, mellyel a majom megdobj valamit, vagy az a füttykös, mellyel a gyümölcsöt leveri. Az emberi szerszámnak, vagyis a szoros értelemben vett valódi szerszámnak egyik fő jellemvonása, hogy csak eszköze valamely anyagátalakításnak, de se a kész műbe belé nem olvad, se lényeges változást nem szenved. Épen e tulajdonságnak köszönhető, hogy a szerszám többször, ismételten használható.

Az állati és emberi társadalmak közötti különbségek kifejlődésében is szerepe lehetett a szerszámok megjelenésének. A primitív szerszámokat egyszerre csak egy individuum használhatja, ha mindjárt a köz érdekében is. Tényleg találunk elemi társadalmaknál arra is példát, hogy minden köztulajdon, a kommunizmus teljes, csak épen a szerszám az egyéni tulajdon. Az állati társadalmak kommunizmusának egyik főtartója talán épen a szerszám hiánya.

A társadalmak filogenetikai fejlődésének magyarázása igen nehéz dolog, mert az ily irányú törekvések kiinduló pontját csakis a szerzett tulajdonságok átöröklődését hirdető tanok képezhetik, melyek már magukban véve is meglehetősen laza talajon állanak, másrészt meg igen nehezen alkalmazhatók, hiszen a legfejlettebb állati társadalmaknál épen a társadalom legfontosabb tagjai ivartalanok, s szerzett tulajdonságaikat utódokra át nem vihetik.

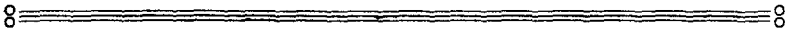
1907. december hó 14-én és 28-án a Társaság folytatta felolvasó ciklusát a *Nagybirtok szociális hatásairól*. Az előadó mindkét ülésen Dániel Arnold volt, aki a nagybirtoknak a mezőgazdasági termelésre való hatásairól beszélt. Mint-hogy az egész ciklus anyagának kiadására nem sikerült kiadót találni, a választmány 1908. évi január hó 4-én tartott ülésén elhatározta, hogy felkéri a *Huszedik Század* szerkesztőségét az egész anyagnak, lehetőleg teljes, de mindenestre kimerítő ter-

jedelemben leendő kiadására. Ehhez képest szemlénk következő száma megkezdi Ágoston Péter első előadásának leközlését, melyet a többi előadások is követni fognak.

* * *

A Társadalomtudományi Társaság 1907. december hó 9-én tartott választmányi ülésén 122 új tagot, az 1908. január 4-én tartott választmányi ülésén pedig 215 új tagot vett fel.

Kérjük t. Tagtársainkat a kinlívő gyűjtőívek sürgős beküldésére.

A Huszadik Száznak a következő új könyveket küldték be.*)

- Salamon Ferenc: *Dramaturgiai dolgozatok.*
Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest 1907. Franklin.
Két kötet. Ara 14 K.
- Fromentin Eugéne: *A régi mesterek.*
Franciából fordította Erdey Aladár. Budapest 1908.
Deutsch Zsigmond és Társa. Ara 6 korona.
- Jászi Oszkár: *Mi a szociológia?*
Budapest 1908. Deutsch Zsigmond és Társa. Ara 1 K.
Természet és Társadalom c. vállalat.
- Madzsar József: *Az ember származása.*
Ugyanabban a vállalatban.
- Szende Pál: *A magyar adórendszer igazságtalanságai.*
Ugyanabban a vállalatban.
- Kúnfi Zsigmond: *Népoktatásunk bűnei.*
Ugyanabban a vállalatban.
- Bauer Arthur: *Essai sur les revolutions. Ouvrage recompense par l'Institut International de Sociologie.*
Paris 1908. Giard & Brière. Ara 6 frcs.
- Szent-Imrey György: *Tompa Mihály.*
Budapest 1907. Kókai Lajos könyvkereskedése. Ara
1 korona 50 fillér.
- Nietzsche Frigyes: *Zarathustra. Mindenkinék és senkinék se való könyv.*
Fordította FényesSamu. Budapest 1908. Fordító kiadása.
- Tamás Károly: *A pedagógia legújabb iránya.*
Beszterce 1907.
- Bodrogh Pál: *Idegen költők. Heine, Béranger, Byron és mások.*
Második kiadás. Budapest 1908. Lampel. Ara 2 kor.
- J. B. Lamareck: *Discours d'Ouverture.*
(An VIII, An X, An XI et 1806.)
Bulletin Scientifique de la France et de la Belgique.
T. XL Paris, 3, Rue D'Ulm (190J).
- Balázs István: *A baktériumok, a dezinficiáló módszerek és a szérum-
terápia.*
Budapest 1908. Lampel. Ara 1 kor.
- Többen: *A magyar kereskedő könyve. A kereskedelmi tudni-
valók képes enciklopédiája négy kötetben.*
Szerkesztette Schack Béla. Második kötet. Budapest.
Révai Testvérek.
- Lengyel Menyhért: *A hálás utókor.*
Színjáték három felvonásban. Budapest 1908. Franklin.
- Szász Béla: *A felsőbb ember és az embernek fia. Nietzsche és Jézus
erkölcstana.*
Samosújvár 1907. Ara 3 korona.
- Harkányi Ede: *Babonák ellen. Kísérlet az erkölcsi világ gazdasági
alapjainak meghatározására.*
Budapest 1907. Grill-féle Társadalomtudományi könyvtár.
- Beöthy Zsolt: *Költők és Hősök.*
Magyar Könyvtár. Lampel.
- Daudet Alphonse: *Művészházasságok.*
Fordította Elek Artúr. Magyar könyvtár. Lampel.
- Wilde Oszkár: *Aforizmák és ötletek.*
Fordította Radó Teréz. Magyar könyvtár. Lampel.
- Krúdy Gyula: *Hét szilvafa.*
Magyar könyvtár. Lampel.

*) Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebről érdeklik, még visszatérünk.

- Ady Endre: *Vér és Arany (újabb versek).*
Budapest 1908. Franklin. Ara 3 korona.
- Thirring Gusztáv: *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve, VIII. évfolyam. 1905.*
Budapest 1907. Kilián. Ara 4 korona.
XXXVIII. Budapest székesfőváros közoktatásügyi statisztikája.
az 1900/1901—1904/1905 iskolai évről.
Budapest 1907.
Kilián. Ara 2 korona.
- Taine Hippolyt: *Balzac.*
- Grillparzer Ferenc: Fordította Halasy Aladár.
A szendomiri kolostor.
- Bérezik Árpád: Fordította Györi Károly
A pozsonyi diéta.
Vígjáték három felvonásban.
- Heine Henrik: *Utazás a Harzban.*
Fordította Oláh Gábor.
Nyomor és büntettek.
- Balogh Jenő: *A kondor.*
- Stifter Adalbert: *Ötven év előtt.*
- Jókay Lajos: *Furio.*
- D'Amicis: fordította Elek Arthur.
Érzékeny utazásai.
- Sterne: Fordította Kazinczy Ferenc. Bevezette és kiadta Berki Miklós.
- Túrán Bódog: *Orvosi szervezkedési törekvések nálunk és a külföldön.*
A budapesti orvosi kaszinó által 400 koronával jutalmazott pályamű. Budapest 1907. A budapesti orvostudományi és orvostársadalmi könyvtára. III. Ara 1 korona 50 fillér.
- Rousseau J. J.: *Vallomásaim.*
Fordította Bogdánfy Ödön. 2 kötet. Budapest 1908. Franklin. Ara 8 korona.
- Horváth Kornél: *Eszmék és aforizmák.*
Budapest 1907. Lampel. Ara 1 kor. 60 f.
- Lambert Eugene: *Rollou.*
Héroide. Paris 1907. Daragon.
- Friedrich Imre: *A nő joga a váláshoz a magyar jog szerint.*
Budapest 1907. Deutsch Zsigmond és Társa.
Ara 2 kor.
- Cs. és kir. közös pénzügyminiszterium jelentése: *Bosznia és Hercegovina közigazgatása.*
Budapest 1907. M. kir. államnyomda.
- Szirtes Artúr: *Az élet útja.*
Budapest 1907. Pallas. Ara 1 kor. 50 f.
- Ifj. Leopold Lajos: *Tolna- és Baranyavármegyék nagyiparának feltételeiről.*
- Kapitány Kálmán: Pécsi irodalmi és könyvnyomdai részvénytársaság 1907.
Az osztrák császárság.
Magyar útikönyv 11 térképpel és 6 városi tervrajzzal.
Budapest 1901. Lampel.